

10/1048 N08202

C

Dapat?

Incorporatie en schaarste in Gayang

VERBODEN
TOEGANG
TOEGANG
TOEGANG

N08202.1048

J. R. Lette

40951

STELLINGEN

1. De door Mygdal, Pearse en Galjart genoemde gevolgen die incorporatie voor een lokale gemeenschap heeft, treden alleen op als de vraag naar arbeid achterblijft bij het aanbod. (Dit proefschrift).
2. De aard van de gebruikte technologie kan mede van invloed zijn op de verhouding tussen aanbod en vraag van arbeid. (Dit proefschrift).
3. Antropologie van visserij kan een zinvolle specialisatie zijn als het gebruik van gemeenschappelijke hulpbronnen als centraal begrip wordt gehanteerd. (Dit proefschrift).
4. Maritieme antropologie kan een zinvolle specialisatie zijn als de consequenties van het leven in een "total institution" als centraal begrip wordt gehanteerd; deze consequenties gelden niet alleen voor de deelnemers, maar ook voor hun familie. (Dit proefschrift).
5. Traditionele visrechten kunnen op vele plaatsen als beleidsinstrumenten worden gebruikt om de visserij-inspanning te beïnvloeden. (Dit proefschrift).
6. Tegenwoordig moet niet levenswijze, godsdienst of politieke status als criterium dienen bij de vraag wie Bajau zijn, maar taal.
7. Het verschijnsel van de zeenomaden in Zuidoost Azië moet mede gezien worden als een reactie op onveiligheid.
8. Een analyse van de gespannen situatie in het zuiden van de Filipijnen, kan niet voorbijgaan aan de geschiedenis van het Sultanaat van Sulu.

9. Gezien de te verwachten verschuiving in de visserij-inspanning van de geïndustrialiseerde wereld naar ontwikkelingslanden dient de Nederlandse bemoeienis met visserij-ontwikkeling zich niet te beperken tot artisanale visserij, maar zich uit te breiden naar industriële visserij.
10. Gezien de te verwachten beheersproblemen in de visserij dient visserij-ontwikkeling zich onder meer te richten op de bevordering van onderzoek en het opleiden van deskundigen.
11. Voedselhulp aan een bevolking in nood dient in een totaalpakket te geschieden en onder meer een autonoom transport- en distributiesysteem te omvatten.
12. Omdat Amalrik's voorspelling over de ondergang van de Sovjet-Unie in 1984, niet logisch uit zijn analyse van de toestand in de Sovjet-Unie volgt, kan uit het voortbestaan van de Sovjet-Unie niet worden geconcludeerd dat de analyse van Amalrik onjuist zou zijn.
13. Wetenschap is weerloos tegen misbruik.

DAPAT?

Incorporatie en schaarste in Gayang.

J.R. Lette, Wageningen 1985.

SN = 232051-03

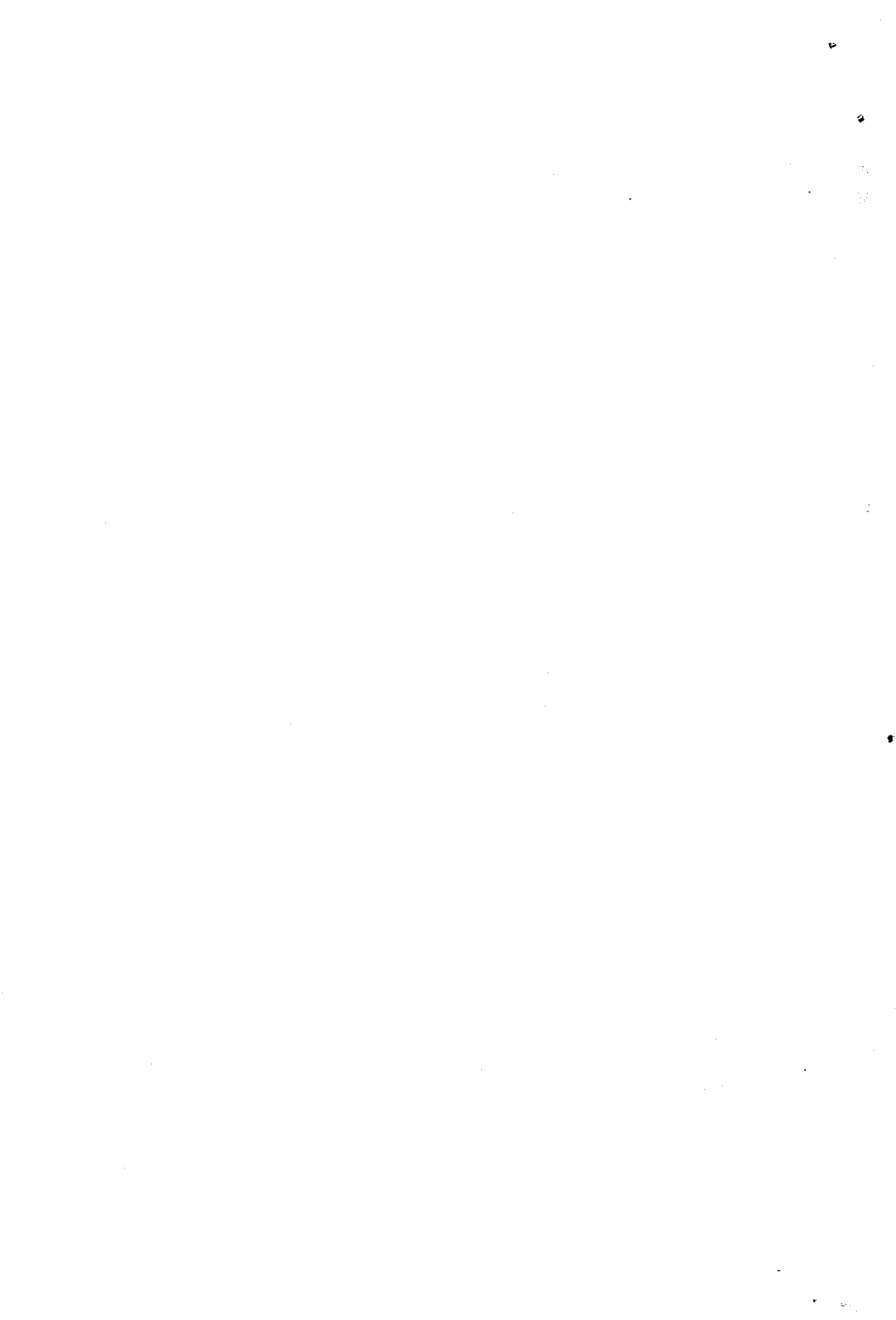
BIBLIOTHEEK
DER
LANDBOUWHOGESCHOOL
WAGENINGEN

ERRATA behorende bij J.R. Lette, DAPAT, incorporatie en schaarste
in Gayang, Wageningen, 1985

p. 2		
regel 5	to perate	to operate
p. 13		
regel 35	hefft	heeft
p.16		
regel 1	accustomes	accustomed
p. 20		
regel 4	voordeel; vervalt	
p. 25		
regel 19	mijn inziens	mijns inziens
p. 31		
regel 24	resource ratio-	resource-ratio
p. 32		
regel 6	booreilanden	booreilanden
regel 33	factoren	actoren
p. 34		
regel 10		
13	follow	fallow
17		
19	in	vervalt
p. 38		
regel 1	beperkt	beperkte
regel 13	Filipijnen	Filippijnen
p. 43		
regel 20	waaron	waarom
p. 45		
regel 26	ostkust	oostkust
p. 54		
regel 2	1878	1898
regel 4	Mat Sallah	Mat Salleh
regel 32	beschrift	beschrijft

p. 57		
regel 25	Manggatal	Menggatal
p. 59		
regel 7	1956	1946
p. 64		
regel 31	Indoneisa	Indonesia
p. 68		
regel 1	organisation	organization
p. 70		
regel 5	7.77 km ²	7770 km ²
p. 71		
regel 16	woordenboek	woordenboek
19	"	"
p. 76		
regel 13	alle	all
p 79		
regel 4/5	van	vangen
p. 83		
regel 22	ver	ver-
p. 84		
regel 18	slichts	slechts
p. 85		
regel 11	van	ven
regel 19	aanemlijk	aannemelijk
p. 88		
regel 27	traditionale	traditionele
p. 92		
regel 24	de, vervalt	
p. 99		
regel 26	1079	1979

p. 104		
regel 13	wonnen	wonen
regel 30	Mangkabong	Mengkabong
p. 107		
regel 25	102 %	101 %
regel 29	intitiatief	initiatief
p. 114		
regel 10	12	>12
regel 33	casetterecorders	casetterecorders
p. 115		
regel 26,5	nr. 9 kleine boot vist als bemanningslid M\$25,- p.w.; vervalt	
p.116		
regel 30	vier	drie
p. 123		
regel 4	casetterecorders	casetterecorders
p. 197		
regel 21	7	6
p. 128		
regel 13	diefstel	diefstal
p. 129		
regel 31	hijnet	hijnsnet
p. 132		
regel 17	sambau	selambau
p. 133		
regel 36	dat,vervalt	
p. 144		
regel 2	nipabladeren	nipahbladeren
p. 146		
regel 11	een	an

p. 147		
regel 15	a s	als
p. 151		
regel 28	toale	totale
regel 37	reperaties	reparaties
p. 157		
regel 31	tweel	tweemaal
p. 158		
regel 5	,	.
regel 26	Camparuli	Tamparuli
p. 159		
regel 20	de	te
p. 161		
regel 9	contact	contant
p. 163		
regel 9	;	,
p. 165		
regel 16	karambundi	Karombunai
regel 17	Mangkabong	Mengkabong
regel 21	maakt	maakte
p. 168		
regel 3	visserijbeologisch	visserijbiologisch
p.189		
regel 31	Mangkabong	Mengkabong
p.189		
regel 22	standardisatie	standaardisatie
p. 190		
regel 14/5	geleid hebbende ontwikkeling in Gayang zijn specifieke karakter hebben gegeven	geleid heeft, die de ontwikkeling in Gayang zijn specifieke karakter heeft gegeven
p. 191		
regel 19	an an	as an
regel 24	shortcommings	shortcomings

regel 36	extend	extent
p. 192		
regel 27	alligiance	allegiance
p. 193		
regel 7	three	two
p. 193		
regel 10	lifestile	lifestyle
p. 194		
regel 25	responsable	responsible
p. 196		
regel 32	tussenvoegen 12) Whelan 1970 p. 73. 12) Tarling 1965, p. 6	13)Tarling 1978, p.6

Dapat?

„Dapat?“ is de vraag waarmee de in Gayang terugkerende visser wordt begroet. Met deze vraag informeert men of de vistocht lonend is geweest. En vaak zal het antwoord luiden dat de vangst niets voorstelde, of, dat zelfs niet meer verdiend zal worden dan nodig is om de gebruikte olie en benzine te betalen, of, nog erger, er is niets te verkopen; er is slechts genoeg voor de opvarenden om mee naar huis te nemen. Dapat slaat op die vangsten, die weliswaar niet dagelijks, maar toch geregeld voorkomen, waarmee goed wordt verdiend.

CENTRALE LANDBOUWCATALOGUS

0000 0097 8524

**Promotor: dr. R. A. J. van Lier,
emeritus hoogleraar in de
empirische sociologie en sociografie
der niet-westerse gebieden**

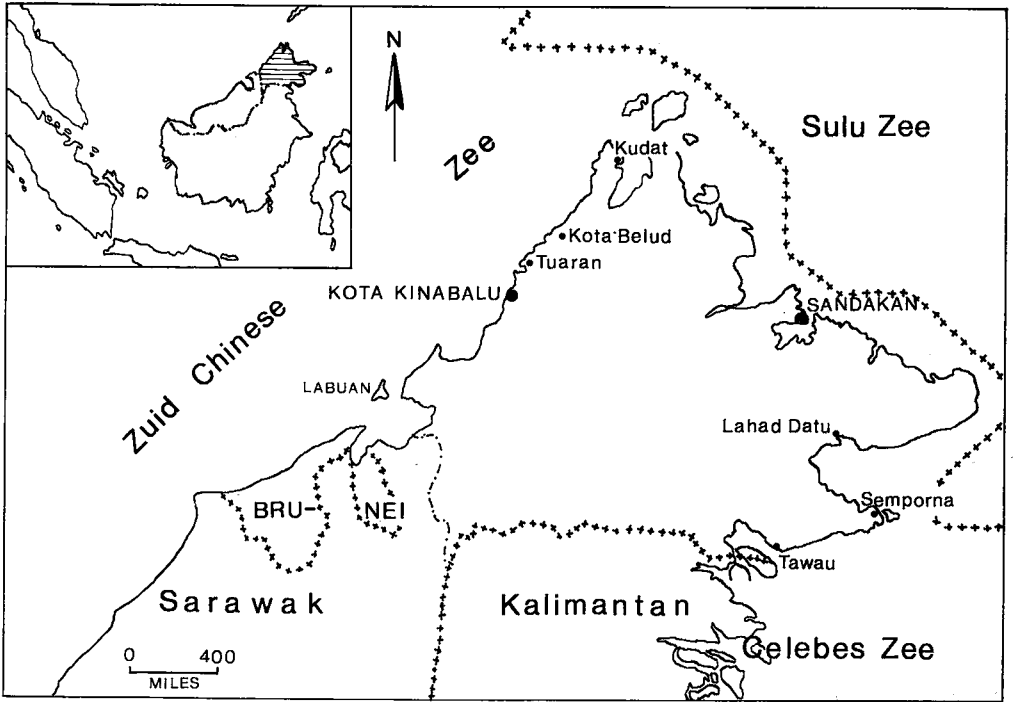
J. R. Lette

Dapat?

Incorporatie en schaarste in Gayang

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van
doctor in de landbouwwetenschappen,
op gezag van de rector magnificus,
dr. C. C. Oosterlee,
in het openbaar te verdedigen
op woensdag 11 september 1985
des namiddags te vier uur in de aula
van de Landbouwhogeschool te Wageningen

VOORWOORD

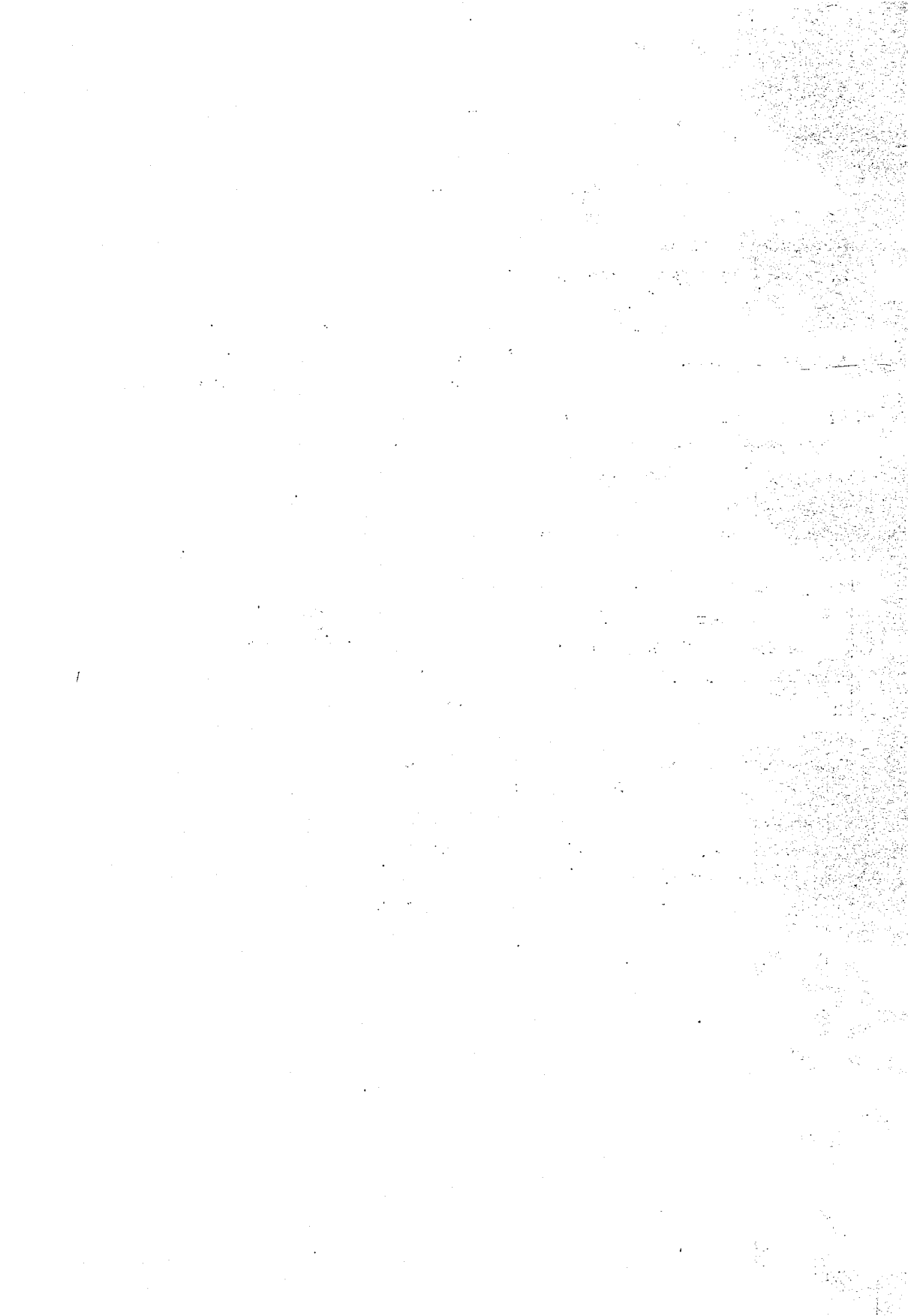
Van alle mensen die ik hier wil bedanken nemen prof. dr. R.A.J. van Lier, mijn promotor, en Marianne Geuns, mijn vrouw, een bijzondere plaats in. Beide zijn van begin tot einde nauw bij het onderzoek betrokken geweest. Zonder hen zou dit boek niet geschreven zijn.

Van de vele goede vrienden in Sabah wil ik vooral noemen Mat Salleh Sapung, Mat Sonny Sapung, Salleh Hussin, dr. Chin Phui Kong (department of fisheries), dr. Joseph Wong (department of fisheries), dr. Paul Wong (Community Development Centre), dr. McCredie (Sabah Museum) en dr. R. Ohlemutz (department of irrigation and drainage).

In Nederland en Singapore heb ik, in het kader van het onderzoek, stimulerende discussies gevoerd met drs. D. v.d. Bosch, ir. A. Dusink, drs. M. Lips, drs. H. Meilink, en met dr. Niew Shong Tong en dr. C. Sather van de Universiteit van Singapore. Ir. G. Bottema de Lange, ir. F. van Dorsten, ir. T. Tjoelker Kleve en ir. T. Tijdink hebben belangrijke hulp geboden door literatuur op te sporen en te verwerken.

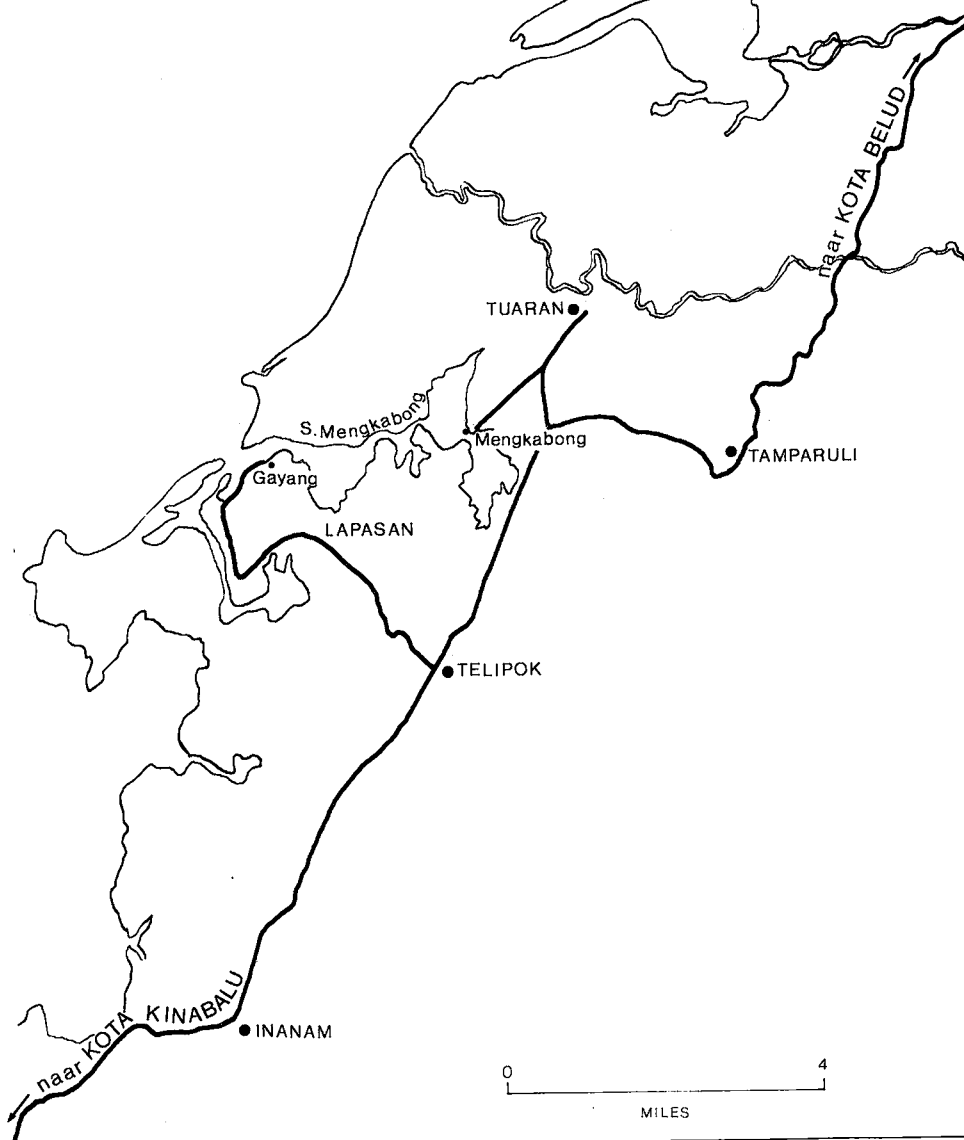
Het manuscript is persklaar gemaakt door drs. A. Lips Joosse, die vele verbeteringen in de tekst heeft aangebracht, Len Weldring, die het manuscript heeft getypt en vorm gegeven, drs. C. Kooyman, die de tekst heeft gecorrigeerd en dhr. P. Holleman, die de kaarten en figuren heeft getekend. Daarnaast ben ik de Landbouwhogeschool en de vakgroep agrarische sociologie van de niet-westerse gebieden erkentelijk voor de middelen en de ruimte om dit onderzoek uit te voeren.

Wageningen/Leiderdorp
Juni 1985

Zuid Chinese Zee

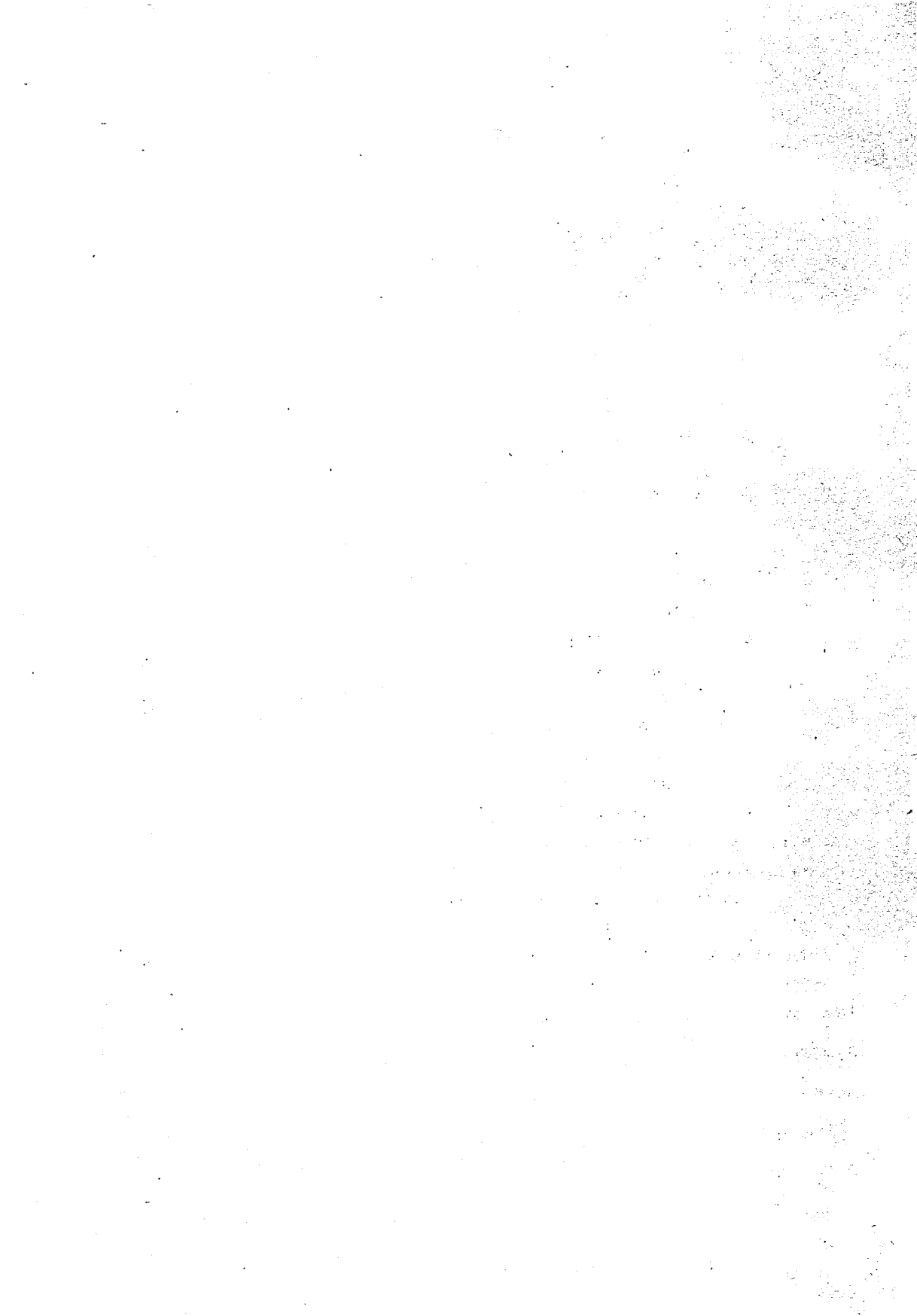

MILES

INHOUDSOPGAVE

	blz.
1. Inleiding	1
1.1 Betekenis, uitgangspunten en opzet van het onderzoek	1
1.2 Uitvoering van het veldwerk	5
1.3 Maritieme antropologie en antropologie van visserij	13
1.4 Het sociaal-economische karakter van visserijgemeenschappen	24
1.5 Incorporatie	26
1.6 Schaarste	30
1.7 Probleemstelling	34
2. De geschiedenis van Sabah	36
2.1 Inleiding	36
2.2 Brunei en Sulu als rijken in de Maleise archipel	36
2.3 Politieke geschiedenis van Brunei	41
2.4 Politieke geschiedenis van Sulu	48
2.5 De Chartered Company	51
2.6 De tweede wereldoorlog	56
2.7 Noord-Borneo als Britse Kroonkolonie	59
2.8 Sabah als deelstaat van de federatie Malaysia	62
3. De Bajau	71
3.1 Inleiding	71
3.2 Sociale en politieke status van de Bajau	74
3.3 De Bajau-economie	78
3.4 De sociale structuur van Bajaugemeenschappen	85
3.5 Culturele aspecten van de Bajau	92

	blz.
4. Gayang	97
4.1 Omgeving	97
4.1.1 Inleiding	97
4.1.2 Sungei Mengkabong	99
4.1.3 De zee	101
4.1.4 Het strand	102
4.1.5 Mangrove	103
4.1.6 Land	103
4.1.7 Verbindingen	104
4.2 Sociale structuur	105
4.2.1 Stratificatie	108
4.2.2 Leiderschap	110
4.2.3 Levensstandaard	113
4.3 Overheid	117
4.4 Cultuur	118
4.5 Economie	123
4.5.1 Inleiding	123
4.5.2 Landbouw	129
4.5.3 Visserij	129
4.5.4 Ambacht	148
4.5.5 Verzamelen	153
4.5.6 Handelsverkeer	157
4.5.7 Loonarbeid	162
4.6 Levensgeschiedenissen	162
4.7 Recente veranderingen in de visserij van Gayang en daarmee samenhangende factoren	167
5. Conclusies	176
Samenvatting	186
Summary	191
Noten	195
Literatuur	199

1 INLEIDING

1.1 Betekenis, uitgangspunten en opzet van het onderzoek

Een aanzienlijk deel van de wereldbevolking, vooral dat gedeelte dat in ontwikkelingslanden woont, bestaat uit peasants of kleine boeren. Een van de kenmerken van de peasantsamenleving is, dat deze zowel in belangrijke mate autonoom is, maar ook geïntegreerd in een wijdere samenleving. De aard en mate van integratie is niet overal gelijk en niet onveranderlijk. In sommige tijdperken is er sprake van een afnemende integratie terwijl andere tijdperken een toenemende integratie van peasants te zien geven. In het algemeen kan gezegd worden dat er tegenwoordig sprake is van een toenemende mate van integratie. Ook in die streken waar sprake is van een toenemende economische autonomie van peasants, zoals in Zaïre of Mozambique, gaat dit gepaard met een toename van politieke en culturele integratie.

Pearse heeft zijn studie over de veranderende positie van Latijns-Amerikaanse peasants besloten met een bespreking van het historische dilemma van de peasantsamenleving. Hij gaat hierbij uit van een model dat betrekking heeft op de ontmoeting van de groeiende nationale en internationale systemen met de zelfvoorzienende economie van het platteland. Deze ontmoeting leidt er toe dat de lokale rurale samenleving in toenemende mate deel gaat uitmaken van nationale en internationale systemen. Dit proces van incorporatie geeft sommige boeren nieuwe mogelijkheden. De meerderheid beschikt echter niet over de vereiste materiële of sociale hulpbronnen, die nodig zijn om van incorporatie te profiteren. Een toenemend aantal marginaliseert en is gedwongen elke sporadische mogelijkheid tot verwerving van inkomen met beide handen aan te grijpen. Incorporatie heeft dus een proces van differentiatie tot gevolg. De vraag waarom de aanpassing van de lokale gemeenschap aan de opdringende nationale en internationale systemen in een proces van differentiatie resulteert wordt niet beantwoord, al noemt Pearse wel een voorwaarde.

"So the decline of the subsistence system, and incorporation in the market and political complex, draws out a 'progressive' element within the landgroup. This sector becomes economically differentiated from the rest of the peasantry by its ability to perate on the market, to use rather than be used as labour, and to benefit from new facilities"¹⁾.

De vraag waarom incorporatie tot differentiatie in de hierbovenomschreven zin leidt, ligt ten grondslag aan dit onderzoek. Pearse stelt dat een ongelijke verdeling van hulpbronnen over de huishoudens van een lokale gemeenschap als gevolg van het proces van incorporatie nog ongelijker wordt. Deze voorstelling van zaken is echter te zeer vereenvoudigd. Incorporatie heeft niet alleen tot gevolg dat de ongelijke verdeling van hulpbronnen ongelijker wordt, maar heeft ook een effect op de waarde die bepaalde hulpbronnen voor de betrokken huishoudens hebben. Land dat niet zo geschikt is voor de verbouw van voedselgewassen kan zeer geschikt blijken voor de verbouw van een handelsgewas. Veel gevraagde ambachten, diensten en de daarvoor benodigde kennis, vaardigheden en grondstoffen kunnen hun waarde grotendeels verliezen als er goedkope massaprodukten beschikbaar komen en onderwijs, religie en gezondheidszorg in toenemende mate door instituties verzorgd worden, die vanuit stedelijke centra geleid worden. Het is duidelijk dat de vraag naar het waarom van de optredende differentiatie niet beantwoord kan worden zonder inzicht in de relatieve schaarste van de verschillende hulpbronnen en de verdeling over de huishoudens. Incorporatie heeft ook invloed op de laatste twee factoren, waardoor dit effect bij de beschouwing eveneens in aanmerking moet worden genomen.

Om dit proces van differentiatie te kunnen bestuderen is het nodig dat empirisch materiaal verzameld wordt bij een bevolkingsgroep waarvan aangenomen mag worden, dat er een proces van incorporatie plaatsvindt of kort geleden heeft plaatsgevonden. Het meest duidelijk zal dit proces zichtbaar zijn in die gemeenschappen, waar vrije toegang tot de belangrijkste hulpbron bestond en waar deze vrije toegang gesloten raakt. In aanmerking

komen landbouwgemeenschappen, die shifting cultivation bedrijven en recentelijk over primair bos konden beschikken en gemeenschappen van vissers waar de toegang tot de visserij voor een ieder openstaat.

De economie van Sabah, een deelstaat van de federatie Maleisië, was voor de tweede wereldoorlog toen dit land nog onder de soevereiniteit van de Chartered Company viel, slechts in geringe mate opgenomen in de wereldeconomie. Na de tweede wereldoorlog en vooral na de toetreding tot de federatie Maleisië in 1963 raakte de economie in toenemende mate vervlochten met de wereld-economie. Het viel daarom te verwachten dat zich op het platteland de afgelopen decennia een proces van incorporatie had voorgedaan, waarbij veranderingen in de economische structuur zijn opgetreden die ook op het lokale niveau hebben doorgewerkt. Aangezien dit proces zich in een recent verleden, over een niet al te lange tijd had afgespeeld, bestond de mogelijkheid om dit proces te reconstrueren door een beroep te doen op het geheugen van de betrokkenen.

Toen de mogelijkheid zich voordeed om materiaal te verzamelen bij de vissersbevolking die aan de kust van Sabah woont, leken de kansen op vruchtbaar onderzoek, gelet op de bovengeschetste uitgangspunten, dus voldoende om met het veldwerk te beginnen. Toen ik met het oog op mijn onderzoek een verkenning in verschillende landen in Zuidoost Azië begon, kreeg ik van verschillende instanties, die ik had aangeschreven positieve reacties. De aantrekkelijkste bleek een reactie uit Sabah, die tegelijk toestemming van de regering inhield.

Ik had in mijn schrijven aan de autoriteiten van Sabah de doelstelling van mijn onderzoek en mijn wensen hieromtrent kenbaar gemaakt: het ging mij om een keuze tussen een studie van shifting cultivators en vissers. In hun antwoord deelden zij mij mede, dat zij bereid waren mij toestemming te geven onderzoek bij de vissersbevolking te verrichten. Ik heb deze beperking van mijn keuzemogelijkheid die de overheid van Sabah mij oplegde niet als een ongewenste beperking gevoeld, omdat ik overtuigd was van het belang van onderzoek in de visserijsector.

Visserij als zodanig is een belangrijke en interessante bedrijfs-

tak die tot nu toe vanuit de ontwikkelings sociologie relatief weinig aandacht heeft gekregen. Kleinschalige visserij in ontwikkelingslanden verdient om verschillende redenen bijzondere aandacht. Grote groepen vooral armere consumenten in ontwikkelingslanden zijn met name aangewezen op vis als goedkope eiwitbron. De bevolking van de grotere steden en in streken die vanuit de kustgebieden moeilijk bereikbaar zijn, zal op de duur waarschijnlijk goedkoper met vis, afkomstig van industriële visserij voorzien kunnen worden, maar voor de bevolking van de kuststreken zal de vis van de kleinschalige visserij voorlopig goedkoper blijven. Vaak nemen vissers in hun samenleving een lage positie in, en oefenen zij hun beroep uit, omdat zij geen toegang hebben tot andere middelen van bestaan. Zowel uit een oogpunt van voedselvoorziening als werkgelegenheid is de kleinschalige visserij dus van groot belang.

De visserijsector in ontwikkelingslanden heeft sinds de ondertekening van de internationale overeenkomsten, in december 1982, die het nieuwe zeerecht vastleggen, grotere aandacht gekregen. Kuststaten kregen hiermee het recht op exclusieve economische zones (EEZ's) van 200 mijl. Dit betekent een belangrijke vergroting van de hulpbron voor de visserij.

Er doen zich door deze uitbreiding verschillende mogelijkheden voor. De ontwikkelingslanden kunnen hun rechten verpachten aan maatschappijen uit de industrielanden, of zij kunnen de ontwikkeling van een eigen industriële visserij bevorderen. Een derde ongewenste mogelijkheid is nog, dat zij noch het een noch het andere doen en een situatie laten ontstaan, waarbij buitenlandse maatschappijen zonder vergoeding gebruik van hun viswater maken. Deze situatie kan in de hand worden gewerkt, doordat sommige ontwikkelingslanden niet over een marine beschikken om een effectieve controle over hun EEZ's uit te oefenen. Een dergelijke situatie bestaat reeds o.a. in Midden-Amerika en de Pacific. Voor de kleinschalige visserij zal de uitbreiding van de EEZ's geen onmiddellijke betekenis hebben. Het is echter waarschijnlijk dat de kleinschalige visserij mede zal profiteren van de aandacht die de visserijsector als geheel, op grond van de hierboven vermelde redenen krijgt.

1.2 Uitvoering van het veldwerk

Voor de empirische bestudering van een proces als incorporatie, dat zich over vele jaren uitstrekt, is een longitudinaal onderzoek uiteraard de meest geëigende vorm. Maar om het veldwerk in een korte periode te kunnen voltooien bestond aanvankelijk het plan om verschillende dorpen met elkaar te vergelijken. Dorpen waar een bepaalde golf van incorporatie nog niet was opgetreden, dorpen, waar deze golf zich tijdens het veldwerk voordeed en dorpen waar deze golf reeds enige tijd geleden zich had voorgedaan. Wil deze vergelijking zinvol uitgevoerd kunnen worden, dan moeten deze dorpen structureel en cultureel vergelijkbaar zijn.

In de maanden mei en juni van 1978 heb ik de meeste vissersdorpen aan de westkust van Sabah bezocht en het bleek dat zelfs bij de grootste bevolkingsgroep, die der Bajau's geen twee dorpen gevonden konden worden, waarvan de beschikking over hulpbronnen vergelijkbaar was. Met name verschillen deze vissersdorpen wat betreft de beschikbaarheid van land dat geschikt is voor landbouw; de hoeveelheid zoet water die bepalend is voor het feit of men één of twee oogsten rijst per jaar kan realiseren; de beschikbaarheid over een veilige haven en van binnenwater waarin gevist kan worden als de zee te wild is of waarin een weer*) geplaatst kan worden; de beschikbaarheid van mangrove, waarvan het hout als brandhout verkocht kan worden; en de beschikbaarheid van koraal, dat als grondstof voor kalk gebruikt wordt.

Het bleek zelfs nodig te zijn verschil te maken tussen de verschillende havens. Havens die bestaan uit riviermondingen hebben veelal zandbanken voor hun monding liggen, terwijl havens die bestaan uit ondergelopen bergdalen en beschut worden door eilanden, diep zijn en een diepe uitgang hebben naar zee. Dit onderscheid is niet alleen van belang, omdat de zandbanken een maximum stellen aan de diepgang van de vissersboten en daarmee aan de afmetingen van de vissersboten; diepe havens hebben nog een ander voordeel. Als er op zee een forse deining staat, en het nog mogelijk is om op zee te vissen en de diepe haveningang in en uit te

*)Versperring in een water, uitlopende in een fuik, om vis te vangen.

varen, staat er op de zandbanken een forse branding. Deze branding is voor grote schepen niet gevaarlijk, maar voor de boten die klein genoeg zijn, om over de zandbanken te kunnen varen, is zij wel gevaarlijk. Hierom en vanwege de beperkte duur van het veldwerk, werd besloten het materiaal in één dorp te verzamelen en te proberen de recente geschiedenis van dit dorp te reconstrueren.

Dit dorp moest aan verschillende eisen voldoen. Tijdens mijn reis langs de kust, kwam ik twee categorieën dorpen tegen die, als ik me tot één dorp zou beperken, niet voor verdere studie in aanmerking kwamen.

De eerste categorie dorpen viel af, omdat de economie nog grotendeels op zelfvoorziening gebaseerd was; de bestudering van deze dorpen zou, hoe interessant de resultaten hiervan ook zouden kunnen zijn, weinig bijdragen aan een beter begrip van een proces van incorporatie.

De tweede categorie die afviel, bestond uit die dorpen die zo volledig in de stedelijke economie geïntegreerd waren, dat men niet meer van dorpen van kleine boeren kon spreken. In deze dorpen waren in ieder huishouden één of meer leden met een volledige betrekking bij overheid of bedrijfsleven aanwezig. In dit soort dorpen lag het rijstland reeds jaren braak en werd in toenemende mate gebruikt om er woningen, scholen, kantoren etc. op te bouwen. De vissers in deze dorpen visten in hun "vrije tijd". Deze dorpen zouden als voorsteden gekarakteriseerd kunnen worden.

De grootte van een dorp was bij het selecteren als criterium ook doorslaggevend. Sommige dorpen bestonden uit slechts enkele huishoudens en zouden zich minder goed lenen voor de bestudering van het verwachte proces van differentiatie. Aan de andere kant zou het in dorpen die meer dan duizend inwoners hadden, moeilijk geweest zijn om in een beperkte tijd een volledig overzicht van de economie en de geschiedenis te vormen.

De keuze is tenslotte op Gayang gevallen, een dorp dat aan de monding van de Sungei Mengkabong, de rivier Mengkabong, ligt. In Gayang wonen weliswaar enkele mensen die bij overheid of bedrijfsleven in loondienst zijn, maar verreweg de meeste economische activiteiten hebben direct met landbouw en visserij te

maken. Het rijstland wordt bebouwd en de opbrengst wordt groten-deels in de betrokken huishoudens geconsumeerd. Visserij is eveneens voor de meeste huishoudens van belang en de vangst wordt dagelijks in een nabijgelegen marktstadje, Tuaran, verkocht. Ten tijde van het veldwerk woonden er in Gayang 412 personen in 76 huishoudens. De bewoners van Gayang zijn Bajau en spreken een taal van Filippijnse oorsprong, die aanzienlijk verschilt van het Maleis dat in Sabah als lingua franca door de verschillende bevolkingsgroepen gebruikt wordt. Dit Maleis had ik mij voor mijn vertrek naar het veld voldoende eigen gemaakt om een eenvoudige conversatie te kunnen voeren, maar voor meer ingewikkelde onderwerpen schoot dit, zowel van mijn kant als van de kant van de meeste informanten tekort, en was de hulp van een tolk, die rechtstreeks van het Engels in het Bajau en omgekeerd kon vertalen, vereist.

Sabah heeft een laag werkloosheidscijfer, men zou zelfs van volledige werkgelegenheid kunnen spreken. Samen met de specifieke eisen waaraan een tolk moet voldoen, maakt dit het vinden van een tolk tot een lastige opgave. Matsalleh, de tolk die mij in mei en juni vergezelde, kreeg een betrekking bij de overheid en ik moest dus een nieuwe zoeken. Op een avond kwam Matsalleh bij mij langs met een nieuwe kandidaat, Salleh. Salleh voelde er duidelijk niet veel voor om als tolk te fungeren, maar werd door Matsalleh, die zich aan mij verplicht voelde, geprest. Salleh en Matsalleh kenden elkaar reeds sinds hun vroege jeugd en waren uit hetzelfde dorp, Inanam, afkomstig. Salleh was 19 jaar, had drie jaar middelbare school gehad, maar sprak gebrekkig engels en was te verlegen om dit te gebruiken. Hij was huisschilder van beroep en, zoals veel bouwvakkers, had hij geen vaste baan: hij werkte op een project tot dit klaar was, en was dan een kortere of langere tijd werkloos tot er werk op een volgend project was. In zo'n periode van werkloosheid bevond Salleh zich op de bewuste avond. We kwamen overeen het met elkaar te proberen. Om het transportprobleem op te lossen had ik net een vissersboot gekocht. De eerste week van onze samenwerking hebben we besteed aan het opknappen en schilderen van deze boot, waarbij Salleh kon helpen met de aankoop van schildersmateriaal en zijn vak kon uit-

oefenen. In deze week kon hij zich nuttig maken zonder voortdu-
rend aan zijn gebrekkige beheersing van de Engelse taal herinnerd
te worden en kon zo zijn verlegenheid overwinnen. Tijdens het
werk en in de pauzes spraken we Maleis en Engels door elkaar en
door Salleh zoveel mogelijk over mijn onderzoek te vertellen
werd zijn woordenschat, van de voor het onderzoek belangrijke
woorden, vergroot en leerde ik de nodige Maleise en Bajau woorden.
De eerste tijd van het veldwerk kwam het soms nog wel eens voor
dat we tijdens een interview met vertaalproblemen kampten, maar
door de betreffende woorden of uitdrukkingen in het Maleis of
Bajau te noteren en later op te zoeken, behoorden deze problemen
spoedig tot het verleden. Salleh had een aantal kwaliteiten, die
hem bijzonder geschikt voor zijn taak maakten, zoals toewijding,
betrouwbaarheid, eerlijkheid, precisie en het vermogen op de
juiste manier contact te maken. Bajau die elkaar niet kennen,
zullen, als ze elkaar ontmoeten, eerst proberen vast te stellen
of er een familierelatie tussen hen bestaat. De aard van deze
relatie is minder belangrijk; het gaat erom of men ergens een
gemeenschappelijke verwant kan vinden. Als dat zo is, en dat is
altijd zo als men er enige tijd voor neemt, dan is men kaki, ver-
want, van elkaar.

Tijdens deze inleidende gesprekken hadden zowel Matsalleh als
Salleh een ander voordeel en dat was dat ze allebei uit Inanam
afkomstig waren. Inanam is belangrijk, omdat de leider van de
belangrijkste opstand tegen het gezag van de Chartered Company,
in het begin van deze eeuw, eveneens Matsalleh genaamd, uit
Inanam afkomstig was. Matsalleh heeft niet alleen een plaats ge-
kregen in de staatsideologie, maar is ook een volksheld, vooral
bij de Bajau aan de westkust. Dat Salleh uit Inanam afkomstig
was, bracht het gesprek altijd eerst op Matsalleh, die daarna
als een referentiepunt in het onderzoek naar de verwantschaps-
relatie fungeerde.

Salleh en ik ontwikkelden een prettige en efficiënte vorm van
samenwerking en Salleh is tot het eind van het veldwerk als tolk
met mij blijven werken; veel langer dan hij of ik verwacht had-
den. Na afloop van het veldwerk kon hij dankzij zijn verbeterde
kennis van het Engels, het gemak waarmee hij er mee omging en

zijn ervaring met papierwerk, een baan als "site-clerk" krijgen, d.w.z. hij was op een bouwerij verantwoordelijk voor de voorraad-administratie van de bouwmaterialen. Zoals op grond van zijn karaktereigenschappen te verwachten viel, bleek hij in zijn nieuwe baan uitstekend te voldoen.

Van juli 1978 tot maart 1979 verbleef ik samen met Salleh in Gayang, vanaf september vergezeld door mijn vrouw. We woonden in de Balai Raya, het gemeenschapshuis, dat bedoeld is voor vergaderingen en als onderdak voor reizigers. De Balai Raya wijkt qua constructie niet af van de woonhuizen in Gayang. Het is een houten gebouw, van fabrieksmatig gezaagde planken, op palen en met een dak van golfplaat. De buitenkant is geverfd. De Balai Raya in Gayang is in twee ruimtes verdeeld; een open gedeelte van zes bij tien meter omgeven door een balustrade met banken langs deze balustrade. De toegangstrap komt in dit open gedeelte uit. Achter een planken schot is een ruimte van zes bij drie meter, waarvan de muren bijna tot het dak doorlopen, met glazen ramen die geopend en gesloten konden worden. Tussen de twee gedeelten is geen deur. Met behulp van een primus, matrassen en klamboe's kampeerden we in het afgeschoten gedeelte. Drink- en waswater betrokken we evenals de bewoners van Gayang uit een van de vele waterputten. We verbleven in Gayang voor periodes van twee à drie weken, onderbroken door lange weekends in de stad.

Onze introductie in Gayang verliep onverwacht gemakkelijk. Nadat we onze plannen bekend hadden gemaakt, werden we naar het dorps-hoofd verwezen. We bezochten het dorps-hoofd, legden hem onze plannen voor en lieten hem een introductiebrief van de districts-officier in Tuaran zien. We verkregen zonder moeite de gevraagde toestemming, en ook later hebben er zich geen incidenten voorgedaan waaruit tegenwerking kon worden afgeleid.

Toch was onze aanwezigheid niet vanzelfsprekend en we kwamen soms bij respondenten die we nog niet van het vissen kenden een reactie tegen die als een voorzichtige waarschuwing opgevat kon worden. Deze reacties kwamen veelvuldig voor en namen steeds dezelfde vorm aan. Als we een onderhoud met een tot dan toe onbekende respondent hadden, begon Salleh te vertellen wie wij waren.

Nadat daarna de verwantschap onder de loep was genomen, nam de respondent het woord. Hij vertelde ons dan, dat er enige jaren geleden een zeiljacht de rivier was op gevaren met "orang puteh" (orang puteh betekent Engelsman, in het algemeen Europeaan) aan boord. Men had het jacht geobserveerd en had de aanwezigheid aan de districtsofficier gemeld. Dit verhaal bevatte kennelijk een boodschap. We vertelden dan over onze bezoeken aan de districtsofficier en aan het dorps hoofd en lieten de introductiebrief zien. Dit ontlokte een zwak protest van onze gastheer, met de suggestie dat dergelijke formaliteiten voor ons niet golden en dat het niet in zijn bedoeling had gelegen ons om identificatie te vragen. Zowel Salleh als ik waren van mening dat het verhaal over het jacht nou juist wel die bedoeling had, een mening waarin we gesteekt werden, omdat dit verder alleen verteld werd door respondenten die we nog niet kenden en dus alleen bij de eerste ontmoeting. Mijns inziens betekent de waarschuwing die we in de vorm van dit verhaal kregen, dat de bewoners van Gayang zichzelf weliswaar in staat achten om hun relaties met vreemdelingen zelf te regelen, maar niet ten koste van een verstoring van hun relatie met de overheid, in casu de district-officer.

Het verzamelen van materiaal in Gayang vond plaats door middel van participerende observatie, kwalitatieve interviews en een census van alle huishoudens; verder werden levensgeschiedenissen verzameld. De participerende observatie had vooral betrekking op visserij en landbouw, bij afzet lag de nadruk op observatie. In de visserij gingen we bijna dagelijks een zakelijke overeenkomst aan met enkele andere vissers en visten dan mee als bemanning. Ook trad ik zelf op als eigenaar van mijn boot en een motor, en ging in die hoedanigheid een overeenkomst aan met een eigenaar van een net en met een bemanning.

In de landbouw sloten wij ons aan bij kleine werkgroepen, die afkomstig waren uit verschillende huishoudens en die achtereenvolgens het land van de betrokken huishoudens ploegden, egden, plantten, wieden en oogstten. Het ploegen begon in november en de oogst vond plaats in februari. Na de oogst grazen de buffels op het land en daarna ligt het onaangeroerd tot november.

Hoewel Salleh en ik niets wisten van de visserij in Gayang en er ook geen ervaring mee hadden, bleken we onverwacht gewilde bemanningsleden te zijn. De verklaring hiervoor moet zeker gedeeltelijk gezocht worden in het gebrek aan arbeid in Gayang. Ik had gebrek aan arbeid allerm minst verwacht. De literatuur over ontwikkeling spreekt meestal over het ontstaan van arbeidsoverschot bij incorporatie en wekt de indruk dat het een deel van de gevestigde theorie over dit verschijnsel is geworden. Hoewel de neteigenaren en bemanningsleden er wel over spraken, stelde ik de interpretatie hiervan uit, omdat ik de motieven, die aan hun uitlatingen ten grondslag lagen nog onvoldoende kende. De gretigheid waarmee de neteigenaren van onze diensten gebruik maakten bleef voor mij tot eind november raadselachtig; toen bleek uit de analyse van de censusgegevens dit arbeidsgebrek overduidelijk. Onze arbeid was daarom zo belangrijk, omdat het vissen met de strandzegen zeven man per net vereist. Met minder gaat het niet. Door ons samen beschikbaar te stellen hebben we het vaak mogelijk gemaakt om een bemanning zodanig te complementeren dat een net in gebruik kon worden gesteld.

De andere netten in Gayang vereisten een kleinere bemanning, maar hiervoor gold hetzelfde. Dat netten door arbeidsgebrek niet gebruikt werden, bleek, toen ik er op ging letten, inderdaad een alledaags verschijnsel te zijn.

Bij de selectie van de informanten voor de kwalitatieve interviews probeerde ik altijd met meer betrokkenen van het sociale netwerk van de respondent te spreken. Dit netwerk was vooral uit dyadische verhoudingen opgebouwd. Dus met vissers en bemanningsleden, winkeliers en klanten, de eigenaar van de rijstmolen en zijn klanten, landeigenaren en deelbouwers, het dorpshoofd, de imam en de onderwijzers, en de mensen die met hen als zodanig te maken hadden. Ik heb, in het kader van de census, slechts die vrouwen geïnterviewd die hoofd van een huishouden waren. Daarnaast heb ik uitgebreidere interviews gehouden met die vrouwen die producten voor de verkoop maakten, of die vis die hun man gevangen had op de markt verkochten.

Begin september zijn we met de census van alle huishoudens begon-

nen. Hiervoor deden we iedere avond één interview na hiervoor een afspraak gemaakt te hebben.

De verschillende netten in Gayang worden voor verschillende doeleinden en op de verschillende tijdstippen gebruikt, zodat we afhankelijk van het type net dat bij de operatie werd ingezet we verschillende dagindelingen hadden.

Hieronder volgen enkele typische voorbeelden.

03.30 opstaan
04.00 - 07.30 vissen met het kieuwnet
07.30 - 08.00 ontbijt
08.00 - 12.00 bezoek aan de markt in Tuaran of werk op het land
12.00 - 13.00 lunch
13.00 - 17.00 vissen met een strandzeeg, een klein kieuwnet op
 binnenwater of het hijsnet voor binnenwater
17.00 - 19.00 bad en avondeten
19.00 - 21.00 interview

05.30 opstaan
06.00 - 12.00 vissen met de fijnmazige strandzeeg
12.00 - 13.00 ontbijt en lunch
's Middags en 's avonds als boven

06.00 opstaan
06.30 - 12.00 à 17.00 vissen met de selambau, het hijsnet op zee
's Middags en 's avonds als boven.

Participerende observatie in de ware betekenis van het woord d.w.z. observatie tijdens daadwerkelijke belanghebbende participatie bleek een belangrijke techniek van materiaal verzamelen. We visten niet alleen als bemanningsleden mee, maar met mijn boot en buitenboordmotor sloten we ook zakelijke overeenkomsten af met neteigenaren en bemanningsleden. Het vele vissen was een uitstekende manier om met de vissers in contact te komen. Het stelde ons in staat het gewone van het bijzondere, in het arbeidsproces, te onderscheiden en het gaf ons de mogelijkheid om iets terug te

doen voor het beroep dat wij op onze informanten en respondenten deden; het was ook de meest praktische manier om dagelijks aan verse vis voor ons avondeten te komen. De contacten die we door participatie en interviewen legden, waren voornamelijk zakelijk van aard.

Het materiaal dat wij over feesten, gezondheidszorg, religie en onderwijs verzameld hebben, heeft slechts in geringe mate met behulp van participerende observatie plaatsgevonden. Dit materiaal werd voornamelijk met behulp van interviews verzameld. Deze interviews vonden plaats in het kader van de zakelijke relaties die wij met de bewoners van Gayang hadden. Bij verschillende gelegenheden, die op gezondheidszorg, religie en feesten betrekking hadden, zijn wij wel aanwezig geweest, maar dan werd door ons vrijwel niet geparticipeerd. Uiteraard hebben we met sommige bewoners nauwere contacten van niet-zakelijke aard gehad. Daar aten we soms na het werk, vierden soms een bruiloft mee of lieten er soms onze huisraad staan als we een weekend naar de stad gingen. Dat deze contacten voor een dieper begrip van het dorpsleven ook van groot belang waren, spreekt vanzelf.

1.3 Maritieme antropologie en antropologie van visserij

Bij de monografieën die antropologen over verschillende samenlevingen hebben gepubliceerd, zijn er een aantal die aandacht besteden aan visserij omdat deze een rol in de betrokken samenleving speelt. In dit soort literatuur wordt visserij echter slechts zijdelings behandeld²⁾. Er zijn echter enkele studies van oudere datum, die nog steeds van groot belang zijn, waarin de visserij wel centraal staat. Pas in de laatste decennia heeft zich een literatuur ontwikkeld, die zich in hoofdzaak met de visserij of een deelprobleem hiervan bezighoudt³⁾.

Er hebben zich in de antropologie twee specialismen ontwikkeld, die op visserij betrekking hebben: maritieme antropologie en antropologie van visserij. Maritieme antropologie heeft betrekking op de zeevisserij, maar houdt zich niet in de eerste plaats of voornamelijk hiermee bezig. Haar onderwerp is de zeevarende

mens. De zeevarende mens wordt gekarakteriseerd door leven en werken aan boord van een schip, dat als een total institution gezien moet worden. Antropologie van visserij houdt zich bezig met de jagende mens, die op of in het water jaagt. Het exploiteren van gemeenschappelijke hulpbronnen kan hier als kenmerkend probleem gezien worden. Verschillende auteurs hebben zich met de vraag beziggehouden of maritieme antropologie een theoretisch zinvolle specialisatie kan zijn. Deze mogelijkheid wordt door Bernard⁴⁾ ontkend. Volgens hem heeft maritieme antropologie "nothing in common but water". Smith⁵⁾ die een reader over maritieme antropologie heeft samengesteld, gaat er van uit dat maritieme antropologie bestaat, maar dat maritieme antropologie geen theoretisch gezichtspunt kan hebben omdat dit in de antropologie als geheel ontbreekt.

De vraag wat er specifiek is aan het zeemansleven en de vraag of dit specifiek sociologisch van belang is, is al in 1965 door Aubert⁶⁾ en in 1973 door Nolan⁷⁾ op een interessante manier behandeld. Beide beschouwen het leven aan boord van zeeschepen als het leven in "total institutions", in de zin van Goffmann. Nolan wijst op het totale, omvattende karakter van het leven op een schip:

"The total institution perspective focuses on sociological intra-organisational factors in its explanatory and analytical schema. The major determinants or precipitators of action are seen to lie within the social structure of the organisation. The formal shipboard organisation will define and supply all the immediate needs of people on board. That is to say, definitions of 'reality' and needs tend to be given coherent institutional rather than idiosyncratic personal expression. The institution claims a monopoly of the life space of the individual and isolates him to a high degree from intercourse with the outside world in that there is both geographical and social isolation from other universes of meaning and action"⁸⁾.

Nolan vergelijkt verder de scheepsgemeenschap met een aantal gelijksoortige instellingen:

"A total institution perspective makes a taxonomic link between such commonly diverse organisations as ships, mental hospitals, closed religious orders and prisons.."9)

Dat een vergelijking met o.a. gevangenen niet zo vergezocht is als dit sommigen in eerste instantie mag lijken, blijkt uit de uitlatingen van een Amerikaanse tonijnvisser, die door Orbach wordt vermeld:

"One of the crewmen on my first boat compared fishermen to men in prison; he said neither knows how to act when he 'gets out'"10).

Hoewel deze uitlating in de eerste plaats slaat op de aanpassing aan het leven aan de wal, is het treffend, dat deze visser de vergelijking met de gevangenis trekt, temeer daar de tonijnvissers van San Diego Portugezen en Italianen zijn, die in de Verenigde Staten wonen en daar met adaptatieproblemen worden geconfronteerd. Zij kennen bovendien op hun reizen, waarbij vaak midden-Amerikaanse en Caraïbische havens worden aangedaan, contactproblemen met mensen uit andere culturen. Het gaat hier dus om een man die bekend is met culturele barrières en aanpassingsproblemen. Dit maakt zijn vergelijking van de bemanning van een vissersschip met gevangenen tot een sprekend voorbeeld dat als model zou kunnen dienen voor een bij dit beroep behorende reactie. Eerder legt Orbach al uit dat de vrijheid om uit dit vissersleven te stappen, die de vissers formeel natuurlijk hebben, niet zo door hen gevoeld wordt.

"On top of all this there is a feeling among many of the fishermen that they are "locked" in to the occupation. Partly because of their lack of skill saleable ashore, partly because of the size of their incomes from the tuna fleet and the high standard of living to which they

and their families are accustomed, they feel that they have to go fishing"¹¹⁾.

Het leven in een "total institution" kenmerkt zich door het gemis aan dingen, vrijheden en contacten die buiten zulk een instelling normaal zijn. Nolan noemt voor zeeschepen een gebrek aan de meeste goederen en diensten van de samenleving, een gemis aan heterosexuele contacten, gemis aan vrijheid en autonomie, met name de vrijheid om zich aan onaangename contacten te onttrekken, en het gebrek aan andere sociale contacten, dan die aan boord van een schip mogelijk zijn, met name met kinderen in gezinsverband. Dit maakt het voor de zeeman op den duur moeilijker om aan de wal te functioneren. Hij beweegt zich gemakkelijker aan boord:

"...; on the ship the seaman is 'at home' and sure of his position, work, skills, duties and responsibilities; it is only ashore that a sense of difference and separateness becomes noticeable, and while such a feeling is likely to aid and further a man's identification as a seaman, it also may give rise to feelings of deprivation. His being ill at ease in the shifting, complex and more fluid social world ashore where he may have few significant relationships could, from our model, be due to early and prolonged experience in the total institution setting having led to a relative deprivation of alternative roles, opportunities and interactions"¹²⁾.

Dat dit alles niet alleen zijn weerslag heeft op het functioneren van de zeeman als hij van boord gaat, maar ook op zijn gedrag aan boord is door Horbulewicz¹³⁾ aangetoond. Horbulewicz heeft onderzoek gedaan naar het leven aan boord van Poolse fabriekstrawlers. De resultaten van zijn onderzoek laten zien dat naarmate de reis langer duurt, er een toename is van emotionele stress, een toename in agressief en gewelddadig gedrag, een toename in het aantal denkfouten, en een toename van het aantal ongelukken. Deze toename wordt duidelijk zichtbaar als de reis 60 à 80 dagen duurt.

Concluderend kunnen we stellen dat maritieme antropologie een zinvolle specialisatie kan zijn als we schepen opvatten als "total institutions". Voor de bestudering van de kleinschalige visserij in ontwikkelingslanden, is het meeste van wat hierboven is gezegd niet van toepassing. De reizen in de kleinschalige visserij zijn meestal kort, enkele uren of hooguit enkele dagen en zeker niet 60 à 80 dagen. De scheiding van vrouw en kinderen verschilt niet wezenlijk van die van kleine landbouwers of arbeiders in loondienst.

Acheson geeft een aantal argumenten op grond waarvan hij het bestaansrecht van een antropologie van visserij bepleit.

"...fishing poses similar problems the world over, and the significant contributions of the anthropology of fishing have stemmed from studies focussing on the way that human beings have adapted to earning a living in a marine environment"¹⁴⁾.

Dit houdt volgens Acheson het volgende in. De zee is een gevaarlijke en vreemde omgeving. Visserij is in hoge mate onvoorspelbaar, doordat er vele soorten vis zijn, de visvoorraden met de seizoenen wisselen en aan onvoorspelbare schommelingen onderhevig zijn. Positie bepalen op zee geeft speciale problemen, het is moeilijk informatie over het gedrag van vis te verzamelen en bovendien zijn er vaak sterke schommelingen in de marktprijzen¹⁵⁾. Deze feiten kunnen niet ontkend worden, maar rechtvaardigen nog geen specialisatie. Gevaar en vreemdheid komen ook in andere omgevingen voor. Bovendien leven sommige volken hun hele leven met hun gezin op hun zeegaande vissersboten, zoals de zeenomaden in Z.O. Azië en de vissers van Hong Kong. Het begrip vreemdheid is hierbij echter niet van toepassing. Zoals de kinderen van de ruitervolken spelenderwijs hun rijdieren en hun trekroutes leren zo leren deze kinderen spelenderwijs hun boten en de zee kennen. Ook van deze vissers kan dan ook moeilijk gezegd worden dat de zee hen vreemd is. Andere omgevingen kennen eveneens hun gevaren, die door aangepast gedrag tot een acceptabel niveau teruggebracht kunnen worden. Het gevaar op zee heeft echter wel een speciaal

karakter. Voor een goede bemanning die over een goed schip beschikt, is de kans op een ongeluk niet zo groot, maar als er iets mis gaat, is men in eerste instantie in hoge mate op zichzelf aangewezen. Kleine ongelukken kunnen vaak zeer ernstige gevolgen hebben. Dit leidt er toe dat het voorkomen van ongelukken en het onmiddellijk en efficiënt optreden bij gevaar voor zeevaarders van het grootste belang is. Dit is in de organisatie van de opvarenden terug te vinden. De vorm van aanpassing aan eventuele crisissituaties ligt in de eisen die aan de schipper gesteld worden en de bevoegdheden die hij op zee heeft.

In het algemeen heeft iemand pas de verantwoordelijkheid voor een schip na jaren als bemanningslid te hebben gevaren en een formele of informele opleiding met succes te hebben afgesloten. Vrijwel altijd vertrouwen de opvarenden, al dan niet vrijwillig, hun lot toe aan de meest kundige en ervarene onder hen, die bijna onbeperkte bevoegdheden heeft. Een micronesische navigator, die reden had om aan de kwaliteit van zijn bemanning te twijfelen, sprak ze, voordat ze samen een oversteek van een maand zouden maken, als volgt toe:

"On the ocean all the food and the water is under the control of the captain. When he says eat, we eat. When he says drink, we drink.

On the ocean you are under control of the captain and the navigator of the canoe. Everything the captain says we follow"¹⁶⁾.

Acheson noemt een tweede groep kenmerken, die van meer belang zijn. Kenmerken die samenhangen met het feit dat vissers vaak langdurig van hun families gescheiden zijn en enigszins buitenstaanders in hun samenleving zijn. De afwezigheid vraagt van de achterblijvers oplossingen te vinden voor dié problemen, die anders door de echtgenoten, vaders of zoons aangepakt zouden zijn. Hierdoor vervullen zowel de vissers als hun familieleden een enigszins andere rol in hun familie en in hun samenleving, dan gewoon is.

Het derde argument van Acheson hangt samen met het feit dat

vissers een hulpbron exploiteren die gemeenschappelijk eigendom (common property) is. Allereerst moet opgemerkt worden dat ook vee (nog) vaak op gemeenschappelijke weidegronden graast; jagers op wild jagen dat eveneens als gemeenschappelijk eigendom moet worden gezien en meer algemeen kan de toegang tot de markt in een markt met volledige mededinging als gemeenschappelijk eigendom gezien worden.

McCay beschouwt het exploiteren van visvoorraden die gemeenschappelijk eigendom zijn als typerend voor visserij:

"Being mobile and ensconced in a watery environment, the resource also is essentially common property: it is difficult to draw, maintain, or defend meaningful boundaries"¹⁷⁾.

"Accordingly, land and its systems of ownership and tenure have no equivalent in fisheries"¹⁸⁾.

Uit recent onderzoek blijkt dat in veel gevallen de toegang tot de hulpbron niet voor iedereen openstaat of dat er andere instituties zijn die overexploitatie voorkomen of een beperkende werking op de visserij-inspanning hebben. Acheson (1981), Pollnac and Littlefield (1983) en Johannes (1978) noemen een reeks gevallen waarin de toegang tot de visserij niet voor iedereen openstaat¹⁹⁾. Zelfs als de toegang niet voor een ieder openstaat, of er andere instituties zijn, die een beperkende werking op de visserij-inspanning hebben, dan nog blijft de visvoorraad zelf gemeenschappelijk eigendom. Het feit dat visvoorraden gemeenschappelijk eigendom zijn heeft belangrijke gevolgen voor de exploitatie van deze voorraden. In dit verband is de theorie van Hardin²⁰⁾ van belang, die heeft uitgelegd waarom de exploitatie van hulpbronnen die gemeenschappelijk eigendom zijn, uitloopt op overexploitatie. Hardin gebruikt om zijn betoog duidelijk te maken het probleem van gemeenschappelijke weidegrond.

Het betoog komt in het kort hierop neer:

De voordelen van een extra dier komen toe aan de eigenaar van de kudde. De nadelen worden echter gedeeld door alle eigenaars die hun kuddes op de gemeenschappelijke weide laten grazen. De voor-

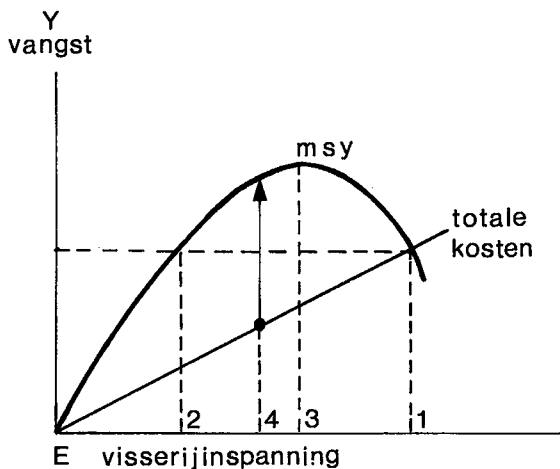
delen zijn voor de eigenaar dus groter dan de nadelen. Ook als de gemeenschappelijke weide al meer dieren moet voeden dan wenselijk zou zijn als men van deze weide een maximale opbrengst zou willen, dan nog blijft het voordeel voor een eigenaar voordeliger om zijn kudde uit te breiden dan om dit niet te doen. De nadelen die de uitbreiding van de kudde met zich meebrengt, treden toch op omdat andere eigenaars de omvang van hun kuddes niet limiteren. Het resultaat is dat iedere eigenaar zijn kudde probeert te vergroten en de totale opbrengst (vlees, melk, etc.) lager is dan zou kunnen met minder dieren, en blijft afnemen.

Hardin heeft dit de "tragedy of the commons" genoemd. Tragedie in de betekenis zoals Whitehead die gebruikte:

"The essence of dramatic tragedy is not unhappiness. It resides in the solemnity of remorseless working of things"²¹⁾.

Als we deze redenering op de visserij toepassen ontstaat het volgende beeld.

Visserij tast in het algemeen de levensvoorwaarden van de visstand niet aan. De snelheid waarmee de visstand zich herstelt is beperkt en wordt er meer gevangen dan de natuurlijke aanwas dan loopt de visstand terug, de spoeling wordt dunner en het wordt steeds moeilijker om nog vis te vangen.

De maximale vangst die een bepaalde visstand voortdurend kan verdragen, de top van de curve, wordt MSY (Maximum Sustainable Yield) genoemd.

Op veel plaatsen in de wereld heeft een uitbreiding van de visserij-inspanning geleid tot een situatie die overeenkomt met punt 1 in de figuur. De visserij-inspanning is uitgebreid totdat de totale kosten gelijk zijn aan de totale opbrengsten.

Eenzelfde hoeveelheid vis zou met een veel geringere inspanning gevangen kunnen worden.

Door de vrije toetreding tot de 'visserijmarkt' en door de veelal rijke visvoorraad van de viswateren treedt een overexploitatie op gepaard gaande met overinvesteringen in de visserijsector, met name waar geen kostenbedrag (afschrijving) voor de depletie van de vis-'stock' wordt opgelegd²²).

Deze situatie geldt o.a. op de Noordzee voor commerciële vissoorten. Uit het oogpunt van eiwitvoorziening zou een situatie als bij punt 3 de voorkeur verdienen. Voor de visserij als bedrijfstak zou punt 4, het grootst mogelijke verschil tussen opbrengsten en kosten, aantrekkelijk zijn. Punt 1 zou uit een oogpunt van werkgelegenheid aantrekkelijk kunnen zijn. De hoge prijs van vis zou daarbij geaccepteerd moeten worden.

Het exploiteren van gemeenschappelijke hulpbronnen, en de daarmee samenhangende vragen kan als typerend probleem van visserij gezien worden, en geeft zodoende aanleiding tot een specialisatie, antropologie van visserij.

Wat we uit het voorgaande overhouden is het feit dat vissers en zeevarenden op zee in hoge mate op elkaar zijn aangewezen, hetgeen consequenties heeft voor de sociale organisatie aan boord. Daarnaast zijn vissers vaak en vaak lang van huis, hetgeen consequenties heeft voor hun rol in de familie en in hun samenleving als ook voor de achterblijvers. Veel van wat over vissers gezegd wordt, geldt ook voor andere beroepsgroepen en is niet zozeer het gevolg van het feit dat het om vissers gaat, maar dat het om peasants gaat. Hieronder vallen de strategieën die het risico moeten verminderen, die later worden behandeld.

Voor een beeld van de sociaal-economische samenwerkingsvormen van vissers zijn nog een aantal andere vragen van belang. Zijn produktiemiddelen in handen van individuen of van groepen? Is er sprake van geleend kapitaal? Zijn de eigenaars ook vissers? Wat is de positie van de bemanning? Hoe zijn de relaties met de markt en de opkopers?

Vaak is er in de literatuur niets dat hier betrekking op heeft vermeld of wordt er slechts een terloopse opmerking gemaakt die op een van bovenstaande vragen van toepassing is. Toch zijn er een aantal publikaties die voor onze vraagstelling enkele gegevens en inzichten opleveren.

Situaties waarin uitsluitend individueel eigendom voorkomt, worden bijna twee keer zo vaak genoemd als situaties waarin zowel individueel eigendom als groepseigendom voorkomen. Situaties waarin uitsluitend individueel eigendom voorkomt, worden bijna drie keer zo vaak genoemd als situaties, waarin uitsluitend een vorm van groepseigendom voorkomt²³⁾.

Wat krediet betreft zijn de volgende opmerkingen gemaakt. In de ons bekende literatuur zijn slechts drie auteurs die vermelden dat er geen sprake is van leningen²⁴⁾. Twaalf auteurs vermelden, dat leningen een min of meer belangrijke rol spelen²⁵⁾. Smith stelt, dat vissers in toenemende mate afhankelijk worden van externe financiers²⁶⁾. Drie auteurs leggen een verband tussen geleend kapitaal en mechanisering²⁷⁾. Ook over het bezit van produktiemiddelen en de beloning van arbeid vermelden slechts drie auteurs dat de eigenaren van de produktiemiddelen en de vissers niet dezelfde personen zijn. Er is hier sprake van reders en vissers. Zestien auteurs²⁸⁾ vermelden dat de eigenaren van de produktiemiddelen ook zelf meevissen. Tien auteurs²⁹⁾, vermelden dat beide vormen naast elkaar voorkomen. Hoewel deze verschillen niet verklaard worden, leggen sommige auteurs wel enige verbanden, die alle in dezelfde richting wijzen. Christensen (1977) stelt dat bij gemechaniseerde boten reders optreden en dat bij ongemechaniseerde boten de gebruikers eigenaren zijn. Volgens Middleton (1977) komen reders in de moderne visserij voor en vissen in de traditionele visserij de eigenaren mee. Breton (1977) spreekt van kapitalistische en pre-kapitalistische visserij. In de pre-kapi-

talistische visserij vissen de eigenaren mee, in de kapitalistische visserij daarentegen is er sprake van reders en vissers. De beloning van de vissers kan op verschillende manieren geregeld worden. In de praktijk zien we slechts twee vormen: vast loon en een deel van de opbrengst. Breton (1977) is de enige auteur die melding maakt van vast loon. Breton onderzocht de visserij langs de Venezolaanse kust. Hij maakt onderscheid tussen kapitalistische en een pre-kapitalistische productie-eenheden. De vissers in de kapitalistische productie-eenheden krijgen een vast loon. De vissers in de pre-kapitalistische productie-eenheden daarentegen krijgen een deel van de opbrengst. Alle andere auteurs³⁰⁾ die iets over de beloning van vissers zeggen, vermelden dat deze beloond worden met een deel van de opbrengst.

Over de vermarkting van de vangst en de relatie tussen handelaren en vissers is veel minder geschreven. De eenvoudigste structuur is die waar vissers of hun vrouwen zelf de vangst aan de consument of aan kleine handelaren verkopen zonder dat daar duurzame relaties mee worden onderhouden³¹⁾. Het komt echter vaker voor, dat de vangst aan handelaren verkocht wordt³²⁾. Bij verkoop aan handelaren ziet men vaak dat de vissers permanent in de schuld raken. De behoefte van de handelaar om zoveel mogelijk van aanvoer verzekerd te zijn, wordt als verklaring genoemd³³⁾. In deze gevallen wordt de schuld niet afbetaald en geen rente vergoed, maar de visser is verplicht zijn vis tegen lage prijzen aan zijn geldschietter te leveren. Dit systeem wordt ook door Landberg en Weaver³⁴⁾ beschreven in Tanzania. De vissers hebben zich hierbij in een coöperatie verenigd die de vangst op een veiling verkoopt, waardoor zij meer voor hun vangst krijgen. Omdat de vissers nog steeds behoefte aan krediet hadden, betaalden ze een percentage van de omzet aan de coöperatie, die dit aan de leden kon uitleenen. Ondanks deze afdracht bleef er toch een financieel voordeel voor de vissers over. De vissers waren verplicht hun hele vangst op de veiling aan te bieden. Zij die dit niet deden, werden van de kredietfaciliteiten uitgesloten. Volgens de auteurs een effectieve sanctie.

1.4 Het sociaal-economische karakter van vissersgemeenschappen

Als we willen onderzoeken hoe een gemeenschap van kleine boeren en vissers reageert op veranderende mogelijkheden en beperkingen dan moeten we het gedrag van de betrokken individuen enigszins kunnen begrijpen. We moeten ons een beeld kunnen vormen van hun waarden, doeleinden, wensen, van wat zij proberen te bereiken maar ook van wat ze willen vermijden. Dan wordt het ook mogelijk inzicht te krijgen in de manier waarop deze mensen de hun ter beschikking staande hulpbronnen, kennis en technologie hiervoor inzetten. Gedeeltelijk variëren deze doeleinden en middelen natuurlijk per individu en ook blijven zij niet onveranderd gedurende zijn leven. Iemand wordt ouder en neemt daardoor een andere plaats in zijn samenleving in, een samenleving die eveneens aan verandering onderhevig is. Voor een belangrijk deel zijn deze doeleinden en middelen per individu en per gemeenschap echter van meer stabiele aard; het zijn kenmerken van de betreffende cultuur. Wanneer we onze aandacht op het meer stabiele richten, dan is het zaak om naar de structurele positie van de betrokkenen binnen het maatschappelijke en culturele verband te kijken.

Deze structurele posities kunnen in bepaalde typen worden ondergebracht. Het lijkt zinvol om aan de hand van de literatuur een voorbeeld te kiezen, waardoor het mogelijk wordt visserssamenlevingen zodanig te typologiseren, dat de economische activiteiten van deze groep in het middelpunt komen te staan. Ik ben van mening dat beschouwingen over peasantsamenlevingen geschikt zijn voor dit doel. De vraag of vissers als peasants beschouwd kunnen worden, is reeds door Firth behandeld. Hij komt tot de conclusie dat er geen redenen zijn waarom vissers wezenlijk van peasants zouden verschillen. Wij vinden bij Wolf een uiteenzetting over doeleinden en middelen waarbij hij de structurele aspecten die het economische gedrag van kleine boeren of peasants bepalen op de voorgrond stelt. Wolf zegt in zijn algemeenheid:

"..... to the peasant, his caloric minimum and his replacement fund will be primary, together with such

ceremonial payments as he must make to maintain the social order of his narrow peasant world"³⁶).

Zoals Wolf het formuleert, maakt dit "caloric minimum" deel uit van het "replacement fund". Wolf suggereert dat het "caloric minimum" de minimaal adequate voeding zou omvatten. Een meer evenwichtig samengestelde voeding is niet alleen te verkiezen, maar een randvoorwaarde voor fysiek overleven op langere termijn. Hierna noemt Wolf het probleem waarvoor peasants zich volgens hem gesteld zien:

"..... balancing the demands of the external world against the peasants need to provision their households"³⁷).

Wolf wijst erop dat dit probleem op twee verschillende manieren (diametrically opposed strategies) aangepakt kan worden, namelijk door produktieverhoging en door beperking van de consumptie. Deze manieren zijn wel tegengesteld, maar kunnen mijn inziens beide tegelijkertijd en voor hetzelfde doel gebruikt worden in het geval dat voor produktieverhoging investeringen nodig zijn, die bekostigd worden door de consumptie te beperken. Veel peasants zijn zo arm dat betrekkelijk kleine tegenslagen een ernstige bedreiging voor het voortbestaan van hun huishoudens kunnen vormen. Chayanov heeft al in het begin van deze eeuw laten zien dat de keuzes die peasants maken, niet passen als we veronderstellen dat ze zich als ondernemers gedragen, die op winst-maximalisatie gericht zijn. Peasants betalen soms meer voor hun produktiemiddelen dan een ondernemer bereid zou zijn te doen en wenden soms arbeid aan voor uiterst lage meeropbrengsten. Geconfronteerd met meestal chronische armoede, met afhankelijkheid van produktieprocessen die hij maar gedeeltelijk in de hand heeft en met machtigen, waaraan hij onderworpen is, en die hun tribuut eisen, is de peasant geneigd zijn heil niet in een zo hoog mogelijke gemiddelde jaarlijkse opbrengst te zoeken, maar in het vermijden van een opbrengst die zo laag is dat zijn voortbestaan in gevaar komt. Scott heeft dit het "Safety

first principle" genoemd³⁸⁾. Dit principe ligt niet alleen ten grondslag aan de techniek van de produktie, maar ook aan het sociale en morele leven van de peasants. Scott geeft vele voorbeelden van deze "subsistence ethic". Dit geeft de indruk dat de betekenis die uitbuiting voor peasants heeft niet de mate is waarin meerwaarde afgeroomd wordt, maar de vraag of na het betalen van de afdracht het bestaansminimum in gevaar komt. Peasants vragen zich niet zozeer af hoeveel tribuut ze moeten afdragen, maar hoeveel er overblijft³⁹⁾. Ook als het minimale bestaansminimum niet meer bedreigd wordt, betekent dit niet noodzakelijk het eind van de "subsistence ethic". Moerman's studie van rijstboeren in Thailand laat zien dat zelfs als peasants zich als kapitalistische ondernemers gedragen ze dit alleen doen, nadat ze hun zelfvoorziening hebben veilig gesteld. Het is dus niet zo dat zij geen risico's willen nemen, en niet in winst geïnteresseerd zouden zijn, maar dit moet niet ten koste gaan van de bestaanszekerheid, die zelfvoorziening biedt. Boeren als deze werken dus tegelijkertijd in twee economische sferen. De zelfvoorzieningssfeer wordt gekarakteriseerd door goedkope inputs, hoge zekerheid, lage opbrengsten en arbeid afkomstig uit het huishouden; daarnaast bestaat een marktsfeer, gekarakteriseerd door dure inputs, gehuurde arbeid, hoge opbrengsten en hoge risico's⁴⁰⁾. Het lijkt me dat bovenstaande opvatting vele vroegere raadsels oplost. Peasants zijn niet noodzakelijk conservatief en in principe tegen vernieuwingen. De visie van Scott maakt begrijpelijk wanneer zelfvoorziening voorrang heeft, maar ook wanneer winststreven en risico-dragen te verwachten zijn.

1.5 Incorporatie

De vraag is wat er verandert als een samenleving in toenemende mate geïncorporeerd raakt in een wijdere samenleving. Ter nadere adstructie van deze problematiek worden hier drie auteurs besproken. Mygdal behandelt het proces van incorporatie als een overgang van samenlevingen van peasants, die naar binnen gericht zijn (inward-oriented) naar meer naar buiten gerichte samenle-

vingen (outward-oriented) met belangrijke participatie in de markt. Naar binnen gericht zijn betekent, dat een dorp grotendeels met de eigen produktie in zijn behoeften voorziet. Sterke landheren proberen produktie en distributie te monopoliseren, vooral de relaties tussen het dorp en de buitenwereld. Ook als er geen sterke landheer aanwezig is, vinden de dorpingen zekerheid in het zoveel mogelijk in eigen hand houden van produktie en distributie. Zekerheid wordt ook in de sociale structuur gevonden. De netwerken, waarin individuen en huishoudens zijn opgenomen, kunnen gemobiliseerd worden in geval van calamiteiten. De verandering van naar binnen gericht tot naar buiten gericht is door Mygdal aldus geformuleerd:

"Movement from inward to an outward orientation was most likely to occur when there were forces at hand which insistently and systematically made it impossible for large numbers of the village's household to balance their accounts.

... expenditure began continually to exceed the household's income ...

The central factor setting these forces in motion was the worldwide imperialism of the eighteenth and nineteenth centuries⁴¹⁾.

Imperialisme wordt in navolging van Galtung als volgt gedefinieerd:

"Imperialism used here is seen mainly as a dominance relationship resulting in the transfer of resources from peripheries to centers, intra- and international"⁴²⁾.

Als kenmerken van dit imperialisme worden verder genoemd:

1. enorme toename in de macht van de staat dankzij meer effectieve bestuurlijke technieken;
2. binnendringen van complexere en coherente bureaucratieën op het platteland over een breder spectrum;

3. sterke verbetering van het transport en communicatievoorzieningen verbeteren het vermogen te heersen en surplus te onttrekken;

4. de ontwikkeling en regeling van complexere markten⁴³⁾.

Mygdal noemt drie mogelijkheden om de rekening van het huishouden weer kloppend te krijgen: nieuw land in gebruik nemen (frontier), korte en lange termijn emigratie. Sommige dorpen hadden de grens van hun hulpbronnen niet bereikt. Deze dorpen nemen nieuwe hulpbronnen in gebruik om de onder invloed van het imperialisme optredende stress het hoofd te bieden. Gezien de door Mygdal gehanteerde definitie van imperialisme kan dit slechts een fase zijn; het proces van overdracht van hulpbronnen van het dorp naar een centrum blijft immers doorgaan. Hierna zal dan korte of lange termijn emigratie uitkomst moeten bieden. Zoals uit de beschrijving van Gayang, in hoofdstuk 4, zal blijken is het de vraag of het onmogelijk is om door middel van investeringen tot produktiviteitsverhogingen te komen, waardoor extensivering door nieuw land in gebruik te nemen, niet de enig lokale economische mogelijkheid is. Het geval van Gayang laat tevens verder zien dat er eveneens overdrachten vanuit het politiek-economische centrum naar het dorp vloeien. Deze bestaan niet alleen uit voorzieningen op medisch, religieus en onderwijskundig gebied, maar ook in de vorm van aanzienlijke jaarlijkse betalingen in contanten aan iedere stemgerechtigde.

Galjart presenteert een structureel-cultureel model van typen plattelandssamenlevingen met de bedoeling te voorspellen, wie innovaties zal overnemen en de waarschijnlijke structurele effecten van innovaties, nadat ze enige tijd geaccepteerd zijn⁴⁴⁾.

"The most basic change than can befall a local community is its progressive incorporation into comprehensive political and economic systems"⁴⁵⁾.

Incorporatie kan de bestaande "leveling mechanisms" al dan niet verzwakken. Incorporatie schept nieuwe hulpbronnen. Kleine boeren kunnen zich in zelfvoorziening terugtrekken; grotere boeren

neigen er toe de voordelen van handel zelf ter hand te nemen. Als incorporatie voortschrijdt, zal het overkoepelende systeem vele functies van de lokale gemeenschap overnemen of functies vervullen, die voorheen niet vervuld werden, zoals onderwijs, gezondheidszorg, krediet en voorlichting. Dit kan de positie van de lokale elite versterken of verzwakken⁴⁶⁾. Incorporatie betekent volgens Galjart dat de grotere boeren innoveren en daarmee het verschil met de kleine boeren vergroten.

Pearse definieert incorporatie als de drietandige penetratie (markt, communicatie en instituties), waarvan de elementen samenwerken in het veroorzaken van sociale verandering⁴⁷⁾. Incorporatie in de markt is vooral mogelijk door verbetering van het transport. De institutionele incorporatie vindt plaats door staatsbureaucratieën, maar ook door vakbonden en ontwikkelingsprojecten. Handelsgewassen vergroten het risico van de boer, naast de al bestaande risico's komen hier nu nog onzekerheden over de prijs en levering van inputs en de prijs en de verkoop van de opbrengst. Voor inputs, krediet en afzet is de boer vaak afhankelijk van dezelfde tussenpersoon. De meerderheid van de boeren verliest de beschikking over land en wordt afhankelijk van loonarbeid zonder dat de werkgelegenheid toeneemt. Het gevolg is een korte en lange termijn migratie. Mygdal en Galjart geven in tegenstelling tot Pearse geen expliciete definitie van incorporatie. Alle drie de auteurs hebben echter gemeen, dat ze in hun beschouwing het verschijnsel incorporatie vastleggen op een aantal duidelijk omschreven processen. Het beeld dat hierdoor van incorporatie ontstaat is te eng, zoals het materiaal over Gayang zal uitwijzen. Wij willen daarom tenslotte, ter definiëring van het begrip incorporatie, volstaan met een ruimere omschrijving van het begrip.

Spreken over incorporatie impliceert een analytisch onderscheid tussen één lokale gemeenschap en een naburige of een wijdere, meer overkoepelende samenleving. We kunnen van incorporatie spreken als we een toename constateren van het aantal relaties tussen leden van de lokale gemeenschap en de wijdere samenleving, een intensivering of institutionalisering van deze relaties.

Vaak zal het initiatief bij de wijdere samenleving liggen, echter niet altijd. Het oude Testament levert een aardig voorbeeld, dat vertelt dat de Joden met hun tribale herderscultuur door de honger naar het geciviliseerde Egypte worden gedreven (Genesis 47:4). Het is van belang te erkennen, dat lokale gemeenschappen niet slechts passieve slachtoffers zijn, zoals Pearse en Mygdal suggereren.

Een, naar mijn mening, belangrijk verschijnsel, dat zich bij incorporatie voordoet, is de invloed, die dit proces op de schaarste van hulpbronnen kan hebben: sommige worden schaarser andere praktisch ontoegankelijk en nieuwe hulpbronnen komen binnen bereik. Voor een goed begrip van incorporatieprocessen is het daarom noodzakelijk deze onder het perspectief van veranderingen in de relatieve schaarste van produktiefactoren te bezien. In de volgende paragraaf wordt daarom, in aansluiting op het begrip incorporatie een beschouwing aan het begrip schaarste gewijd.

1.6 Schaarste

Het begrip schaarste neemt uiteraard in elke economische analyse een centrale plaats in. Economie kan immers gedefinieerd worden als de studie van het gebruik van schaarse middelen om bepaalde doeleinden te bereiken. Bij de studie van incorporatieprocessen heeft schaarste echter niet die expliciete aandacht gekregen die het verdient. Bij de studie van incorporatieprocessen komt schaarste uiteraard impliciet aan de orde, telkens wanneer men economisch handelen analyseert. Het begrip vraagt echter om expliciete aandacht, omdat het ook betrekking heeft op zaken die niet onmiddellijk zichtbaar worden bij een analyse die op het marktmechanisme steunt en waarbij de schaarsteverhoudingen hun uitdrukking vinden in geldprijzen. We komen hierop nog terug. Het impliciet hanteren van schaarste geeft ook onvoldoende inzicht in de oorzaak en de wijze waarop behoeften, en de middelen ter bevrediging hiervan, zich in het incorporatieproces wijzigen en hierbij wisselende schaarsten scheppen. Hieruit blijkt waarom

bij studie van incorporatieprocessen, schaarste om extra aandacht vraagt.

Een van de weinige auteurs, die een begrip hanteert dat betrekking heeft op dit probleem, is Pearse. Bij zijn analyse van de Latijns-amerikaanse boeren hanteert hij het begrip resource-ratio. Resource-ratio drukt echter niet hetzelfde uit als schaarste. Resource-ratio is een grove maat waarmee vastgesteld kan worden in welke hoeveelheid hulpbronnen beschikbaar zijn en kan dus gebruik worden om de beschikbaarheid in de tijd of naar plaats te vergelijken. Wat Pearse over resource-ratio zegt, is niet veel, maar één ding staat voor hem vast, "the resource-ratio is declining"⁴⁸⁾. Hij noemt als oorzaken plagen, droogte, invloeden van buiten af en bevolkingsgroei⁴⁹⁾. Resource-ratio is een gegeven dat afhankelijk is van de geografische of sociale omstandigheden, waarop het wordt betrokken en de hulpbronnen die in beschouwing worden genomen. Zolang de omvang van de eenheden, waarop resource-ratio betrekking heeft, niet is aangegeven, wat door Pearse onvoldoende gebeurt, blijft het een weinig precies instrument. Een keuze voor een bepaalde eenheid kan immers verstrekkende consequenties hebben voor de betreffende resource-ratio. Als in een streek, waarvan de bewoners voor hun bestaan van landbouw afhankelijk zijn, naast enkele grootgrondbezitters vele kleine boeren zijn, dan hebben de dorpen van de kleine boeren een zeer geringe-resource ratio, terwijl de resource ratio van de gehele streek, die ook het grootgrondbezit omvat, veel hoger uitvalt.

Bij de studie van incorporatieprocessen zijn we geïnteresseerd in het handelen van individuen en groepen. Dit handelen wordt mede beïnvloed door de relatieve schaarste van de beschikbare produktiemiddelen. Voor ons is een maat als resource-ratio, die op grotere eenheden betrekking heeft dus minder geschikt. Het is immers zo, dat de toegang tot produktiemiddelen binnen gemeenschappen sterk varieert. Een begrip als resource-ratio kan daarom de werkelijke situatie van individuen of groepen verhullen. Resource-ratio is een enumeratief en descriptief begrip: er wordt als het ware een inventarisatie gemaakt van het beschikbare fysieke potentieel, maar het wordt niet in verband gebracht

met de effectieve vraag van de betrokken bevolking van de beschreven eenheid, zelfs wanneer men de omvang van de bevolking aan de beschikbare middelen relateert. Door de instelling van exclusieve economische zones zijn de hulpbronnen van veel landen aanzienlijk uitgebreid. Echter zonder de beschikking over kapitaalgoederen zoals vissersschepen en booreilanden met het benodigde personeel kunnen deze hulpbronnen niet worden geëxploiteerd. Voor ons doel dienen we dus over een begrip te beschikken, waarin ook de vraag naar de betrokken hulpbronnen tot uiting komt.

De nadelen die het begrip resource-ratio bij de analyse oplevert, gelden niet voor schaarste, dat de verhouding tussen vraag en aanbod uitdrukt. Hierbij wordt deze verhouding uitgedrukt in een prijs, meestal geld. Dit analytische instrument verdient dan ook de voorkeur, vooropgesteld dat de situatie dit toelaat.

Het probleem is echter dat het economisch gedrag van kleine boeren in ontwikkelingslanden niet zonder meer met behulp van geldprijzen geanalyseerd kan worden. Een aanzienlijk deel van hun produktie en consumptie vindt plaats buiten de marktsfeer en heeft geen prijs, althans niet in geld.

We kunnen aan dit probleem enigszins tegemoet komen als we ons niet richten op de prijs in geld als maat voor schaarste, maar op het offer dat gebracht moet worden om de betreffende produktiemiddelen te kunnen aanwenden. Dit offer kunnen we althans theoretisch uitdrukken in arbeid en daarmee vergelijkingen maken. Arbeid als maatstaf van schaarste heeft echter ook enige nadelen. Het zal duidelijk zijn dat er een vergroving optreedt als we alle arbeid over één kam scheren. Het ene uur arbeid geeft, in overigens gelijke omstandigheden, een hogere opbrengst dan het andere. Factoren als leeftijd, opleiding, ervaring, motivatie etc. spelen hierbij een rol. Een tweede feit van belang is dat de factoren niet altijd dat produktieproces verkiezen dat de minste arbeid vraagt. De arbeid zelf kan een bron van bevrediging zijn. Dit geldt niet alleen voor de Protestanten van Max Weber die om niet-economische motieven naar arbeidssucces streven, maar ook bijvoorbeeld in Micronesië. Gladwin beschrijft twee vormen van

visserij op Puluwat Atoll, met stilliggende kleine kano's op open zee en met snelvarende vlerkprauwen eveneens op open zee. De eerste methode levert per man-uur meer op en vereist ook een veel geringere investering en weinig sociale organisatie, dit alles in tegenstelling tot de tweede methode. Desalniettemin is er een uitgesproken voorkeur voor de tweede methode, vanwege de spanning en de sensatie van het snelle zeilen, het actief zoeken en jagen van de vis tegenover het passieve wachten van de eerste methode⁵⁰). Een dergelijke manier van werken zou misschien beter sport of spel genoemd kunnen worden. Het zou echter onjuist zijn om deze sportieve prestatie buiten beschouwing te laten. Er wordt tenslotte vis gevangen die geconsumeerd wordt. Dit voorbeeld, dat uiteraard met vele andere voorbeelden aangevuld kan worden, toont voldoende aan dat schaarsteverhoudingen alléén geen afdoende verklaring voor de organisatie van de produktie zijn. Waarden gelden niet alleen op het niveau van doeleinden, maar de middelen, het soort arbeid etc.. zijn ook onderwerp van waardering.

Gezien de tekortkomingen van resource-ratio en van de prijs die in geld wordt uitgedrukt, lijkt het in ons specifieke geval, de analyse van incorporatie van een vissersdorp, de voorkeur te verdienen om de genoemde nadelen, die verbonden zijn aan het gebruik van arbeid als maat van schaarste, vooralsnog te aanvaarden en dan verder de tekortkomingen bij de analyse in het oog te houden. Deze nadelen zullen in ons specifieke geval waarschijnlijk niet tot ernstige vertekeningen leiden, omdat we hier te maken hebben met een kleinschalige economie, die slechts een gering aantal specialisaties kent en waar het marktmechanisme niet in alle sectoren van doorslaggevende betekenis is. De grootte van het offer, uitgedrukt in arbeid, als maat van schaarste geeft ons echter wel de mogelijkheid om activiteiten, die door schaarsteverhoudingen beïnvloed worden, met elkaar en met het verleden te vergelijken.

In verband met schaarste moeten we nog een kanttekening plaatsen. Men komt vaak de opvatting tegen, dat als hulpbronnen schaarser

worden, dit tot gevolg heeft dat de produktie afneemt. Pearse merkt o.a. op, dat peasants de landbouw verlaten ("the declining resource ratio drew them away from agriculture")⁵¹). Het is echter ook mogelijk dat in zo'n situatie, de produktie per hoofd toeneemt. Boserup heeft op dit verschijnsel gewezen:

".... as long as the population of the given area is very sparse, food can be produced with little input of labour per unit of output and with virtually no capital investment, since a very long fallow period helps to preserve soil fertility. As the density of population in the area increases, the fertility of the soil can no longer be preserved by means of long fallow and it becomes necessary to introduce other systems which require a much larger agricultural labour force. By the gradual change from systems where each cultivated plot is matched by twenty similar plots under fallow to systems where no fallow is necessary, the population within in a given area can double several times without having to face either starvation or lack of employment opportunities in agriculture"⁵²).

Volgens haar is dit niet alleen een theoretische mogelijkheid, maar is dit in feite de ontwikkeling die de landbouwsystemen doormaken. Met de korter wordende braakperiode namen de opbrengsten per eenheid grond toe en namen de opbrengsten per eenheid arbeid af.

De probleemstelling van ons onderzoek kunnen wij nu, na de bespreking van de begrippen incorporatie en schaarste, als volgt formuleren.

1.7 Probleemstelling

De probleemstelling voor het onderzoek in Gayang omvat de volgende vragen:

1. Is er de afgelopen twintig jaar sprake geweest van een proces

van incorporatie van Gayang in de wijdere samenleving?

Zo ja, wat is het karakter, wat zijn de deelprocessen en wat zijn de oorzaken ervan?

2. Zijn er veranderingen in de relatieve schaarste van hulpbronnen en produktiemiddelen opgetreden?

Zo ja, hangen deze samen met een proces van incorporatie of moeten deze door een andere factor verklaard worden?

3. Wat is het effect van incorporatie en de veranderingen in de relatieve schaarste op de sociale organisatie van produktie en distributie?

2 DE GESCHIEDENIS VAN SABAH

2.1 Inleiding

Het gebied, waarin het veldwerk werd uitgevoerd, dat nu Sabah wordt genoemd, is tegenwoordig een deelstaat in de federatie Maleisië. Sabah wordt pas aan het einde van de negentiende eeuw een politieke eenheid als het onder het bestuur van de Chartered Company komt. Deze commerciële maatschappij had de bestuurlijke rechten van de heersers over dit gebied gekocht en haar gezag werd door de Britse regering erkend. Daarvoor lag dit gebied binnen de invloedssfeer van de sultanaten van Brunei en Sulu. Voordat de Chartered Company het gezag in Sabah overneemt, kunnen we dus niet spreken over de geschiedenis van Sabah, maar moeten we van de geschiedenis van het sultanaat van Brunei en de geschiedenis van het sultanaat van Sulu spreken. De Chartered Company oefent het gezag uit tot aan de Japanse bezetting in de tweede wereldoorlog. Na de tweede wereldoorlog valt Sabah als Britse kroonkolonie onder het gezag van de regering in London. Vanaf 1963 maakt Sabah, samen met Sarawak, deel uit van de federatie Maleisië.

2.2 Brunei en Sulu als rijken in de Maleise archipel

Geertz¹⁾ heeft in zijn studie van ecologische veranderingen in Indonesië twee typen van ecosystemen onderscheiden, swidden en sawah. Swidden staat voor een landbouwsysteem dat gekenmerkt wordt door ontginning van bos door middel van kappen en branden, een kort gebruik van één of enkele jaren en een lange braakperiode. Sawah staat voor een landbouwsysteem dat gekenmerkt wordt door het permanente gebruik van geïrrigeerde rijstvelden. De meeste geïrrigeerde rijstvelden van Indonesië bevinden zich op Java, Bali en West-Lombok. Op Java vindt men nog slechts in het zuidwesten swiddens en hoewel op de andere eilanden van Indonesië hier en daar geïrrigeerde rijstbouw plaatsvindt, zijn

swiddens de dominerende vorm. Dit is de reden dat Geertz verderop niet spreekt van Java versus de buiten-eilanden, maar van "binnen-Indonesië" en "buiten-Indonesië".

Binnen-Indonesië wordt gekenmerkt door een hoge bevolkingsdichtheid en geïrrigeerde rijstbouw met terrassen. Het is een gebied met een grote beschikbaarheid van water, zacht glooiende hellingen en vulkanen waaraan de planten voedingsstoffen onttelen. De grond waarop geïrrigeerde rijstbouw wordt bedreven, kan meer of minder vruchtbaar zijn en kunstmest kan al dan niet toegevoegd worden, maar zelfs als de grond onvruchtbaar is en geen kunstmest wordt toegevoegd, geeft een sawah jaar in jaar uit een oogst en maakt dus permanente bewoning mogelijk. Bovendien varieert de omvang van de oogst direct met de zorg en de hoeveelheid arbeid die er aan besteed worden. Dit leidt er toe dat gebieden met natte rijstbouw een groeiende bevolking kunnen voeden, zonder dat het noodzakelijk is hiervoor nieuwe landbouwgrond in gebruik te nemen. Niet zonder enige overdrijving merkt Geertz op dat, "... the output of most terraces can be almost indefinitely increased". Dit heeft tot een zeer hoge dichtheid van bevolking geleid. Geertz noemt als voorbeeld Adiwerna op Java waar op het platteland bijna 2000 personen per vierkante kilometer wonen.

Een groter contrast dan tussen sawah en swidden is nauwelijks denkbaar. Een swidden geeft slechts één of twee oogsten na een braakperiode van 10 of 20 jaar. De voedingsstoffen worden niet door irrigatiewater aangevoerd, maar zijn afkomstig uit de as van de verbrande begroeiing. Irrigatie is niet nodig en wordt niet toegepast. Swiddens kunnen daarom op vlak terrein en op de steile hellingen van lage heuvels aangelegd worden. Het is van belang dat er op de doorgaans zeer arme gronden voldoende vegetatie staat, die na gekapt en verbrand te zijn de nutriënten voor de droge rijst en overige gewassen levert. De braakperiode maakt het mogelijk, dat deze vegetatie op een verlaten swidden groeit. Daarna kan de swidden weer gebruikt worden. Als de braakperiode lang genoeg is kan dit proces voortgezet worden zonder dat de opbrengst eronder lijdt. In tegenstelling tot een

sawah reageert een swidden slechts in beperkt mate op meer zorg en arbeid met meer opbrengst. De aanwezige nutriënten, dat wil zeggen de aard van de verbrande vegetatie, is de beperkende factor. Hierdoor is een gebied met swidden landbouw in veel mindere mate in staat een groeiende bevolking te voeden dan een gebied met geïrrigeerde rijstbouw. De groeiende bevolking moet of nieuwe gebieden in gebruik nemen of wordt uiteindelijk met dalende oogsten geconfronteerd. De schatting voor de maximale bevolkingsdichtheid in een gebied met swidden-landbouw loopt uiteen van 25 tot 50 personen per vierkante kilometer.

Niet alleen Indonesië laat zich op deze manier verdelen. Thailand, Laos, Cambodja, Vietnam en de Filipijnen kennen gebieden met geïrrigeerde rijstbouw waar een hoge dichtheid van bevolking voorkomt en gebieden waar, meestal op steile heuvels, swidden-landbouw met een lage bevolkingsdichtheid voorkomt. In verband met deze ecosystemen kunnen twee typen samenleving onderscheiden worden. In de gebieden met geïrrigeerde rijstbouw vindt men prinsdommen of koninkrijken met ambtenaren, hiërarchisch georganiseerd. Men vindt er adel, een schrift en een wereldgodsdienst.

In de gebieden met swidden-landbouw is meestal geen politieke organisatie boven dorpsniveau, de dorpen zijn meestal klein, de maatschappelijke organisatie is veel minder hiërarchisch of zelfs egalitair, de samenlevingen zijn meestal schriftloos en bezitten een tribale godsdienst.

Deze twee maatschappijtypen laten zich kort karakteriseren als geciviliseerd versus tribaal.

Vanuit deze typologische onderscheiding bezien vormen de sultanaten van Brunei en Sulu een probleem, ze passen niet in bovenstaande tweedeling. De maatschappijen vertonen de kenmerken van de geciviliseerde samenleving: sultanaten, een adelstand en de islam met het arabisch schrift. Van geïrrigeerde rijstbouw is echter niet veel te bespeuren. Beide sultanaten liggen in gebieden waar swidden-landbouw voorkomt. Het zijn echter niet in de eerste plaats de swiddens waar deze sultanaten hun bestaan aan ontleenden, maar aan de zeevaart, de handel en hun haven.

Van Leur²⁾ heeft, schrijvende over staatsvormen met dit karakter, deze als havenvorstendommen (harbour-principalities) getypeerd. Hij doelde hierbij niet op Brunei en Sulu, maar op Makalla, hoofdhaven van Hadramaut, Criwijaya op Sumatra, Malakka, de havens van Java en Calicut op de kust van Malabar.

Ook Brunei en Sulu laten zich echter zonder twijfel als havenvorstendommen karakteriseren.

Wertheim³⁾ heeft de door van Leur genoemde kenmerken van havenvorstendommen als volgt samengevat: zij zijn centra van overzeese handel die door meestal kleine handelaren zonder politieke macht wordt beoefend; de politieke macht in deze gebieden, is in handen van de vorst. Van Leur nam aanvankelijk aan dat het alleen om kleine handelaren ging. Later onderzoek van Meilink-Roelofs heeft aangetoond dat er echter ook grote handelaren geweest zijn.

Deze vorstendommen hadden een sociale en politieke structuur die niet essentieel verschilde van de vorstendommen in het binnenland. De ambachtslieden en handelaren waren vreemdelingen en onderworpen aan de vorst. De inkomsten van de havenvorstendommen waren voor een groot deel afkomstig van hun contrôle over de handel. Er werd gehandeld in produkten die uit de gebieden met swidden-landbouw afkomstig waren, handelsgewassen en bosprodukten. De gebieden met swidden-landbouw leverden echter geen surplus van voedsel of mankracht aan de havenvorstendommen. De bewoners waren politiek van de havenvorst afhankelijk als vazallen en er was geen bureaucratisch apparaat vergelijkbaar met dat van de vorsten in de gebieden met natte rijstbouw. Java is het toneel van een voortdurende strijd van de opeenvolgende vorstendommen van het binnenland met de havenvorstendommen op de noordkust van het eiland. Hieruit blijkt dat de havenvorsten niet gezien moeten worden als vazallen van de vorsten in het binnenland of omgekeerd.

De Indonesische archipel neemt een strategische positie in op de zeeweg van het Midden Oosten naar China. Van Leur spreekt van de zeeweg.

De handel in de gewassen van de swidden-landbouwers en de bosprodukten is slechts een gedeelte van de handel.

Indische en Perzische textielgoederen, slaven, geld en muntmateriaal, werden verhandeld tegen Chinese goederen: zijde, porcelein, lakwerken, koperwerk, papier, medicinale waren, suiker, luxe waren en goederen uit Indonesië: kruidnagelen, muskaatnoten, foelie, peper, sandel- en sappanhout, goud, edelgesteenten, drogerijen en medicinale waren, rariteiten (zoals vogels, schildpadschaal enz.) en tin⁴⁾.

Deze opsomming, van voornamelijk luxe goederen, zou de indruk kunnen wekken dat deze handel slechts een gering volume had. Wij beschikken over twee gedetailleerde lijsten van ladingen van Chinese jonken, waaruit blijkt dat deze schepen een omvangrijke lading van gebruiksvoorwerpen vervoerden, die voor de handel in de Maleise archipel bestemd was.

De eerste lijst heeft op slechts één jonk betrekking. Deze jonk vervoerde omstreeks 1776, een miljoen stuks aardewerk, kommen, schalen en borden, per honderd. Dit aardewerk was bestemd voor Mindanao. Verder vervoerde deze jonk onder andere 1700 ijzeren pannen met een diameter van drie voet en 100 picul ijzer⁵⁾.

De tweede lijst heeft betrekking op de lading van drie jonken en een pontin (een vrachtboot zonder dek). Deze boten vervoeren 38000 pakken aardewerk. Er wordt niet gezegd hoeveel stuks aardewerk er in een pak gaan. Van belang is echter dat van alle pakken, waarvan de aantallen tussen de duizend en tienduizend liggen, gezegd wordt dat ze uit grof (coarse) aardewerk bestaan. Daarnaast worden onder andere 500 picul ijzer vervoerd⁶⁾. Het grote aantal stuks aardewerk, het grove karakter ervan, het ijzer dat als halffabrikaat wordt vervoerd, evenals de vele stukken textiel doen twijfel rijzen aan het luxe karakter van deze handel. Volgens Warren⁷⁾ handelden drie à vier jonken per jaar met Sulu. Een halve eeuw later varieerde dit tussen de één en vier elk met een laadvermogen tussen de 200 en 465 ton. In 1830 werden voor deze handel twee van de grootste jonken gebruikt, dat wil zeggen tot 800 ton⁸⁾.

Van Leur legt de nadruk op het internationale karakter van de handel, niet alleen de produkten worden over grote afstanden verplaatst, maar in de Indonesische havenvorstendommen vindt men omstreeks 1600 handelaren uit Turkije, China, Bengalen, Arabië,

Perzië, Gujarat enz.

De Zuidoostaziatische handel was reeds tot ontwikkeling gekomen en had reeds een internationaal karakter voordat de Europeanen ten tonele verschenen.

2.3 Politieke geschiedenis van Brunei

Ingeklemd tussen het tegenwoordige Sarawak en Sabah ligt het sultanaat Brunei. Sarawak en Sabah hebben ooit deel uitgemaakt van Brunei.

De sultanaten van Brunei en Sulu moeten in het verleden niet gezien worden als afgegrensde gebieden waarin het gezag van de sultan volledig was en in alle gebieden en op alle tijdstippen even groot. Veeleer laten deze sultanaten zich kenmerken als gebieden met een machtscentrum, het paleis van de sultan.

Deze gebieden wisselden van omvang en betekenis afhankelijk van de feitelijke macht of invloed die hij kon uitoefenen. De macht van de sultan nam af naarmate men zich verder van dit paleis verwijderde, totdat men, als men zich nog verder van het paleis verwijderde, binnen de invloedssfeer van een ander machtscentrum kwam.

Brunei stond in de zestiende eeuw waarschijnlijk op het toppunt van zijn macht. Er is sprake van sultan Bolkiah (Nakhoda Ragam) die Sulu en Luzon veroverd heeft en het schijnt dat de sultans van Sambas, Pontianak Sukadana en Bandjarmasin hem schatting betaalden⁹⁾.

Toen Magelhan in deze streken verscheen was aan boord van een van zijn schepen een Italiaanse loods, Antonio Pigafetta, die een verslag van de reis heeft geschreven.

In 1521 bezoekt Pigafetta Brunei. Hij schrijft dat de naam van de Koning Raja Siripada was, dit moet echter Sri Paduka zijn de koninklijke titel en niet de naam van de sultan. Men neemt aan dat de sultan die Pigafetta ontvangen heeft, sultan Bolkiah geweest is¹⁰⁾. De beschrijving die Pigafetta van Brunei geeft, is zeker in overeenstemming met de opvatting dat Brunei een be-

langrijk machtscentrum was. Hij beschrijft o.a. het huis van de koning, waarvoor een grote stenen muur staat met torens als van een fort waarin zesenvijftig stuks (geschut) van brons en zes van ijzer. Pigafetta geeft beschrijvingen van goud, zilver en edelstenen die hij in Brunei ziet en van het protocol als hij zijn geschenken aan de sultan aanbiedt¹¹⁾.

De Portugezen veroverden Malacca in 1511, maar hebben geen pogingen in het werk gesteld om Brunei te veroveren.

In 1526 wordt een handelsovereenkomst gesloten tussen Portugal en Brunei. Bijna honderd jaar later beginnen de Portugezen een handelspost en katholieke missie in dit sultanaat¹²⁾.

De tweede Europese natie die in deze gebieden ging opereren, Spanje, vestigde zich in de Filippijnen. Het versterkte zijn gezag in dit gebied tegen het einde van de zestiende eeuw. Zij vielen Brunei tussen 1577 en 1580 aan, maar schenen er niet zo in geïnteresseerd te zijn zich er permanent te vestigen. Meer dan een halve eeuw later voerden zij weer maritieme acties uit tegen Brunei, met het doel de zeeroverij te bestrijden. In 1645 kreeg een Spaanse vloot de opdracht tegen zeerovers op te treden; deze vloot valt Brunei aan en richt grote schade aan. Na de regering van sultan Bolkiah verzwakt Brunei door interne strijd en door het verdere optreden van de Spanjaarden in dit gebied.

Zowel op het einde van de zestiende eeuw als in het midden van de zeventiende eeuw is het niet duidelijk wie de macht heeft in Brunei en de edelen vechten onderling. In 1658 neemt dit zelfs de omvang van een burgeroorlog aan.

Tarling heeft op de betekenis van Spanje, met name de toenemende controle over Luzon en de Visayas, als factor in de achteruitgang van Brunei gewezen

... the succes of the Spaniards in establishing themselves in Luzon and the Visayas, helped to destroy the greatness of Brunei. In a sense it was Spain that made Brunei predominantly riverine by cutting off its archipelagic empire¹³⁾.

De opkomst van het sultanaat van Sulu, dat tegenwoordig internationaal erkend wordt als deel van de Filippijnen, wordt vervolgens door Tarling mede door de achteruitgang van Brunei verklaard.

The Sulu sultanate, aggressive and archipelagic, developed both in the wake of Brunei's retreat and in opposition to the Spanish advance¹⁴⁾.

Hij is van mening dat het Nederlandse beleid van monopoliehandel de handel van Brunei verlegde en dat de inwoners daarom met zee-roverij begonnen. Begin 18e eeuw was Brunei een basis voor zee-roverij, waar weinig handelaren kwamen en de handel op China bedroeg niet meer dan zeven jonken per jaar.

Ryan wijst echter op een andere factor van belang, die de achteruitgang van Brunei zou moeten verklaren. Hij suggereert dat de met de zeeroverij gepaard gaande "lawlessness" de afnemende macht van de sultan verklaart en daarmee de desintegratie van Brunei in de 18e eeuw¹⁵⁾.

Het blijft echter onduidelijk waaron Brunei achteruit zou gaan door zeeroof te plegen, terwijl tegelijkertijd Sulu's invloed door deze zelfde activiteit groeide.

Het verlies van macht van Brunei hangt misschien samen met de interne politieke organisatie. Dalrymple noemde al burgeroorlog en verwarring als verklaring voor de zwakte van Brunei. De beschrijving die William Hood Treacher, de eerste gouverneur van Noord-Borneo, van de wijze van bestuur door Brunei gaf, bevestigt de indruk dat de bestuurlijke organisatie van Brunei een effectieve krachtsinspanning in de weg stond.

..., if a feudal chief of an outlying river was in want of some cash nothing was easier than for him to convict a man, who was father of several children, of some imaginary offence, or neglect of duty, and his children, girls and boys, would be seized and carried off to Brunai as slaves. A favourite method was that of "forced trade". The chief would send a large quan-

tity of trade goods to a Pagan village and leave them to be sold at one hundred percent or more above their proper value, all legitimate trade being prohibited meanwhile, and if the money or barter goods were not forthcoming when demanded, the deficiency would be made up in slaves¹⁶⁾.

The taxes were collected by their messengers and slaves, unscrupulous men who were paid by what they would get out of the people in excess of what they were bidden to demand, and who, while engaged in levying the contributions, lived at free quarters on the people, who naturally did their best to expedite their departure¹⁷⁾.

Zelfs als de opmerkingen van Treacher slechts gedeeltelijk waar zijn dan nog blijkt hieruit dat de sultan in feite slechts op weinig steun buiten zijn directe gevolg kon rekenen. Het is begrijpelijk dat onderdanen die met een dergelijke vorm van bestuur werden geconfronteerd zich allereerst aan dit bestuur probeerden te onttrekken.

Het kan echter niet als verklaring voor de achteruitgang van Brunei gelden omdat deze bestuurlijke praktijken niet essentieel verschilden van het bestuur zoals dit door de sultans en datus van Sulu werd uitgeoefend dat in de 18e en 19e eeuw aan invloed won.

Noch Ryan, noch Tarling geven een afdoende verklaring voor de afnemende macht van Brunei. Zeker is echter dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de belangrijkste hoofden bijna onafhankelijke heersers waren en dat Brunei kleiner werd¹⁸⁾.

In de tijd dat Brunei verzwakt, verschuift de macht van dit rijk naar Sulu en Engeland. Uit het optreden van Engeland en Sulu valt stap voor stap de afgenomen macht van Brunei af te leiden. De Engelsen zagen in dit gebied goede handelsmogelijkheden. Thee werd in Engeland populair en daarmee nam de handel op China toe. Deze thee werd voornamelijk met zilver betaald; in de jaren tachtig van de achttiende eeuw per jaar gemiddeld ter waarde van £ 70.000¹⁹⁾. Zilver was in de achttiende eeuw schaars; het moest

voornamelijk van de Spanjaarden worden betrokken, die het in Spaans Amerika produceerden.

Deze situatie bracht de Engelsen ertoe het volgende plan uit te voeren. Engelse industrieproducten, katoen uit India, opium en salpeter werden in de Maleise archipel met winst verkocht. Hier-voor werden specerijen en lokale producten gekocht, vogelnestjes, zee-ekomkommer, damar, kamfer, parels en parelmoer, die met winst in Canton verhandeld konden worden. Aldus kon de Chinese thee betaald worden zonder een beroep te hoeven doen op de zilver-voorraad. De thee kon in Engeland uiteraard met winst verkocht worden, zodat alle drie de routes winstgevend waren.

Deze gang van zaken doet denken aan de winstgevende driehoek tussen Europa, West Afrika en het Caraïbisch gebied van de sla-venhalers. Voor de uitvoering van dit plan waren maritieme steun-punten nodig. De handel tussen Z.O. Azie en China in de genoemde producten bestond al eeuwen. Het was dus van belang een monopo-liepositie op te bouwen. De voor China bestemde producten konden door Sulu geleverd worden en in 1761 tekende Alexander Dalrymple voor de East India Company een verdrag met de Sultan van Sulu waarin o.a. de Engelsen werd toegestaan een factory op Noord-Borneo te stichten. De afgenomen macht van Brunei kan afgeleid worden uit het feit dat de Engelsen het voldoende vonden met Sulu een verdrag te sluiten. Dit is des te opmerkelijker daar Sulu ooit deel uitmaakte van Brunei. In 1764 wordt door de sultan van Sulu al het land ten Noorden van Kimanis aan de Westkust en de Kinabatangan aan de oostkust aan de Engelsen afgestaan, onge-veer de helft van het huidige Sabah. Dit weer zonder overleg of goedkeuring van Brunei. Voor een goed begrip van de situatie moet men weten, dat Kimanis op slechts 60 mijl van Brunei ligt. Uit dit alles blijkt de zwakte van Brunei. De Engelsen bemanden de factory slechts tussen 1773 en 1775 en weer tussen 1803 en 1805²⁰⁾.

De enige hulp voor Brunei zou van Nederlandse zijde kunnen komen, hiervan was echter geen sprake. Bij het taxeren van de macht van Brunei kwamen de Engelsen tot de conclusie dat Brunei zonder Nederlandse hulp machteloos zou zijn.

... "nothing can be more apparent than that Sulu is more than a match for Borneo proper (Brunei) by having enjoyed for above half a Century, Countries some hundred miles distant from Sulu, and but a few miles from the capital of Borneo proper".

... "In any case Brunei was in a state of civil war and confusion: there was nothing to fear in that quarter"²¹⁾.

Wellicht samenhangend met de zwakte van Brunei was het feit dat in 1836 de Maleiërs en Land-Dajaks in Sarawak (ongeveer de eerste divisie van het huidige Sarawak) in opstand kwamen. De sultan van Brunei stuurde de troonopvolger, Raja Muda Hassim, om de opstand aan te pakken.

Raja Muda Hassim zocht Engelse hulp en dit op een tijdstip, dat een Engelsman James Brooke zijn eigen vermogen in een schip had geïnvesteerd met de bedoeling gebruik te maken van de mogelijkheden die Borneo bood. Brooke had waarschijnlijk het uitvoerige verslag over Borneo gelezen dat een Engelse zeeman J. Hunt in 1812 aan Raffles gestuurd heeft. Hunt beschreef de kust gedetailleerd en vat zijn beschrijving als volgt samen:

... "(the island) is situated in the track of the most extensive and valuable commerce (de handel op China), interacted on all sides with deep and navigable rivers, indented with safe and capacious harbours, possessing one of the richest soils on the globe, abounding in all the necessities of human life, and boasting commercial products that have in all ages excited the avarice and stimulated the desires of mankind"²²⁾.

Het ligt op zijn minst voor de hand dat Raja Muda Hassim en Sir James Brooke elkaar ontmoetten en samenwerking overeen zouden komen. De ontmoeting vindt plaats in Kuching in 1839 en nogmaals in 1840. Hassim biedt Sinawan en Sarawak aan Brooke aan als hij de opstand wil neerslaan. Maar hij was slechts de troonopvolger (Raja Muda) en had noch het recht noch de macht om Brooke het

recht te geven over Sarawak te regeren.

In 1841 erkent hij Brooke als Rajah van Sarawak en dit besluit wordt tenslotte in 1842 door de Sultan van Brunei erkend.

Brooke regeerde niet over Sarawak op gezag van de regering in London. In feite had Brooke de regering in Londen voor een vol-dongen feit gesteld en werd zijn gezag over Sarawak gedoogd. Zo-wel Brooke als de Engelsen hadden zich tot doel gesteld de zee-roverij te bestrijden en dit gemeenschappelijk belang is er wel-licht de oorzaak van dat hij er in slaagt de Britse vloot tegen Brunei te laten optreden. Als in 1846, in een paleisrevolutie in Brunei, Raja Muda Hassim, de vriend van Brooke, de dood vindt, stoomt een Britse vloot naar Brunei. Na een vuurgevecht en een landing blijkt de sultan gevlucht te zijn. Admiraal Cochrane laat een brief achter waarin de sultan te verstaan wordt gegeven Brunei behoorlijk te besturen en geen zeeroof te plegen, zo niet dan zou Brunei plat worden gebrand²³⁾.

Tussen 1853 en 1890 verliest Brunei grote stukken land aan Sarawak. Slechts dankzij het ingrijpen van Engeland wordt voor-komen dat de sultan al zijn land kwijtraakt. In 1906 benoemt Engeland een Resident in Brunei om de Sultan te helpen zijn be-stuur te hervormen²⁴⁾. Drie jaar hiervoor, in 1903, werd in Brunei olie gevonden en het land wordt daardoor het rijkste deel van Borneo. Ryan noemt het een "nice touch of historical irony" dat de sultan bijna al zijn land verliest aan de Brooke's en de Chartered Company en dat het kleine stukje dat hij overhoudt, dat stukje is, dat rijk aan mineralen is²⁵⁾.

Uit de benoeming van de resident blijkt, dat Engeland een halt aan de expansie van de Brooke's wilde toeroepen. De olievondsten waren een extra reden om Brunei te beschermen.

Brunei heeft niet alleen aan de Brooke's gebied afgestaan, maar ook aan Engeland. Het eiland Labuan wordt door de sultan van Brunei afgestaan aan Engeland in 1846. De Engelse regering be-looft de zeeroverij te bestrijden en de handel te beschermen en Brunei belooft hierbij behulpzaam te zijn²⁶⁾. De laatste gebieds-afstand van Brunei vindt plaats in 1865. De sultan staat dan Sabah, in ruil voor jaarlijkse betalingen, af aan C.L. Moser, de Amerikaanse consul in Brunei die voor eigen rekening handelt.

Moser verkoopt deze rechten en hieruit ontstaat uiteindelijk de Chartered Company²⁷⁾.

2.4 Politieke geschiedenis van Sulu

De geschiedenis van Sulu, dat na de verzwakking van Brunei de voornaamste macht wordt in dit gebied, wordt gekenmerkt door de samenhangen tussen handel, (zee)roof en slavernij. Zeeroverij, inclusief overvallen op dorpen met de bedoeling om slaven te maken, kan gezien worden als een teken van verval van een handelsrijk dat veel van zijn handel kwijtraakt. Een andere visie legt de nadruk op het verzet van de bewoners van de Sulu archipel, met name de Taosug (de Sulu of Suluk), de etnische groep die de kern vormt van de macht van dit vorstendom, tegen het opdringende Spaanse imperialisme. Volgens Warren²⁸⁾ is het echter vooral de handel op China, die het mogelijk maakte dat het sultanaat van Sulu op grote schaal rooftochten organiseerde, die zowel produkten voor de handel op China opleverden als arbeid in de vorm van slaven die deze produkten konden voortbrengen. Deze economie, die gebaseerd was op handel, roof en slavernij, kon alleen bestaan dankzij een effectieve militaire zeemacht waaraan de omliggende volken onderworpen werden en die het sultanaat in staat stelde zich tegen Spanje te verdedigen.

... there was not a single island in the Philippine Archipelago which was spared by these marauders. Indeed, the nation owes its origin and its chief characters to piracy. As pirates these people took refuge in this island and lived in it, and as pirates they have stamped their reputation on the annals of history²⁹⁾.

Behalve Taosug omvatte het sultanaat ook een aantal verschillende volkeren die binnen zijn directe of indirecte invloedssfeer leefden, Samals, Bajau Laut, Balanini en de bevolking van de oostkust van Noord Borneo. Balanini en Samals hadden als moslim een status die weliswaar lager was dan die van de Taosug maar

hoog genoeg om als bewapende bondgenoten op rooftochten te fungeren. De rol van de Bajau Laut was het om naar parels te duiken en zeeekomkommers te verzamelen, die voor de handel met China werden gebruikt. De bewoners van Borneo voorzagen het sultanaat van eetbare vogelnestjes, kamfer, bijenwas, damar en rottan, eveneens voor de handel met China bestemd.

Zoals eerder gesteld bij dit staatstype veranderden de grenzen van dit sultanaat niet alleen voortdurend, maar waren vaak niet bekend; de macht van het sultanaat nam af naarmate men zich verder van het centrum (Jolo) verwijderde. Ook intern was de machtsstructuur verre van stabiel. In 1821 reist een Engels handelschip, de "Seaflower" onder bevel van Spiers door de Sulu Archipel. Hoewel Spiers goede relaties met de sultan heeft en van deze een brief meekrijgt, waarin de lokale datu's bevolen wordt hem goed te ontvangen, wordt hij toch overvallen. Veertig of vijftig Sulu worden gedood en vier van Spiers gezelschap. Als Spiers in Sulu is, biedt de Sultan zijn verontschuldiging aan en verbiedt de overvallers die in leven zijn gebleven naar Jolo terug te keren.

Het is niet verwonderlijk dat Spiers de macht van de sultan als volgt omschrijft:

"for though there is a Sultan he has very little power, every measure being carried by the will of the Datus who sometimes attack each other without consulting the Sultan upon the subject"³⁰ .

Saleeby, die de geschiedenis van het sultanaat beschreven heeft, geeft een iets ander beeld van de macht van de sultan:

"The domain of the Sultan of Sulu was complete and his power was well respected throughout the Archipelago. Between Mindanao and Borneo 150.000 people - Yakans, Samals and Sulus - lived and obeyed one man. True, the Sulus had no standing army or navy, but they had innumerable boats, forts and fire-arms, and every able

bodied man was a soldier and a sailor, always armed and always ready for a call to arms. His immediate neighbours were pagans or "infidels" who paid him homage and tribute. He was the master of the land and the lord of the southern seas"³¹⁾.

Warren, die wij reeds eerder ter sprake hebben gebracht, heeft in zijn recent gepubliceerde geschiedenis van het sultanaat van Sulu een beschrijving van de macht van de sultan gegeven. Hij legt de nadruk op macht die ontleend wordt aan persoonlijke capaciteiten en niet aan het ambt. Het ambt gaf prestige, maar zijn persoonlijkheid, zijn vaardigheid machtige functies te manipuleren en allianties te maken en te onderhouden waren de kritieke factoren die de grenzen van de macht van de sultan aangaven. Hij had altijd rekening te houden met machtige Datus die in staat waren tegen hem in te gaan en hem zelfs hun wil konden opleggen³²⁾.

Hoewel de Spaanse claim op Sulu door Nederland en Engeland erkend werd en dit een reden of een voorwendsel was voor deze machten om niet tegen de zeerovers in dit gebied op te treden, bleef Sulu in feite onafhankelijk totdat de Amerikanen de macht in 1899 op de Philippijnen overnamen.

Eén van de redenen van het zwakke Spaanse gezag moet het militante karakter van het Sultanaat zijn geweest, geholpen door moderne bewapening. De Spaanse regering had een verbod uitgevaardigd tegen het leveren van wapens en munitie aan haar vijandig gezinde machten; een maatregel met weinig resultaat. Met name tussen 1873 en 1876 werden door een Engelse maatschappij die te Labuan gevestigd was wapens en munitie naar Jolo gesmokkeld³³⁾.

Het schijnt dat in deze tijd het verdrag, dat tussen de Sultan van Sulu en Alexander Dalrymple namens de East India Company gesloten werd, geen rol meer speelde. De Chartered Company begon gestalte te krijgen en sloot verdragen met Brunei waarin ongeveer het huidige Sabah afgestaan werd. Men ontdekte dat de sultan van Sulu een claim op Noord-Borneo had en daarom gingen in 1878 Overbeck - één van de eigenaren van de Chartered Company -

Treacher, de Britse Consul-Generaal in Noord-Borneo en Cowie naar Sulu. Deze Cowie was, als wapensmokkelaar, bevriend met de sultan van Sulu. Hij had het sultanaat van wapens voorzien. Dit bezoek leidde tot een verdrag waarbij Noord-Borneo door Sulu werd afgestaan voor een jaarlijkse betaling van \$ 5000³⁴⁾. Sulu was in deze tijd in een hevige strijd met Spanje gewikkeld. Over de motieven van de sultan is het volgende geschreven:

"there is little doubt that when the concession was granted the sultan fully expected to receive help from the English nation to rid himself of his enemies, the Spaniards"³⁵⁾.

De bedoeling van de sultan was, volgens Tarling, het veiligstellen van de basis van Cowie in Sandakan. De sultan was voor zijn uiterst belangrijke wapenleveranties o.a. van Cowie afhankelijk. Verder noemt Tarling nog als motief voor de Sultan, het geld dat hij ontving³⁶⁾.

2.5 De Chartered Company

In 1865 staat de sultan van Brunei, Noord-Borneo en de eilanden Banggi, Balaban en Palawan, zoals eerder vermeld, voor 10 jaar af aan Charles Lee Moser.

Moser was de Consul van de Verenigde Staten in Brunei, maar handelde voor eigen rekening. In ruil voor het land zou de sultan £ 9000,- per jaar ontvangen. Moser verkocht deze rechten aan een Amerikaanse handelsmaatschappij te Hong Kong. Deze maatschappij stichtte een nederzetting aan de Kimanis, die echter reeds in 1866 werd opgeheven.

De rechten op Noord-Borneo werden in 1875 verkocht aan de Oostenrijkse consul generaal in Hongkong, baron Von Overbeck. Overbeck ging een overeenkomst aan met de Gebroeders Dent, een handelsmaatschappij in Hongkong. In 1877 tekent de sultan van Brunei overeenkomsten met Overbeck en Alfred Dent, waarin bepaald wordt dat de soevereiniteit over Noord-Borneo overgedragen

wordt in ruil voor jaarlijkse betalingen van \$ 12000,- aan de sultan en \$ 3000,- aan de Pangiran Temonggong, die rechten in Noord-Borneo had.³⁷⁾

Omdat de sultan van Sulu, eveneens een claim op Noord-Borneo had werd in 1878 een verdrag met hem gesloten door Overbeck, in het bijzijn van Treacher en Cowie.

Treacher en Cowie traden op als vertegenwoordigers van Overbeck. Treacher had bestuurservaring op het Maleise schiereiland en Cowie was een vriend van de sultan van Sulu. De sultan stond Noord-Borneo af voor \$ 5000,- per jaar.

In 1881 wordt Overbeck door Dent uitgekocht en wordt er een nieuwe maatschappij in Londen opgericht. In hetzelfde jaar krijgt deze maatschappij het Royal Charter waardoor de British North Borneo Company ontstaat. Dit Charter stond de maatschappij toe Noord-Borneo te besturen in ruil voor faciliteiten voor de Britse Marine. Een handelsmonopolie zou niet gevestigd worden. De plaatselijke gewoonten en religie zouden ongemoeid gelaten worden, en de maatschappij zou zijn rechten niet overdragen zonder toestemming van de Britse regering. Er zou een gouverneur benoemd worden met instemming van de Britse regering. De eerste gouverneur die benoemd werd was Treacher, die de onderhandelingen met de sultan van Sulu had gevoerd en die bestuurservaring op het Maleise schiereiland had.

Sommige stukken land aan de westkust van Noord-Borneo vielen niet onder het verdrag met Brunei; de Chartered Company slaagde er in de loop van 20 jaar in ook deze stukken te verwerven en zo de gehele kust in handen te krijgen.

Met dit optreden wilde men belastingen verwerven en vooral voorkomen dat personen die de wetten overtraden, zich aan het gezag konden onttrekken. Ook vreesde men de concurrentie van andere Europeanen, met name van Charles Brooke.

Eén van de verworven gebieden was Mengkabong, dat in 1898 te zamen met Menggatal, Api-Api, Sembulan en andere rivieren voor \$ 2500,- per jaar van de Pangiran Jallaludin, een Bajau hoofd aan de westkust, werd verkregen.³⁸⁾

Het vestigen van het gezag was in 1878 begonnen toen de drie eerste residenten hun post betrokken: William Pryer in Sandakan,

William Pretyman aan de rivier Tempasuk en H.I. Leicester aan de rivier Papar. Deze laatste werd door A.H. Everett opgevolgd. Alle residenten hadden moeite om hun gezag te doen gelden en beschikten slechts over een kleine politiemacht. De macht van Brunei in Noord-Borneo was op zijn hoogst gering geweest en de macht van de lokale hoofden is door St. John als volgt beschreven:

"the Bajaus despised any order he gave; in fact, their open defiance of his authority had induced him to move from the chief town (Mengkabong) to a little island nearby, facing the mouth of the river".³⁹⁾

Black vat de toestand aan de westkust ten tijde van Pretyman als volgt samen:

"The Bajau people were not only divided into disunited groups, but as individuals commonly remained unaccountable to their chiefs and headmen. Theft and murder were common occurrences and no chief had sufficient authority to ensure justice beyond his most immediate followers".⁴⁰⁾

Dit maakt het Pretyman mogelijk zijn gezag te vestigen.

"Pretyman found it possible to rule, by a judicious balancing of the fears and hopes of the rival groups"⁴¹⁾

Desalniettemin werd de Chartered Company meerdere malen met opstanden geconfronteerd, waarvan die van Mat Salleh de ernstigste was. Mat Salleh was half Bajau en half Sulu en afkomstig van Inanam, een nederzetting aan de gelijknamige rivier gelegen tussen het huidige Kota Kinabalu en Mengkabong. De opstand begon in 1894 en Mat Salleh's macht bleef zes jaar ongebroken. In 1897 viel hij de vestiging van de Chartered Company op Gaya aan. Gaya is een eiland dat tegenover het huidige Kota Kinabalu ligt. De vestiging werd geplunderd en vernietigd. In hetzelfde jaar viel hij de vestiging in Ambong aan en legt het huis en het kantoor van de resident in de as. Hierna bouwt hij een enorm sterk fort

in Ranau. Op 12 december valt de Chartered Company het fort aan en verovert het op 9 januari 1878, nadat het fort een hele dag door twee kanonnen is beschoten. Mat Salleh ontsnapt. Cowie, de directeur van de Chartered Company nodigt Mat Sallah uit voor een gesprek, dat plaatsvindt op 19 en 20 april 1898 in Menggatal, dat nog niet onder het gezag van de Chartered Company staat. Op 23 april wordt een overeenkomst tussen W.L. Cowie en Mat Salleh getekend, waarin Mat Salleh o.a. het gezag van de Chartered Company erkent. De relaties tussen Mat Salleh en de Company verslechteren echter o.a. door misverstanden over de overeenkomst en in december 1899 trekken de troepen van de Company tegen Mat Salleh op. Op 31 januari 1900 trekken de troepen het fort van Mat Salleh binnen en vinden zijlijk met een kogel in het hoofd. In 1903 is het laatste verzet van Mat Salleh's volgelingen verstomd.⁴²⁾

De relaties tussen de Chartered Company en de bewoners van Sungei Mengkabong lijken minimaal te zijn geweest. Voorzover er directe relaties geweest zijn, laat de aard ervan zich enigszins raden na lezing van een beschrijving van de Bajaus die in 1922 wordt gegeven door I.H.H. Evans, die als district officer voor de Chartered Company in de buurt van Sungei Mengkabong heeft gewerkt. Twee korte citaten volstaan.

"In character the Bajau is a lazy spendthrift, a liar, a cheat, a thief, a wheedler, a blusterer and a swaggerer.

Some Europeans have the same idea about the Bajaus that the Western American is said to entertain with regard to Red Indians - "The only good Injuns is dead 'uns";"

Hij beschrift daarna hun positieve kenmerken, hun liefde voor "sport for sport's sake" en komt daarmee op de overige Bajau ondeugden:

"Piracy, raiding and burning Chinese shops, which is the Bajau idea of the highest kind of pleasure,

gambling, buffalo- or pony racing, cattle-thieving, cockfighting or hunting - all these are, or used to be, indulged in with the greatest ardour".⁴³⁾

Voor goed begrip van deze citaten moet opgemerkt worden dat Evans niet alle Aziaten zo negatief waardeert. Hij prijst de vlijt van de Chinezen, maar voelt zich pas echt op zijn gemak bij de Dusun, tegenwoordig Kadazan genoemd, zachtaardige gentlemen (de koppensnellers). Alleen de Illanun komen er nog slechter af dan de Bajau, "their character is somewhat similar to that of the Bajaus, only more so".

Ondanks de minimale relatie met de bewoners van Sungei Mengkabong, oefent de Chartered Company toch grote invloed uit door de voortdurende strijd tegen zeeroverij, slavenroof en koppensnellers.

Uiteindelijk wordt de slavernij geheel afgeschaft.

Maar hierbij is het niet gebleven, er worden ook andere activiteiten ontplooid. Een spoorlijn, telegraafverbinding en wegen worden aangelegd. Het eerste telegraafbericht tussen Sandakan en Londen werd in 1897 verstuurd en de spoorlijn langs de westkust kwam in 1900 klaar. Chinese immigranten worden aangetrokken voor rubber- en tabaksplantages en er wordt een begin gemaakt met de export van hout.

In 1941 zijn 60000 van de 300000 inwoners van Chinese afkomst. Er zijn in dat jaar in totaal 142 scholen voornamelijk van missie en zending: 17 scholen zijn chinees en er zijn 21 overheids-scholen waar in het maleis wordt les gegeven.⁴⁴⁾ Ik teken hierbij aan dat geen van deze scholen door kinderen uit Gayang wordt bezocht. In de voornaamste steden zijn in dat zelfde jaar in totaal zes ziekenhuizen. Ook van deze voorzieningen maken de bewoners van Gayang geen gebruik. Wel is van belang, dat door activiteiten op het gebied van de gezondheidszorg in deze streek cholera en pokken niet meer voorkomen; malaria en tuberculose blijven echter nog ernstige ziekten.⁴⁵⁾

In de laatste jaren voor de tweede wereldoorlog zijn er door D.J. Jardine, gouverneur van de Chartered Company bestuurlijke veranderingen doorgevoerd. Het aantal provincies wordt gehalveerd

en er wordt een poging ondernomen om het lokale bestuur aan de bevolking over te dragen. Voor dit doel werd allereerst een Chief's Advisory Council opgericht. Het nieuw te vormen lokale bestuur zou verantwoordelijk zijn voor de besteding van de belastinggelden die in hun gebieden werden opgebracht. Ondanks de te verwachten moeilijkheden door de lage belastingopbrengsten op het platteland en de geringe opleiding van de hoofden, wordt toch in 1936 met lokaal bestuur begonnen onder verantwoordelijkheid van een van de autoriteiten, Sedoman. Deze slaagde er in korte tijd in om o.a. een school, rechtbank, en kliniek van de grond te krijgen en de financiële moeilijkheden te overwinnen. Voor Jardine betekende dit dat zijn idee om het lokale bestuur aan de hoofden over te laten uitvoerbaar was. De Japanse bezetting maakte een einde aan dit experiment.

2.6 De tweede wereldoorlog

Op 7 december 1941 valt de Japanse luchtmacht de Amerikaanse vloot in Pearl Harbour aan en op dezelfde dag landen de eerste Japanse troepen op het Maleise schiereiland.

Meer landingen volgen en vanaf 31 januari 1942 is het Maleise schiereiland in Japanse handen. Op 15 februari 1942 wordt de overgave van Singapore aan Japan getekend. Sarawak en N. Borneo hadden geen legers van betekenis, noch plannen voor de verdediging en werden nog sneller overrompeld dan het Maleise schiereiland. Jesselton viel op 6 januari 1942 in Japanse handen en Sandakan op 16 januari.

Het Japanse militaire bestuur benoemde nieuwe dorpschoudeu en maakte duidelijk, dat oppositie met collectieve represailles beantwoord zou worden. Export en import hielden al snel op, doordat de Japanners over onvoldoende scheepsruimte beschikten, en als gevolg daarvan de produktie van rubber en hout. Voedsel werd schaars en huishoudelijke artikelen en medicijnen konden niet meer worden gekocht. Hoge belastingen en boetes moesten opgebracht worden. De Japanners namen steeds grotere hoeveelheden van de oogst van de bevolking in beslag. De Chinezen moesten

een extra bedrag opbrengen omdat zij China geholpen hadden in zijn strijd tegen Japan: De Chinese bevolking van Sandakan moest \$ 400.000 bij elkaar brengen en de Chinese bevolking van Jesselton \$ 600.000. Ongehoorzaamheid werd zwaar gestraft. Hoewel er van enige voorbereiding voor de Japanse invasie geen sprake was, heeft er toch een georganiseerde opstand plaatsgevonden. De leider van deze opstand was Kwok Hng Nam die bekend stond als Albert Kwok. Kwok was in Kuching in Sarawak geboren, had in Sjanghai medicijnen gestudeerd en woonde sinds 1940 in Jesselton. Kwok vluchtte voor de Japanse invasietroepen en probeerde Long Nawan in Nederlands Borneo te bereiken, waar Engelse, Nederlandse en Amerikaanse troepen nog verzet boden. Hij slaagde hierin niet en keerde in februari 1942 terug. In augustus 1942 vielen de Japanners Long Nawan aan en doodden alle mannen, vrouwen en kinderen. Met behulp van twee handelaars, Lim Keng Fatt en Imam Marajukim slaagde Kwok erin daarna contact te leggen met een verzetsgroep in het zuiden van de Philippijnen. Hij reisde tweemaal naar deze verzetsgroep en begon in september 1943 een verzetsgroep in Jesselton te organiseren. Kwok slaagde erin de steun van Chinezen, Bajau en Sulu te verwerven. De Japanse plannen om 3000 Chinese jongens in hun leger te laten dienen en om Chinese meisjes op te roepen, leidden tot de beslissing van de verzetsgroep om aan te vallen. In de nacht van 9 op 10 oktober werd de aanval vanuit land en zee geopend. Tuaran, Manggatal en Jesselton werden veroverd. Op 10 oktober 1943, het festival van de double tenth, konden de vlaggen van Engeland, Noord-Borneo, de Chinese republiek en de Verenigde Staten gezien worden in Jesselton en langs de weg van Jesselton naar Tuaran. Op 12 oktober werd Kota Belud veroverd. De Japanse bezettingsmacht telde 25.000 man en de verzetsgroepen hadden geen schijn van kans om hun overwinning te consolideren. Het Japanse tegenoffensief begon op 13 oktober met bombardementen en beschietingen en de verzetsgroepen trokken terug. Op 19 december werd Kwok door verraad gevangen genomen. De Japanners arresteerden 400 man, 176 werden onthoofd en van de overigen waren er nog slechts 9 in leven aan het eind van de oorlog. De Japanse represailles eisten meer dan duizend doden.

De mislukte opstand had echter toch een positief effect: de plannen om Chinese jongens en meisjes op te roepen werden niet uitgevoerd.

Deze opstand is opmerkelijk omdat Chinezen en moslims er in samenwerkten, omdat, zij het voor korte tijd, een bepaald gebied met enkele steden werd bevrijd en omdat de nasleep de bevolking veel meer slachtoffers heeft gekost dan in Sarawak of op het Maleise schiereiland.

Kleine verzetsgroepen bleven Japanse patrouilles aanvallen en een nieuwe opstand op 13 april 1944 werd voorbereid. Voordat dit plan kon worden uitgevoerd, werden de leiders echter gearresteerd en geëxecuteerd. Als reactie op de bezetting trok de bevolking van de steden zich in toenemende mate terug op het platteland, maar de bevolking op het platteland zelf, trok zich hoe langer hoe meer in het oerwoud terug en probeerde zo de oorlog te overleven.

Vanaf januari 1945 wordt Noord Borneo door de geallieerden vanuit de lucht en van zee uit aangevallen. Het duurt echter tot september 1945 voordat Jesselton bevrijd wordt en tot oktober 1945 voordat Sandakan bevrijd wordt. De toestand in 1945 werd als volgt beschreven:

"The Chief towns and villages had been destroyed. The people had fled to the jungle or to their smallholdings. There were no public utility services (water, light, power, telephones). Schools and hospitals were non-existent. Disease and malnutrition were great. Crime was rampant, communications were practically non-existent, food was scarce and the whole process of government had come to a standstill."⁴⁶⁾

Op 15 juli 1946 droeg het militaire bestuur het gezag over aan de nieuwe burgerlijke regering. Noord Borneo was een Engelse kolonie geworden.

2.7 Noord-Borneo als Britse Kroonkolonie

In 1945 waren de steden en de infrastructuur van Sabah vernield en van de export was geen sprake.

De Chartered Company beschikte niet over de middelen die voor de wederopbouw nodig waren en zag zich genoodzaakt Noord-Borneo aan Groot-Brittannië af te staan. Op 26 juni 1956 werd een overeenkomst getekend tussen de Chartered Company en de Britse regering. De Chartered Company stond al haar rechten op Noord-Borneo af in ruil voor een bedrag waarmee de schuldeisers en aandeelhouders betaald konden worden. Op 15 juli 1946 werden Noord-Borneo en Labuan een kroonkolonie van Groot-Brittannië. De allereerste taken die de koloniale overheid op zich nam, waren de bestrijding van de misdaad, het bevorderen van handel, het herstel van waterleiding en elektriciteitsvoorzieningen en het weer openen van enige scholen.

Wat de gezondheidszorg betreft, die voor de oorlog weinig was ontwikkeld en gedurende de Japanse bezetting werd vernield, deze moest van de grond af worden opgebouwd.

In 1946 werd het overheidsapparaat opgebouwd; de meeste ministeries verhuisden hierbij naar Jesselton. In 1947 werd Jesselton, het latere Kota Kinabalu, de hoofdstad van de kroonkolonie. In dat zelfde jaar werd besloten een uitvoerende en een wetgevende raad te formeren. Het was de bedoeling dat deze raden tot democratische vertegenwoordigende organen zouden uitgroeien. Op 17 oktober 1950 werd de nieuwe grondwet met de wetgevende en uitvoerende raden van kracht.

De leden van de wetgevende en uitvoerende raad worden benoemd, maar in 1956 werden de plaatselijke organisaties gevraagd kandidaten voor te dragen. De voorgedragen kandidaten werden op twee na benoemd.

Veranderingen 1960 en 1961 in de grondwet verminderden de macht van de regering in de raadgevende en uitvoerende raad. Als de wetgevende raad gekozen zou zijn en er een regering gevormd zou worden die daaraan verantwoording verschuldigd was, zou de kolonie zelfstandig kunnen worden.

De Koreaanse oorlog had tot gevolg dat de prijzen van de goederen

rubber en hout, die de kolonie exporteerde, stegen; dit leidde tot overschotten op de handelsbalans in 1950 en 1951. De prijs van rubber zakte echter spoedig en in 1952 was er een tekort op de handelsbalans. Vliegvelden, wegen en een irrigatieproject werden aangelegd. Onderwijs en gezondheidszorg worden uitgebouwd. Vanaf 1952 worden er radioprogramma's uitgezonden en vanaf 1953 verschijnt er een krant, de Sabah Times.

De export van hout wordt gestimuleerd om deviezen te verdienen en men probeert de economie meer pijlers te geven door de rubberbomen te verbeteren en nieuwe gewassen zoals cacao, olie-palm en suikerriet te introduceren. Het platteland wordt zoveel mogelijk voor gemotoriseerd verkeer toegankelijk gemaakt. Het duurde tot 1963 voordat de steden herbouwd waren.

In 1961 stelt Tunku Abdul Rahman, de eerste minister van de Federatie Malaya voor om een federatie te vormen van Malaya, Singapore, Sarawak Brunei en Sabah. Donald Stephens, een lid van beide raden, was een van de weinigen in de kolonie die op dit voorstel reageerde. In zijn krant verwierp hij de voorgestelde federatie en richtte de eerste politieke partij van de kolonie op: de United National Kadazan Association. Hierna werd de United Sabah National Organization opgericht, die geleid werd door Datu Mustapha eveneens lid van beide raden. Donald Stephens en Tun Mustapha worden later beide eerste minister van Sabah. De andere partijen die opgericht worden blijken later minder belangrijk te zijn. Alle partijen zijn in feite vertegenwoordigers van etnische groeperingen.

Groot-Brittannië steunde het voorstel van Abdul Rahman en reageerde door een commissie te benoemen met als taak te onderzoeken wat de bevolking van de Britse gebieden in Borneo van het voorstel vond. De voorzitter van de commissie was Lord Cobbold. Behalve Lord Cobbold benoemde Groot Brittannië nog twee leden en de federatie van Malaya eveneens twee. Het rapport van de commissie werd in 1962 gepubliceerd en bevatte de volgende punten:

1. ongeveer eenderde van de bevolking van Sabah en Sarawak wenst Malaysia spoedig

2. eenderde van de bevolking is bereid Malaysia te aanvaarden, maar wil de verzekering dat dit hun belangen niet zal schaden
3. de rest van de bevolking kan verdeeld worden in een groep die onafhankelijkheid wilde voor toetreding tot Malaysia en een groep die niet tot Malaysia wilde toetreden.

Voor Groot Brittannië betekent dit dat de formatie van de federatie van Malaysia moet doorgaan.

De voorwaarden waaronder Sabah zich akkoord verklaart tot de nieuwe federatie toe te treden waren:

1. Er zal in Sabah geen staatsgodsdienst zijn;
2. Maleis zal de nationale taal zijn, engels is de officiële taal totdat de regering van Sabah het besluit tot verandering neemt;
3. Sabah krijgt een nieuwe grondwet;
4. De nieuwe federatie krijgt een nieuwe grondwet, gebaseerd op de grondwet van de federatie Malaya;
5. De nieuwe federatie zal Malaysia heten en niet "Greater Malaya";
6. Sabah heeft het recht de immigratie uit andere staten van de nieuwe federatie te controleren;
7. De overheid wordt zo spoedig mogelijk door ingezetenen van Sabah bemand, maar Britse ambtenaren worden aangemoedigd te blijven, totdat ingezetenen van Sabah hun plaats kunnen innemen;
8. Het bestaande onderwijssysteem wordt gehandhaafd onder controle van de staat Sabah.

Andere punten betroffen nationaliteit, financiën, de naam van de staat, land, bos en plaatselijk bestuur.

Uiteindelijk steunen alle partijen de voorgestelde federatie en vormen samen de Sabah Alliance onder voorzitterschap van Tun Mustapha. Donald Stephen werd voorzitter van het uitvoerende comité.

Op 16 december beginnen de verkiezingen, die een grote meerderheid voor de Alliance oplevert. Op 31 augustus 1963 wordt de regering gevormd. Donald Stephens is eerste minister en Tun Mustapha wordt het staatshoofd.

Op 16 september 1963 werd te Jesselton de proclamatie van Malaysia door Donald Stephens voorgelezen.

2.8 Sabah als deelstaat van de federatie Malaysia

De gedachte om Sarawak en Sabah deel te laten uitmaken van een Federatie Maleisië was niet uit Sarawak of Sabah afkomstig. De gedachten gingen eerder een andere richting uit. In 1958 stelde Donald Stephens in zijn krant, de Sabah Times, voor om Sarawak en Sabah terug te geven aan Brunei en dat dit nieuwe Brunei een gekozen parlement zou hebben met de sultan van Brunei als constitutioneel vorst⁴⁷⁾. Dit plan is echter zelfs nooit in overweging genomen.

De oorzaak voor de toetreding van Sarawak en Sabah tot de federatie Maleisië moet, in de eerste plaats, in West Maleisië gezocht worden, met name in de verhouding tot Singapore, tegen de achtergrond van een politieke situatie die voornamelijk langs ethnische lijnen was georganiseerd. Bovendien lijkt het in 1960 niet onmogelijk dat Singapore zich politiek in communistische richting zal ontwikkelen. Het Britse antwoord hierop is, dat dit gevaar (een Zuidoost Aziatisch Cuba) het best bezworen kan worden door Singapore op te nemen in de federatie⁴⁸⁾. Van Maleise kant bestond hiervoor begrijpelijke aarzeling. De grotendeels Chinese, en in verhouding grote bevolking van Singapore zou bij eventuele verkiezingen een overwinning voor een partij kunnen opleveren die op het Chinese volksdeel steunde en die meer oog voor de belangen van de Chinezen dan voor de belangen van de Maleiers zou hebben. Door Sarawak, Sabah en Brunei aan de te vormen federatie toe te voegen, zou dit Chinese numerieke voordeel weer tenietgedaan kunnen worden⁴⁹⁾. Desondanks houdt de band die tussen Singapore en Maleisië wordt gelegd geen stand. In 1965 komen de regering van Singapore en de federatie overeen deze te verbreken; Singapore wordt een onafhankelijke staat. De Londense Times van 10 augustus 1965 spreekt van "Singapore's eviction from the Malaysian federation" en "Mr. Lee Kuan Yew (de eerste minister van Singapore) is bitterly disappointed by

being cast out"⁵⁰). De toenemende spanning tussen Maleiers en Chinezen in West-Maleisië, de onlusten van 1969 in Kuala Lumpur en de politieke en economische reactie hierop, maken deel uit van de geschiedenis van Maleisië en zijn slechts indirect en later voelbaar in Sabah.

De scheiding tussen Singapore en de federatie kwam in Sabah als een verrassing. Peter Lo, de Chief minister, verklaarde dat hij niet geraadpleegd was en dat "the terms on which Sabah entered Malaysia should be re-examined"⁵¹). Voor Donald Stephen betekende de scheiding dat hij aftrad als minister in de federale regering en later ook als leider van UPKO, zijn politieke partij⁵²). Het resultaat is dat na 1965 de federatie Maleisië bestaat uit het Schiereiland (West Maleisië) en Sarawak en Sabah en dat de Maleiers zich bij federale verkiezingen verzekerd weten van hun numerieke overwicht. Behalve deze interne problemen had de federatie ook twee problemen met haar buurlanden. De Philippijnen verzetten zich tegen de opname van Sabah in Maleisië en eisten dat Sabah bij de Philippijnen gevoegd zou worden. In eerste instantie maakte de Indonesische regering geen bezwaren tegen de vorming van een federatie Maleisië.

De woordvoerder voor Indonesië, Dr. Subandrio, schreef in november 1961 een brief aan de New York Times waarin hij onder meer schreef:

..."we do not show any objection to this Malayan policy of merger. On the contrary we wish the Malayan Government well if it can succeed with this plan".

Eveneens in november in een toespraak in de algemene vergadering van de Verenigde Naties zei hij:

..."When Malaya told us of its intention to merge with the three British (territories) of Sarawak, Brunei and British North Borneo as one Federation we told them that we had no objections and that we wished them success with this merger so that everyone might live in peace and freedom"⁵³).

Tien maanden later verklaarde Subandrio echter dat:

"Indonesia must carry out a policy of confrontation towards Malaya because Malaya is now an accomplice of neocolonialism and is pursuing a policy of enmity towards the Indonesian people"⁵⁴).

Vanaf april 1963 verandert de politieke confrontatie in gewapend geweld met invasies over de grenzen van Sarawak en Sabah. Op 16 september als de nieuwe federatie Maleisië geproclameerd wordt, verbreken Indonesië en de Philippijnen de diplomatieke betrekkingen⁵⁵).

In een analyse van Maleisië's problemen die, in 1964 gepubliceerd wordt, is het volgende te lezen:

"The probability then is, that Malaysia will have to live with Indonesian confrontation for some time. This should not cause any intolerable strain to Malaysia. Military Indonesia could, of course overwhelm Malaysian forces on their own. But Malaysia is not on its own. Britain is committed to the defence of Malaysia and is already actively involved with troops on the ground.

Australia and New Zealand have also come out in support of Malaysia ...

... The military forces now available, British and Malayan, should be fully capable of dealing hard with border raids.

... Meanwhile within Malaysia, military attacks from Indonesia strengthen the new loyalty to Malaysia and arouse a hatred of Indonesia which did not exist before"⁵⁶).

Behalve schermutselingen aan de grens, die aan de Maleisische kant grotendeels door troepen uit het Commonwealth worden gevoerd, heeft de confrontatiepolitiek van Indonesië geen directe gevolgen voor Sabah gehad.

Op 30 september 1965 vindt in Indonesië aan staatsgreep plaats en Sukarno moet de macht aan Suharto en zijn militairen afstaan. Het militaire bewind begint met Maleisië te onderhandelen en de vrede wordt op 11 augustus 1966 in Djakarta getekend.

De Philippijnse aanspraken op Sabah hebben niet tot zulke ernstige gevolgen geleid, maar hoewel de Philippijnen de aanspraken meerdere malen hebben laten vallen, hebben ze deze ook meerdere malen weer laten gelden. De aanspraken verhinderen echter niet dat Maleisië en de Philippijnen zich als bondgenoten opstellen binnen de ASEAN.

De diplomatieke betrekkingen tussen Maleisië en de Philippijnen worden op 3 juni 1966 hersteld.

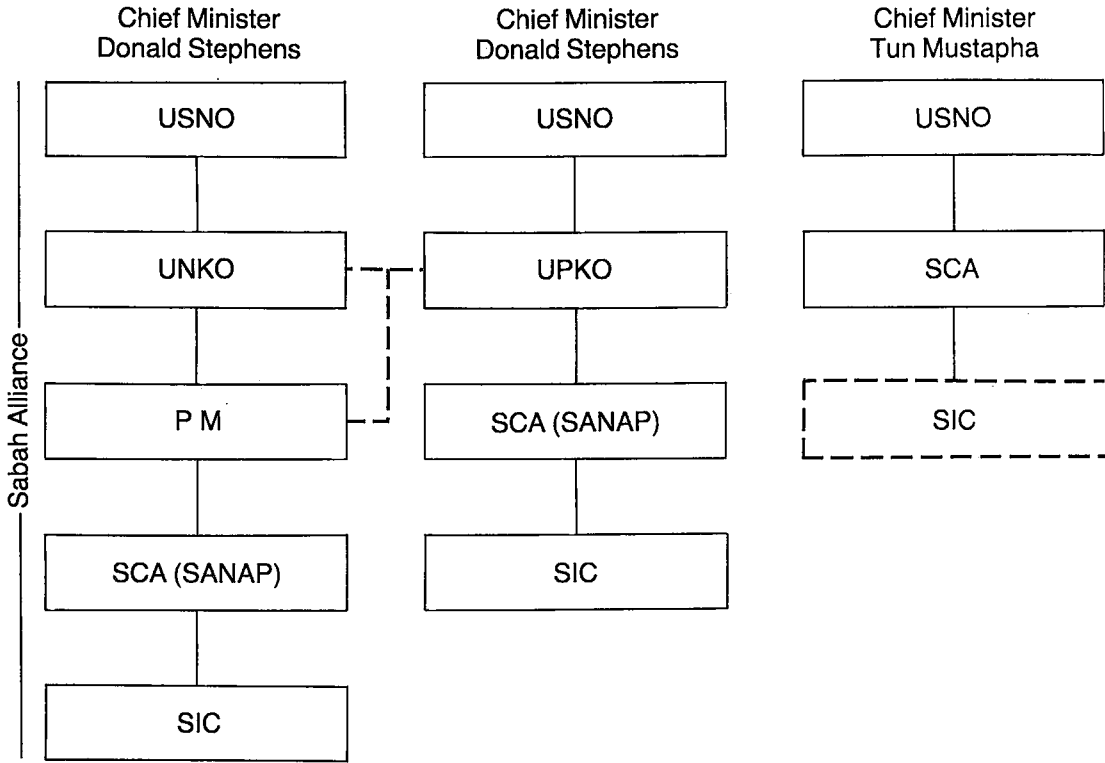
Evenals op federaal niveau is de politiek van Sabah op een ethnische grondslag gebaseerd en kwesties die daarmee samenhangen, zoals taal, godsdienst, onderwijs en ontwikkelingsbeleid, hebben een grote rol in de politiek gespeeld. Het volgende schema geeft een overzicht van de politieke ontwikkelingen in Sabah.

Party Composition

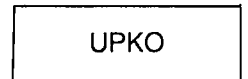
On Malaysia Day:
September 1963

After June 1964
indirect elections

After formation of
Mustapha government:
May 1967

Opposition

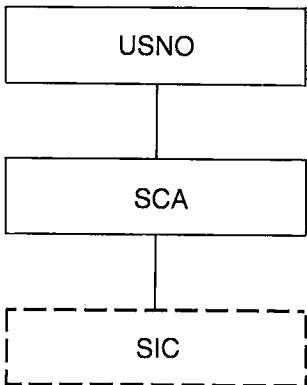

Indicates holding no.
Assembly seats

Sabah Governments

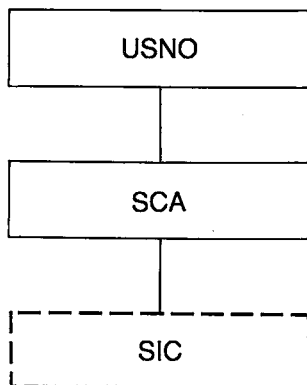
After UPKO
dissolution:
December 1967

Chief Minister
Tun Mustapha

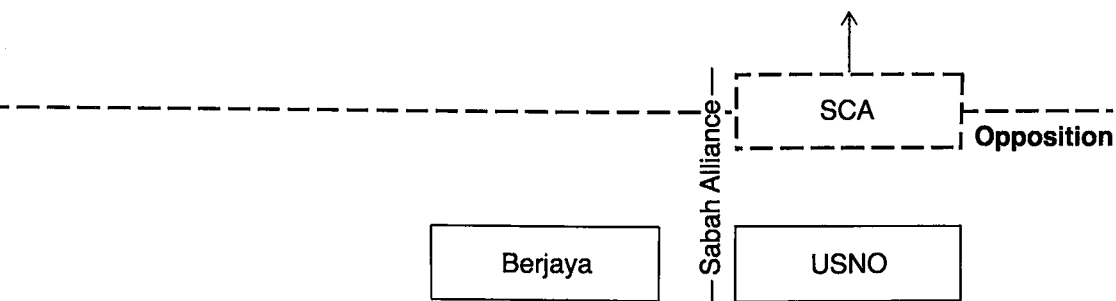
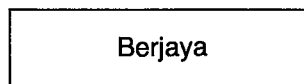
After Berjaya
announcement:
July 1975

Chief Minister
Tun Mustapha

After April 1976
elections

Chief Minister
Tun Fuad Stephens,
succeeded by Harris Salleh

Prominent party leaders

USNO: Tun Datu Mustapha, Tan Sri Said Keruak, Harris Salleh, Dzulkifli Abdul Hamid, Ghani Gilong. **UPKO:** Donald Stephens, Peter Mojuntin, Ghani Gilong. **SCA:** Khoo Siak Chiew, Peter Lo. **Berjaya:** Tun Fuad Stephens, Harris Salleh, Peter Mojuntin.

USNO staat voor United Sabah National Organisation. Deze partij werd geleid door Tun Mustapha en kan beschouwd worden als de vertegenwoordiger van het Islamitische deel van de bevolking.

UNKO, United National Kadazan Organization en PM, Pasok Momogum (United National Pasok Momogun Party) zijn partijen van de Kadazan (Murut/Dusun) bevolkingsgroep. Deze twee partijen gingen op in de UPKO, de United Pasok-Momogum Kadazan Organization. De belangrijkste leider van de Kadazan

SCA, Sabah Chinese Association, werd geleid door Khoo Siah Chiew en Peter Lo. SIC staat voor Sabah Indian Congress.

Berjaya, staat voor Bersatu Rakyat Jelata Sabah (Sabah People's Union).

Nadat op 6 juni 1976 het merendeel van de regering van Sabah bij een vliegtuigongeluk omkomt en daarmee de leiders van de regerende partij, Berjaya, is Harris Salleh de belangrijkste leider en tot op de huidige dag eerste minister van Sabah.

Uit dit overzicht blijkt duidelijk dat al deze partijen als vertegenwoordigers van etnische groeperingen opgevat moeten worden. Doordat de verschillende bevolkingsgroepen over het algemeen niet door elkaar wonen, en doordat voor de verkiezingen een districtenstelsel geldt, wordt dit nog in de hand gewerkt.

In het schema is de regering van Peter Lo, van januari 1965 tot de verkiezingen van mei 1967, niet opgenomen. Het was Peter Lo (SCA) die de beslissing om de band met Singapore te verbreken bekritiseerde.

Vanaf 1967 tot 1975 werd Sabah door USNO geregeerd dat wil zeggen in feite door Tun Mustapha. Zowel in Sabah als in Kuala Lumpur werd zijn bewind in toenemende mate als beknottend en willekeurig ervaren en pijnlijk voor de federale regering, vooral in verband met de buitenlandse betrekkingen, met name met de Filippijnen. De beschuldigingen omvatten: misbruik van zijn macht om mensen in arrest te houden, zijn willekeurige toelatingsbeleid, zijn frequente en langdurige verblijf buitenslands, zijn buitensporige rijkdom, die hij verkregen had door zijn invloed als politicus ten eigen bate aan te wenden. Zijn inkomen werd op M\$ 1.000.000 per maand geschat en zijn levensstijl was navenant. Daar kwam

bij: het omkopen van federale ambtenaren in Sabah en vooral zijn steun aan islamitische guerilla's in de Philippijnen, morele steun zowel als geldelijke steun, en waarschijnlijk ook steun in de vorm van wapens en uitrusting waarbij het oogluikend werd toegestaan dat Sabah als basis voor hun operaties werd gebruikt. Tenslotte werd hem de toelating van een groot aantal Filippijnse vluchtelingen verweten; schattingen lopen uiteen tussen 30.000 tot meer dan 100.000⁵¹). Dit laatste feit heeft grote betekenis omdat het etnische politieke evenwicht verstoord zou kunnen worden door het binnenstromen van zoveel moslims. Omdat de nationaliteitskwestie in Maleisië niet publiekelijk aan de orde gesteld kan worden, kan dit probleem ook in Sabah niet besproken worden. Vele Kadazan zijn Christenen en de discriminerende maatregelen waaraan zij onderworpen werden, o.a. het uitwijzen van missionarissen, vielen uiteraard in slechte aarde.

Ook het Chinese volksdeel had van deze maatregelen te lijden, niet alleen op religieus gebied maar ook op het gebied van taal, onderwijs en economie. Hun grieven waren zo mogelijk nog ernstiger. Dit leidde tot een aanzienlijk verlies van politieke steun voor Tun Mustapha en daarmee voor USNO.

Bovendien bestond in Kuala Lumpur het vermoeden dat Tun Mustapha de ambitie had om Sabah los te maken van Maleisië en dit bij het vrij te vechten zuidelijk deel van de Philippijnen te voegen. Dit zou beschouwd kunnen worden als de voortzetting van het onafhankelijke Sultanaat van Sulu. Het is in dit verband van belang dat Tun Mustapha etnisch een Suluk is.

Het is daarom niet verwonderlijk dat toen in 1975 Berjaya werd opgericht door dissidente USNO-leden en ontevreden Kadazan en Chinezen, deze partij op de steun van de federale regering kon rekenen, evenals op die van Chinese en Kadazan kiezers. Sinds de verkiezingen van 1976 is Berjaya in Sabah aan de macht en is USNO in de oppositie.

In de eerste tien jaar van de onafhankelijkheid gaf de economie een sterke groei te zien. De export groeide van M\$ 274,8 miljoen naar M\$ 923,7 miljoen. Het overschot op de handelsbalans over deze periode is groter dan M\$ 450 miljoen en het inkomen per

hoofd wordt in 1973 op M\$ 1500,- per jaar geschat⁵⁹⁾. Deze groei is echter bijna geheel te danken geweest aan de export van hout en zeer ongelijk over de bevolking verdeeld. De scherpe kanten van deze ongelijke groei worden sinds 1971 enigszins verzacht door de State Trust Company, die de houtexploitatie van 7.77 km² bos in handen heeft. Alle Maleisische staatsburgers die in Sabah wonen en ouder dan 21 jaar zijn, kunnen een gratis trustaandeel krijgen. 90% van hen die in aanmerking komen, hadden binnen zes maanden hun aandeel en hun eerste dividend van M\$ 50,-⁶⁰⁾. Ook na de machtsovername door Berjaya is deze regeling van kracht en het jaarlijkse dividend schommelt rond de M\$ 100,-. Het spreekt vanzelf dat de ontwikkeling van de voorzieningen zoals infrastructuur, communicatie, onderwijs en gezondheidszorg in overeenstemming zijn met de snel groeiende economie.

3 DE BAJAU

3.1 Inleiding

De bewoners van Gayang behoren tot een etnische groepering die meestal met de term Bajau wordt aangeduid. Dorpen waarvan de bewoners Bajau zijn, komen voor op Sabah, in het zuiden van de Filippijnen en in het oosten van Indonesië. Sommige Bajau wonen niet in dorpen, maar wonen aan boord van hun boten, en leiden een zwervend bestaan. De term Bajau wordt dan ook vaak gebruikt in de betekenis van zeenomade of sea-gypsy.

De mensen die met de term Bajau aangeduid worden, noemen zichzelf Sama of Samal. Over de herkomst van de term Bajau en over de oorspronkelijke betekenis bestaan slechts speculaties. Een modern woordenboek Bahasa Malaysia-Engels vermeldt onder Bajau: orang Bajau, coastal tribe in Borneo; to strike¹⁾. Burghoorn²⁾ legt verband met het Maleise woord badjak dat zeerover betekent. In een Maleisch-Hollandsch woordenboek³⁾ uit de vorige eeuw komt Badjau niet voor, maar onder Badjak wordt zeerover vermeld. Ook in het Javaans heeft Badjak de betekenis van zeerover⁴⁾. In Sabah, heeft echter het woord bajau niet de betekenis van zee-rover. Men gebruikt daarvoor de term Illanun of perompak laut. Illanun is de naam van een Mohammedaans volk dat qua levenswijze en woonplaats niet veel van de Bajau verschilt. Perompak laut is een letterlijke vertaling van zeerover zonder etnische verwijzing.

Sommige Bajau in Sabah, die ik naar de betekenis van het woord Bajau gevraagd heb, wisten geen andere mededeling te doen dan dat dit de gangbare term voor hun volk was. Anderen legden het als volgt uit: in het Maleis betekent bah overstroming en jauh ver; Bah-jau zou verwijzen naar hun herkomst, van overzee. Al deze afleidingen kunnen ongetwijfeld met andere uitgebreid worden. Niet alleen de etymologie van het woord Bajau is onzeker, maar ook over de vraag welke mensen Bajau zijn en waarom bestaat geen overeenstemming.

Bevolkingsgroepen die met de term Bajau worden aangeduid kunnen

nomadisch zijn of sedentair, al dan niet met een binding met de zee en visserij, moslim of aanhangers van een tribale godsdienst. Ze kunnen vissers, landbouwers of bootwerkers zijn. Zoals boven aangegeven, kunnen ze woonachtig zijn in Sabah, op de eilanden en riffen van het zuiden van de Filipijnen of in oostelijk Indonesië.

Wat hen verbindt is hun taal, die weliswaar in enige dialecten onderscheiden kan worden, maar door alle leden van de verschillende groepen verstaan kan worden.

Volgens Cense en Uhlenbeck⁵⁾ is het nog niet mogelijk om Bajau een plaats aan te wijzen tussen de Austronesische talen. Er is een woordenlijst van Adriani⁶⁾, die omstreeks 1900 op Celebes is verzameld. Deze lijst evenals de lijst van Wallace⁷⁾, en Schneeberger⁸⁾ was tijdens mijn veldwerk in het Tuaran district goed te gebruiken, ook al moest de uitspraak soms enigszins worden aangepast.

De Bajau woordenlijst en de opmerkingen over de grammatica van Abdul Ghani Bin Bagul⁹⁾, een Bajau afkomstig uit Noordwest Sabah, leverden bij gebruik in het Tuaran district uiteraard geen problemen op.

Behalve hun taal worden Bajau ook door een zeker ethnisch bewustzijn verbonden. Bajau weten dat ze zich ethnisch van hun buuren onderscheiden, ze noemen zichzelf ter onderscheiding Sama en weten dat anderen ze Bajau noemen. Tegenover niet-Bajau zullen ze zich als Bajau bekend maken. De verschillende verspreid wonende groepen onderhouden echter geen contact met elkaar en zijn zelfs van elkaars bestaan niet op de hoogte. Abdul Ghani Bin Bagul⁹⁾ bijvoorbeeld noemt de districten van Noordwest Borneo waar Bajau gesproken wordt en zegt dan: "As far as I know the language is not used anywhere else outside the parts of North Borneo named above".

Ook westerse auteurs zijn het er niet over eens wie wel en wie niet tot de Bajau gerekend moeten worden. Sopher¹⁰⁾ behandelt alle literatuur over zeenomaden in Zuidoost Azië en komt tot de conclusie dat de sedentaire Samal in de Suluzee geen Bajau zijn. Nimmo¹¹⁾ die op de Tawi-Tawi eilanden bij (zee) nomadische Bajau en op de Sibutu eilanden bij sedentaire Bajau veldwerk heeft

verricht, is een andere mening toegedaan. Hoewel hij toegeeft dat er behalve verschillen in huisvesting en godsdienst ook verschillen bestaan ten aanzien van woonplaats, scheepsbouw, visvangst, vistuig en kunstvormen rekent hij de Samal en de Bajau, de sedentaire en nomadische, de islamitische en de aanhangers van een tribale godsdienst tot één etnische categorie.

Behalve Bajau komen in Zuidoost-Azië nog enkele andere groepen zeenomaden voor, die in de moderne periode bekend staan onder "a variety of names, about which a considerable confusion exists"¹²⁾. Volgens Sopher gaat het hierbij om drie groepen.

Hij onderscheidt:

1. Mawken of Selungs die de Mergui archipel bewonen ten noordweten van het Maleise schiereiland.
2. Verschillende groepen die ten zuiden van Singapore wonen op de Riouw-Lingga archipel en de aangrenzende kust van Sumatra, op Banka en Billiton en op de verspreide eilanden van de Pulau Tjuh.
3. Bajau, die de kuststreken en de wateren van Borneo, Oost Indonesië en de Sulu zee bewonen en die vaak een vaste woonplaats hebben. Hij noemt de Bajau

"the most widely dispersed portion of the boat nomads, from the Sulu archipelago to the Lesser Sunda islands".

Sopher beschrijft de Bajau van noordwest Borneo als volgt:

"The people who clearly have the nomadic boatdwelling habit in the Sulu seas are called Bajau in the modern literature. This is the name which is widely used on the coast of Borneo and Celebes. However, in North Borneo, particularly on the section of the northwest coast from Gaya Bay to Darvel Bay on the eastcoast, in addition to the few nomadic Bajau, there are large numbers of settled folk known as Bajau, who form the majority of the sedentary coastal population. These people refer to themselves as Orang Sama, but they are no doubt sea nomads in origin, although much modified culturally"¹³⁾.

Sopher veronderstelt dat de nomadische Bajau sedentair zijn geworden. Wat wij van de sedentarialisatie van nomadische Bajau elders weten, levert grond voor de juistheid van deze veronderstelling. Nimmo¹⁴⁾ wijdt een studie aan de veranderingen in de sociale structuur die het gevolg zijn van het verlaten van een nomadische levensstijl in boten en het aanvaarden van een sedentaire levensstijl in huizen. Deze verandering verloopt ongeveer parallel met de aanvaarding van de Islam door de Bajau die een tribale godsdienst aanhangen.

Uit het werk van Nimmo blijkt de waarschijnlijkheid van de gedachte dat nomadische Bajau zich vestigen en dat gevestigde Bajau zeenomaden zijn geweest. Zijn werk heeft betrekking op onderzoek in de Filippijnen, niet ver van de oostkust van Sabah. Het is daarom niet volstrekt conclusief voor de Bajau van de noordwestkust van Sabah, maar het maakt het wel waarschijnlijk dat ook deze sedentaire Bajau eens een nomadisch zeevolk waren. Als Bajau zeenomaden, die een tribale godsdienst aanhingen, zich op de noordwestkust van Sabah gevestigd hebben en moslim geworden zijn, dan moet dit al geruime tijd geleden gebeurd zijn. Forrest¹⁵⁾ die in de jaren zeventig van de achttiende eeuw uitgebreide reizen per zeilboot door Oost Indonesië maakt, beschrijft dat hij op de noordwestkust van Sabah sedentaire islamitische Bajau aantrof.

In de rest van dit hoofdstuk zal aan de hand van de beschikbare literatuur een globale beschrijving van de Bajau gegeven worden. Omdat voorzover bekend de Bajau nooit politieke onafhankelijkheid gekend hebben en ook tegenwoordig deel uitmaken van samenlevingen, waarin ook andere etnische groeperingen leven, zal allereerst op hun positie in de hen omringende samenlevingen worden ingegaan, waarna enige opmerkingen over economie, sociale structuur en cultuur volgen. De beschikbare literatuur bestaat uit reisverslagen uit de 18e, 19e en 20e eeuw en verslagen van antropologisch onderzoek uit de 20e eeuw.

3.2 Sociale en politieke status van de Bajau

De bronnen zijn het erover eens dat de zeenomaden een lage sta-

tus als groep hebben. Het is gebruikelijk om in de etnisch gesegmenteerde samenleving in het zuiden van de Filippijnen de volgende hiërarchie te onderscheiden. Aan de top staan de sedentaire Taosug, die strenge moslim zijn en een krijgshaftige reputatie hebben. Hieronder staan de Samal die minder streng moslim zijn en ook sedentair leven, De nomadische Bajau, die oppervlakkig moslim zijn of een tribale godsdienst aanhangen en op boten wonen, staan onderaan. Van wie de nomadische Bajau politiek afhankelijk waren en wat precies de aard van deze relatie was is minder bekend. Forrest¹⁶⁾ haalt een 17e eeuwse schrijver Paddenburg, aan, die zegt: "They have a king to whom they pay homage". Hij gaat even later in op de relatie van de nomadische Bajau met de V.O.C.:

"These people are very useful to the Dutch East India Company, in carrying intelligence from place to place, and giving information of whatever happens".

Ongeveer honderd jaar later, in 1879, kreeg een Nederlands kapitein, Van Verschuer¹⁷⁾, de opdracht om een reis naar Noordelijk Borneo en de Sulu-archipel te maken, met de opdracht om te onderzoeken of de benaming Badjo's Kobang waarmee de zeeroovers dikwijls bestempeld worden in enig verband staat met de naam van het eiland Kobang.

Hij brengt een bezoek aan Mengkabong, waar Mohammedaanse Bajau permanent in huizen wonen en wordt zeer beleefd door de Pangerang Roup ontvangen. Van de Pangerang Roup vermeldt hij:

"Hijzelf behoort tot de Broenaische Sultansfamilie; zijn vader, Pangeran Madoud, heeft dit gedeelte, de kust van den Sultan in leen ontvangen, en hij is daarbij het erkende hoofd der Badjo's op de N.W.-kust, terwijl hij over de N.O.-kust hoegenaamd geen gezag heeft".

Aan de Oostkust bezoekt Van Verschuer Oepak Sandakan; hij wordt hier zeer gastvrij onthaald in de woning van de afwezige Toean I-Moem, "het door Soeloe aangestelde hoofd der

Badjo's op de Oostkust". Van een bezoek aan de bocht van Tomini (Celebes) zegt hij:

"Alle Boejinezen en Badjo's in de bocht van Tomini betalen belasting aan de "Radja Boegis", de vorstin van Boni, die van tijd tot tijd zendelingen stuurt om deze te innen".

In 1880 publiceert Low¹⁸⁾ een artikel in de "Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society" over de geschiedenis van de Sultans van Brunei. Hij spreekt over twee halfbroers

"one was named Raja Bëndâra Sakan, whose mother was a Bajau and to him belonged alle the dependencies of the country of Bruni as far as Lesong (Luzon)".

Dit moet omstreeks 1577 geweest zijn. De Sultan van Brunei Saif-ul-Rejal, was een broer van Rajah Sakam en deze had drie dochters. Een van deze drie

"settled her property, that is, the Bajaus of Marudu and Banguin and the Bisayas of Mempalau, Lawces and Bakaum on Raja Tuah".

Over de oudste dochter zegt hij:

"As regards the eldest, who was idiotic her father gave her inheritance the Bajaus of Marudu and of Manqui and the Bisayas of Mempalau, of Lawas and of Bakau".

Taylor¹⁹⁾ reist in 1931 door de Sulu archipel en in een gesprek met een nomadisch Bajau zegt deze:

"When the Sultan of Sulu is boss, we look up to him to help us with our troubles; when the white man is boss, we do as he tells us to do".

Fox²⁰⁾ heeft onderzoek gedaan naar de verslagen van de V.O.C.

betreffende het gebied om Timor. Hij haalt Freijss aan die in 1854-1856 reizen naar Mangarai en Lombok maakt. Freijss zegt:

"The Bajau who lived on Flores were under the jurisdiction of their own Datu, Datu Bajau, who was appointed by the Sultan of Bima".

"The Datu whom Freijss met, claimed to be of Bimanese origin". Freijss vervolgt:

"The Bajau of Sumbawa on the other hand, sail mainly for their own account and are thus without any supervision".

Harrison ²¹⁾ is lang directeur van het museum in Kuching (Sarawak) geweest en heeft zeer veel over uiteenlopende zaken, betreffende Borneo gepubliceerd. In een artikel over de Bajau zegt hij:

"The early accounts in the Royal annuals of Brunei show that the Bajaus played a very important role in the early days of the great Sultanate, often playing a major role in deciding sea-power policy and marrying into the "Malay" aristocracy, up to the highest level".

Slechts één van de aangehaalde auteurs, Fox, noemt een geval waarin Bajau geen heerser kennen. In alle andere gevallen is er sprake van een afhankelijkheidsrelatie. De Bajau "pay homage to a king, worden door de Sultan van Brunei als leen gegeven, krijgen een door de Sultan van Sulu aangesteld hoofd, betalen belasting aan de Radja Bugis van Boni, worden als eigendom en erfenis behandeld, staan onder het gezag van een door de Sultan van Bima aangesteld hoofd. Het blijkt dat zij een belangrijke rol in de zeemacht spelen, en trouwen met de Maleise adel van Brunei. Bovengenoemde gezagsrelaties werden waarschijnlijk wel door de afhankelijke Bajau erkend, maar het is een open vraag in hoeverre deze het dagelijks leven beïnvloedden, hoeveel belasting feitelijk werd betaald, hoeveel bescherming werd genoten en in hoe-

verre hun vrijheid van handelen werd beperkt.

Gezien de opmerking van Harrison, lijkt het waarschijnlijk dat de Bajau op de Noord-West kust van Borneo niet alleen maar afhankelijk waren, maar ook invloed konden uitoefenen op de gang van zaken van hun Sultanaat Brunei. Er zijn geen aanwijzingen dat dit ook voor de zeenomaden in de Suluzee en Oost-Indonesië gold.

3.3 De Bajau economie

Alle auteurs die over de economie van de verschillende groepen Bajau schrijven, maken duidelijk dat hun economie volledig of grotendeels op de zee is gebaseerd en gericht. In dit verband kunnen vier groepen Bajau onderscheiden worden:

1. De Bajau laut, die leven als zeenomaden in de Sulu zee en Oost-Indonesië.
2. De Samal die een sedentair leven leiden op de eilanden van de Sulu zee; deze bedrijven landbouw, wonen aan de kust en een gedeelte van hun economie houdt verband met de zee.
3. De Bajau, die sedentair aan de Noord-West kust van Sabah wonen en die van landbouw en visserij leven.
4. De Bajau, die sedentair aan de Noord-West kust van Sabah wonen en die geen binding met de zee hebben; zij wonen iets meer landinwaarts, in de omgeving van Kota Belud en houden zich voornamelijk met landbouw bezig. Dit is de grootste groep Bajau in Sabah en ze genieten een zekere faam als fokkers van paarden. Elke zaterdag kunnen op de weg van Kota Belud naar Kota Kinabalu pick-up trucks gezien worden waarop deze Bajau hun paarden vervoeren naar de paardenraces op zondag in Kota Kinabalu. Over deze groep Bajau is weinig geschreven en daarom krijgen ze in het nu volgende overzicht van de literatuur weinig aandacht.

Visserij, verzamelen, handel, ambacht, zeeroverij, loonarbeid en landbouw zijn de economische activiteiten die met de eerste drie groepen Bajau in verband gebracht worden. Bovendien moesten sommige Bajau herendiensten verrichten.

Forrest vermeldt in 1779 dat de "Oran Badjoos" vissers zijn. Hij spreekt in dit verband van "itinerant fishermen", die op kleine boten met een afdak wonen, waarnaast er andere zijn die in huizen aan zee leven. Hij zegt dat de Bajau kleine garnaltjes van met "handnets, which they push through the mud".

Van Verschuer schrijft in 1883 dat hij de "Badjo's als een soort vissers" had leren kennen.

Taylor schrijft in 1931 over de sea gypsies of Sulu dat ze "notably poor fishermen" zijn. Ze kennen slechts drie manieren van vissen: de magambit, een soort drijfjacht, waarbij vis met bladeren van tubli, een soort croton plant, wordt verdoofd; en tenslotte het vissen met speren. Honderd of meer kano's nemen deel aan de magambit en vormen een cirkel van een mijl of meer, die dan snel verkleind wordt totdat de kano's elkaar raken, terwijl de vis opgejaagd wordt door slaan op de boten en schreeuwen. Op een plaats waar de bodem uit vlak zand bestaat, worden dan de netten te water gelaten, zodat soms een hele school vis wordt omsingeld en een uitstekende vangst wordt gedaan. Maar Taylor schrijft dat onder normale omstandigheden vijftig kleine vissen al een goede vangst vormen. De vis wordt uiteindelijk aan speren uit het water gehaald. De speerwerpers kunnen met precisie gooien tot op een afstand van dertig voet.

Arong schrijft in 1962, in een op veldwerk gebaseerd artikel, over de Bajau van Sulu, dat alle Bajau vissen, al is het maar voor eigen gebruik. Het vistuig is buitengewoon eenvoudig en ontworpen voor het vangen van kleine hoeveelheden in het ondiepe gedeelte van het strand. Drie methoden worden door Arong genoemd: het verdoven van vis, het lokken van haaien die dan met haak en lijn worden gevangen en het 's nachts vangen van kleine vis met lampen en netten. Deze laatste vangst wordt dan gezouten en aan Chinese winkeliers verkocht, die ook de eigenaars van het vistuig zijn. Verder vermeldt Arong de reputatie die Bajau bij sommigen genieten. Zij zouden de psychologie van de bewoners van de diepte kennen en vis naar believen kunnen hypnotiseren.

Nimmo zegt in een artikel over de sociale organisatie van de nomadische Bajau van de Tawi-Tawi eilanden over de visserij, dat commerciële vistochten de belangrijkste activiteiten van de

"sibling alliance units" zijn. Hij neemt het begrip "sibling alliance unit" over van Pehrson om er losse veranderende groepen van verwanten mee aan te duiden. De "sibling alliance units", die Nimmo beschrijft maken vistochten van een week of tien dagen, waarbij ze hun vrouwen en kinderen thuis laten. Vistuig wordt gemeenschappelijk gebruikt en na de tocht wordt de vis verkocht en de winst verdeeld. Iemand die meer vistuig meeneemt, kan ook meer van de winst mee naar huis nemen. Nimmo zegt niet precies hoe en op welke gronden de "sibling alliance unit" tot stand komt en hoe en op welke gronden de verdeling van de winst plaatsvindt. Kleinere "sibling alliance units" maken kleinere vistochten van één nacht of één dag en verdelen de vangst na de tocht. De vangst wordt meestal direct door de betrokken huishouding geconsumeerd, maar als er een surplus is, wordt dit soms aan andere Bajau verkocht of naar de markt gebracht.

In zijn proefschrift vermeldt Nimmo nog andere vormen van visserij die door de Bajau van de Tawi-Tawi eilanden worden uitgeoefend. Hij noemt dan ook nog een nachtelijke vorm van visserij met petroleumlampen en speren. Kieuwnetten worden door groepen van twee of drie vissers gebruikt. Bij een andere nachtelijke vorm van visserij wordt door ongeveer tien boten gebruik gemaakt van een net, lantaarns om de vis boven het net te lokken en dynamiet om de vis te verdoven, zodat ze boven water gehaald kunnen worden. De laatste vorm van visserij die Nimmo noemt bestaat uit het omsingelen van een school vis met een net. Hiervoor zijn twee à drie boten nodig. De eigenaar van het net krijgt een groter deel van de vangst.

Sather, een andere Amerikaanse antropoloog, heeft in 1964 en 1965 onderzoek gedaan in een dorp van Bajau Laut aan de Oost-kust van Sabah. Sather noemt ook de "large scale netting drives" waaraan vijftig tot zestig boten deelnemen, operaties die twee tot driemaal tijdens één vallend getij uitgevoerd kunnen worden. Deze vorm van visserij is gericht op migrerende vis en kan daarom maar gedurende een gedeelte van het jaar uitgeoefend worden. De rest van het jaar worden verschillende omsingelingstechnieken toegepast evenals verschillende vormen van het vissen met haak en lijn. Sather noemt ook het 's nachts vissen met petroleum-

lampen en speren.

In de Human Relation Area Files wordt over de visserij van de Bajau Laut alleen gezegd, dat er het gehele jaar door gevist wordt, in bepaalde seizoenen tot aan zestig boten tegelijk, met netten, en dat de organisatie geregeld wordt door afspraken die een dag geldig zijn. De rest van het jaar wordt door kleinere groepen gevist.

Naast vissen wordt verzamelen genoemd.

Fox haalt Freijss, de eerder genoemde 10e eeuwse reiziger, aan, die zegt dat de Bajau schildpadschilden en trepang (zeekomkommer) verzamelen. De regio die Freijss beschrijft is de omgeving van Sumba, Sumbawa en Flores.

Nimmo noemt het verzamelen van brandhout en schaaldieren. In zijn proefschrift zegt Nimmo, dat dit verzamelen door vrouwen in groepen gebeurt, maar dat iedere vrouw het door haarzelf verzamelde hout en de door haarzelf verzamelde schelpdieren mee naar huis neemt.

Sather noemt het verzamelen van enige schelpdieren, krabben, zee-egels en zeekomkommer, de laatste worden niet gegeten, maar gedroogd en aan Chinese winkeliers verkocht. Dit verzamelen wordt door vrouwen en kinderen gedaan. Mannen duiken naar reuzenmosselen (giant clam, Tridacna) die, gedroogd, waardevolle handelswaar vormen.

Forrest noemt twee keer handelsactiviteiten door Bajau. De eerste keer spreekt hij over Idaan (Dajak) die zout van Bajau kopen, die dit zelf maken. Even later spreekt hij over sedentaire Bajau aan de Noord-West kust van Borneo, die langs de kust handel drijven in kleine boten.

Evans schrijft in 1933 over de Bajau en Illanun van het Tempasuk district. Dit ligt in Sabah iets ten noorden van Kota Belud, dat ten noorden van Tuaran ligt. Evens schrijft dat de Bajau en Illanau vrouwen de markten in het laagland vaak bezoeken en laten zien dat ze uitstekende verkoopsters zijn van vis, fruit, lokaal geproduceerde stof, betelnoot, sirih, kalk, etc. Nimmo schrijft in 1969 dat een paar Bajau betrokken zijn bij smokkel

tussen Semporna (Maleisië) en Sitangkai (Filippijnen). Hij deelt mee, dat deze smokkelaars dankzij hun smokkel tot de rijkste en meest gerespecteerde leden van de gemeenschap behoren. In 1973 schrijft hij in een artikel, dat een paar Bajau in Sitangkai betrokken zijn bij kleine zaken, waarschijnlijk winkels.

De ambachten die genoemd worden zijn timmeren en het maken van boten, het maken van netten en touwen, potten bakken en weven en het maken van zout en belachan (garnalen pasta).

De Human Relations Area Files zegt van de Bajau Laut dat de meeste mannen bekwame botenbouwers zijn en verschillende soorten zeilvaartuigen maken. Nimmo noemt in 1965 acht boottypen die bij de Bajau in gebruik zijn en waarvan verondersteld mag worden dat ze door de eigenaars gemaakt zijn. In hetzelfde artikel zegt hij, dat het maken van boten gewoonlijk door één persoon gebeurt, hoewel het voorkomt dat men elkaar helpt.

Verder noemt Nimmo bij zijn beschrijving van ambachtelijk werk het maken van kisten die door de Bajau aan Chinese winkeliers verkocht worden. Om de kisten te maken zoekt men een stuk oerwoud op waar de bomen omgehakt worden en tot planken verwerkt. Van deze planken worden dan in Sitangkai kisten gemaakt, die worden verkocht. Hoewel men in groepen vertrekt en werkt, maakt elke man zijn eigen kisten en verkoopt die zelf aan een winkelier.

Taylor noemt het maken van netten door geklopte boombast te laten rotten en de vezels tot draden te verwerken. Hiervan worden dan netten gemaakt.

Burghoorn geeft een uitgebreide beschrijving van het maken van touw, netten en zeilen van de vezels van de pisang koffoe (*Musa Textilis*) waarvan ook Manilla hennep wordt gemaakt. Ook wordt de bast van de moerbeiboom gebruikt, zoals door Taylor beschreven. Evans en Alman geven beschrijvingen van pottenbakken door Bajau aan de Noord-West kust van Sabah. Evans spreekt in 1955 van een "fairly flourishing potting industry". Alman vindt in 1960 in dezelfde streek, hij spreekt zelfs over hetzelfde dorp, nog slechts één pottenbakster die wekelijks nieuwe potten bakt en op de markt te koop aanbiedt.

Een opmerkelijke eigenschap van de potten is, dat het lijkt of ze geglazuurd zijn. De buitenkant van de potten is na het bakken, terwijl ze nog warm zijn met damar ingewreven. Damar is een harsachtige stof die in Borneo in het bos wordt verzameld en vroeger voor verlichtingsdoeleinden werd gebruikt. De behandeling met damar geeft de potten een glanzend donker uiterlijk en maakt ze ondoordringbaar. Omdat sommige typen potten als kookpotten gebruikt werden, was deze "glazuur" blijkbaar tegen verhitting bestand.

Volgens Evans is Fiji de enige andere regio van Zuid-Oost Azië, Oostindië, of de eilanden in de Stille Oceaan waar "glazuren" met gom voorkomt. Van meer belang lijkt het, dat in graven uit de ijzertijd in Perak en Selangor (West Maleisië) potten zijn gevonden die met damar, gom of lak zijn "geglazuurd".

Behalve potten werden ook een soort oventjes van aardewerk gemaakt waarin een houtskoolvuur kon worden aangelegd en waarop de potten boven het vuur konden staan. Deze oventjes werden speciaal gemaakt voor gebruik aan boord van vissersboten. Nimmo noemt in 1965 dergelijke oventjes als deel van de gewone inventaris van de boten van de Bajau Laut in de Filippijnen.

Het pottenbakken was vrouwenwerk en alle handelingen, van het zoeken van de juiste klei en het brandhout tot en met de verkoop van het produkt, werden door één vrouw alleen verricht. Alman beschrijft een pottenbakster, die wel een kleindochter heeft die interesse had, maar niet als assistent geschikt was, omdat ze geen kant en klare produkten van klei kon maken. De pottenbakster had nooit op het land behoeven te werken omdat haar familie haar vaardigheid in het maken van potten niet in gevaar wilde brengen en ze was ook van vele andere verplichtingen ontheven.

Harrison vermeldt dat duizend jaar oud aardewerk in Sarawak in de delta van de Sarawak rivier is gevonden en dat dit aardewerk van het Bajau soort is. Dergelijke potten worden op verschillende plaatsen in de Stille Oceaan gevonden, met name in Fiji. Harrison vraagt zich af, of dit aardewerk daar gekomen is, doordat Bajau het daar heen hebben gebracht. Het is zeker opmerkelijk dat niet alleen het soort aardewerk en de vorm van de pot-

ten gelijkenis vertonen, maar dat, zoals vermeld, ook op Fiji met gom "geglazuurd" aardewerk is gevonden.

Zowel Evans als Alman vermelden dat de Bajaus van Tempasuk weven. Zowel mannen als vrouwen weven. Uit een artikel van Alman blijkt verder dat het maken van zadels tot de ambachtelijke bedrijvigheid behoort.

Het maken van zout wordt beschreven door Burghoorn en Forrest. Forrest schrijft dat het zout gemaakt wordt door zeewier te verbranden en de as te filteren en door koken in te dikken. De stukken zout worden op de markt als geld gebruikt. Burghoorn beschrijft hoe het zout gemaakt wordt door zeewater op vuur te gooien en dan de as van het vuur te filteren en in te koken. Hij beschrijft ook de last die op de Bajau en de vissers kwam te drukken door het later ingevoerde zoutmonopolie dat met een hoge indirecte belasting belast was.

Over landbouw is weinig geschreven. Arong vermeldt over Sanga Sanga dat het daar bijna te verwaarlozen is. Slechts twee van de vijftig Bajau hebben landbouwgrond in eigendom, maar aan de andere kant vermeldt hij dat er vele deelbouwers zijn die zichzelf als boer zien. Verder vermeldt Nimmo in 1965 voor Tawi-Tawi dat er Bajau families zijn die tuinen hebben en deze zelf bewerken.

Loonarbeid wordt genoemd door Arong, Nimmo en Sather. Arong vermeldt, dat Bajau stuwadoor zijn d.w.z. als los arbeider in de haven werken en het vervoer van personen tussen Bongao en Sanga-Sanga regelen. Nimmo zegt in zijn proefschrift dat de stuwadoors over het algemeen hun hoofdkomen uit dit beroep krijgen. Ze werken voor de handelaren van Sitangkai en brengen de handelswaar van de winkels naar de schepen en omgekeerd. Zij werken in groepen van drie tot zes man en worden betaald met een vast bedrag per vervoerde hoeveelheid handelswaar. De leider van de groep met wie de afspraken gemaakt worden en die eens per maand door de winkelier wordt betaald, verdient hetzelfde als de andere leden van de groep.

Sather noemt loonarbeid een belangrijke bron van inkomsten, maar over het algemeen werkt men niet langer voor loon dan nodig is

om de contanten voor een bepaalde uitgave, zoals een huwelijk of een besnijdenis, te verwerven. Bijna een dozijn mannen werkt regelmatig in loondienst als stuwadoors, arbeiders op houtzaagmolens of als arbeiders in winkels en pakhuizen.

Uit het werk van Verschuer, Fox en een moderne historische studie van Warren kan met zekerheid vastgesteld worden, dat zeeroverij voor de Samal in Sulu algemeen is geweest. Warren schrijft dat zekere Samalgemeenschappen, tijdens het toppunt van handelsmacht van het Sultanaat van Sulu, berucht waren om het vangen van slaven voor Taosug slavenhandelaren.

Zeeroverij behoort in de Sulu Zee allerminst tot het verleden, maar de zeerovers worden niet gearresteerd en berecht. In het zuiden van de Filippijnen, het gebied dat door moslims bewoond wordt en dat binnen de invloedssfeer van het Sultanaat van Sulu viel, heerst momenteel een burgeroorlog. De "Moro's", zoals de moslims in de Filippijnen genoemd worden, plegen gewapend verzet. De relatie tussen dit gewapend verzet en de zeeroverij is niet beschreven, maar het lijkt aannemelijk dat het gezagsvacuüm dat door dit verzet ontstaat, bijdraagt aan de instandhouding van de zeeroverij. De berichten over zeeroverij zijn afkomstig van de slachtoffers.

Het valt dus niet vast te stellen tot welke etnische groepering deze zeerovers behoren.

Burghoorn vermeldt, dat voor de tweede wereldoorlog, Bajau voor het Nederlands gouvernement hun herendiensten aan boord van hun boten mochten verrichten. De Bajau zouden door het voortdurende hurken aan boord van hun boten een afwijkende voetstand krijgen en daardoor ongeschikt zijn voor werk aan de wal. Burghoorn rekent voor, dat de Bajau voor deze herendiensten, het vervoer van ambtenaren over zee, een royale beloning kregen.

3.4 De sociale structuur van Bajau gemeenschappen

Van de hand van twee eerder genoemde auteurs, namelijk Sather en Nimmo, zijn twee studies verschenen, die betrekking hebben op de

sociale structuur van twee groepen Bajau, die met elkaar contact onderhouden. Dit werk is gebaseerd op veldwerk tussen 1963 en 1967. Nimmo heeft zijn materiaal op de Tawi-Tawi eilanden in de Filippijnen verzameld en Sather verzamelde zijn materiaal in een Bajau dorp bij Semporna aan de Oost-kust van Sabah, Maleisië. Sather die in 1971 aan de universiteit van Harvard gepromoveerd is, noemt drie publikaties van Nimmo maar niet zijn proefschrift. Nimmo, die in 1969 in Hawai gepromoveerd is, verwijst nergens naar het werk van Sather en er is geen aanwijzing dat hij zijn werk heeft gekend.

De afstand tussen Semporna en de Tawi-Tawi eilanden bedraagt ongeveer honderd kilometer, een afstand die door de Bajau makkelijk overbrugd kan worden. Dergelijke zeereizen behoren tot de routine van de Bajau van Semporna en de Tawi-Tawi eilanden. Zo het hier al niet om dezelfde groep Bajau gaat dan is het waarschijnlijk dat deze groepen regelmatig contact onderhouden.

"Several Bajau from Tawi-Tawi have travelled to Zamboanga (200 miles) and a considerable number have visited Bajau villages in the Darvel Bay region of Sabah (75 miles)"²².

Semporna ligt op de zuidelijke oever van de Darvel Bay.

Nimmo beschrijft de structurele veranderingen die samenhangen met het opgeven van het nomadische leven in boten en het aanvaarden van een sedentair leven in huizen. Hij is van mening dat het aanbeveling verdient om sociale structuren zo te beschrijven dat gedrag waaraan de voorkeur gegeven wordt en alternatieve vormen van gedrag onthuld worden. Een dergelijke beschrijving zou sociale wetenschappers in staat stellen om de richting van sociale verandering preciezer te voorspellen als de oorzaak van de verandering begrepen is.

Nimmo legt de nadruk op het gebrek aan overeenstemming onder antropologen over het begrip sociale structuur. Als uitgangspunt kiest hij daarom een zeer algemene definitie van sociale structuur: het gehele netwerk van sociale relaties waarbij de leden van een gegeven gemeenschap op een bepaald tijdstip betrokken zijn.

Het is de vraag welk nut een dergelijke wijde definitie van sociale structuur heeft. Als bezwaar kan bovendien aangemerkt worden dat er veranderingen in het netwerk van sociale relaties kunnen optreden zonder dat er sprake is van een structurele verandering. Van meer belang is zijn opvatting over structurele verandering. Hij zegt dat dit alleen begrepen kan worden met kennis van de variatie in de patronen van menselijk gedrag. Deze opvatting is gebaseerd op het onderscheid dat Firth maakt tussen sociale structuur en sociale organisatie, vergelijkbaar met het onderscheid dat Barth maakt tussen sociale vorm en de verschillende patronen van gedrag. Firth accepteert de definitie van sociale structuur, als een model dat een constructie is van de normen van een samenleving. Volgens hem zorgen deze normen voor het principe van continuïteit in de samenleving²³⁾. De sociale structuur verschaft een precedent en beperkt het aantal alternatieven. Sociale organisatie is dan volgens Firth "the systematic ordering of social relations by acts of choice and decision"²⁴⁾; een keuze uit de alternatieven die de sociale structuur toelaat. Dit onderscheid tussen sociale structuur en sociale organisatie is later door Firth uitgewerkt in een "structure of ideals, structure of expectations" en een "structure of action"²⁵⁾.

Om de gedachte van Nimmo te begrijpen volstaat het onderscheid tussen sociale structuur en sociale organisatie. Dit onderscheid is van bijzonder belang in cognatische samenlevingen, waar een individu grote keuzevrijheid wordt gelaten in de beslissing van welke groep hij deel uitmaakt en van meer groepen lid of potentieel lid is. Dit geldt voor verschillende samenlevingen op Borneo, zoals de Iban in Sarawak, de Rungus in Sabah en de Bajau. Volgens Nimmo is het onderscheid tussen een sociaal systeem dat bestaat uit een sociale structuur of de normatieve regels en sociale organisatie, of de manipulatie van deze normatieve regels, bijzonder bruikbaar om de veranderingen die bij de Bajau hebben plaats gevonden te verklaren. Nieuwe gedragspatronen ontstaan uit de alternatieve patronen van de traditionele samenleving die al beschikbaar waren als de dominante patronen niet gevolgd konden worden. De antropoloog moet dus niet slechts de normatieve regels van de samenleving kennen, maar ook de afwijkingen van

deze regels.

Een van de veranderingen die samengaan met het opgeven van de gewoonte op boten te wonen en het gaan wonen in huizen is de samenstelling van het huishouden. Huishoudens die op boten leven bestaan uit één nucleair gezin, waarbij variaties van tijdelijke aard kunnen voorkomen of uit aanpassingen van onvolledige gezinnen, waarbij andere personen, meestal familieleden, opgenomen worden, zodat de structuur van een nucleair gezin benaderd wordt. Zevenenzeventig procent van de bootbewoners wonen in huishoudens van nucleaire gezinnen, tegenover veertien procent van de huisbewoners. De andere huishoudens van de huisbewoners zijn variaties van de extended family, meestal gebaseerd op verwantschap van de vrouwen, veel minder vaak gebaseerd op verwantschap van de mannen. Jonge echtparen wonen zelfstandig op boten en in huizen meestal bij de verwanten van de vrouw. De Bajau die in huizen wonen, wonen vaker in hun geboortedorp dan de bootbewoners. De boten die op een ankerplaats voor anker liggen, liggen regelmatig ook op andere ankerplaatsen voor anker of zijn regelmatig onderweg. De bootbewoners kunnen met hun neef of hun nicht trouwen, behalve patrilateral parallel cousins of neven en nichten met wie men samen is opgegroeid. De huisbewoners beginnen huwelijken tussen neven en nichten in het algemeen af te keuren. Volgens Nimmo moet dit opgevat worden als een intensivering van het traditionele patroon. Door de uxorilocale huishoudens groeien matrilineaire neven en nichten samen op en zijn daarom op grond van traditionale regels geen geschikte huwelijkspartners van elkaar. Huwelijken tussen patrilaterale neven en nichten waren bij de bootbewoners al verboden, en dit verbod is bij de huisbewoners gehandhaafd.

Echtscheiding komt bij de huisbewoners veel vaker voor dan bij de bootbewoners. De echtgenoot die bij de extended family van zijn vrouw woont komt vaak onder druk van deze familie te staan; bij ruzie met haar, kan hij haar hele extended family tegenover zich vinden, wat als een storende factor tussen de huwelijkspartners kan werken. Bij de bootbewoners woont een jong echtpaar alleen op hun eigen boot.

De bootbewoners breiden het gebruik van de verwantschapstermen van het nucleaire gezin slechts zelden uit naar verdere familieleden of anderen. Bij de huisbewoners is het gewoon deze verwantschapstermen te gebruiken voor de medebewoners van het huis, in de meeste gevallen een extended family.

Het huis van een extended family staat in de buurt van huizen van verwante extended families. De buurt is een stabiele groep verwante extended families en als zodanig veel belangrijker dan een groep verwante nucleaire gezinnen van bootbewoners die bij elkaar voor anker gaan. De samenstelling van een dergelijke groep verandert voortdurend.

Bij de bootbewoners is de meest voorkomende werkgroep de vissende eenheid, die bestaat uit een man, zijn vrouw en eventueel hun kinderen. Minder vaak voorkomende werkgroepen bestaan uit een man en zijn broers of een man en zijn schoonbroers. Deze werkgroepen verwerken hout en bouwen boten. Vrouwen die in huizen wonen vissen veel minder dan de vrouwen die in boten wonen. Vrouwen nemen bij de bootbewoners deel aan religieuze ceremonies; bij de huisbewoners is deelname aan ceremonies bijna uitsluitend een mannenzaak.

De personal kindred van de huisbewoners is uxori-locaal en groter dan de personal kindred van de bootbewoners.

Politiek zijn de huisbewoners volledig geïncorporeerd in het politieke systeem van Sulu en dit is geformaliseerd. De bootbewoners maken slechts marginaal en op onduidelijke wijze deel uit van het politieke systeem van Sulu.

De Islam speelt voor de bootbewoners slechts een geringe rol; de huisbewoners beschouwen zich in toenemende mate islamitisch. Volgens Nimmo vinden deze veranderingen hun oorsprong in de bestaande voorkeuren of afwijkingen die bij de bootbewoners al voorkomen. Eén uitzondering is het opgeven van het vissen door vrouwen, wat verklaard kan worden als een aanpassing aan de overige sedentaire samenleving. Een andere uitzondering is het opgeven van deelname aan ceremonies door vrouwen; dit kan ook verklaard worden als een aanpassing aan de overige islamitische samenleving. De Islam was al aanwezig bij de bootbewoners en is bij de huisbewoners sterker geworden.

Alle andere veranderingen moeten volgens Nimmo gezien worden als voorkeuren die op het leven op de boten aan beperkingen onderworpen waren en die door de huisbewoners gerealiseerd kunnen worden. Ze moeten dan ook niet als acculturatie aan de wijdere samenleving worden gezien.

Sather deed zijn veldwerk in 1964 en 1965; in Bangau-Bangau, waar hij dit verrichtte, wonen meer dan vijfhonderd personen. De inwoners zijn sedentair en wonen in huizen, maar zijn economisch geheel op de zee en visvangst gericht.

De belangrijkste eenheden in het dorp zijn nucleaire gezinnen, die echter in extended families bij elkaar wonen. De visserij wordt door deze nucleaire gezinnen bedreven of in samenwerking met andere nucleaire gezinnen. Behalve over een huis of een gedeelte van een huis beschikt een nucleair gezin ook over een boot, waarmee wordt gevist, en waarop het gezin voor de duur van de vistochten woont. Dit brengt met zich mee dat het aantal en de constellatie van de gezinnen, die in het dorp aanwezig zijn, voortdurend verandert.

Tijdens een vistocht wonen en werken de leden van het nucleaire gezin samen op de boot van het gezinshoofd en gebruiken zijn uitrusting. Voor de duur van de tocht zijn ze grotendeels onafhankelijk van anderen. In bepaalde seizoenen vissen 60 of meer gezinnen gezamenlijk op scholen migrerende vis. Daarna vist elk gezin weer zelfstandig of in groepjes van twee of drie boten. Elk nucleair gezin is zelfstandig en de overeenkomsten die met andere huishoudens worden aangegaan, zijn in wezen contracten, die slechts bindend zijn voor één enkele operatie of één enkele reis. De samenstelling van deze groepjes verandert dan ook voortdurend en is een aanpassing aan de omstandigheden waaronder wordt gevist. De samenstelling van deze groepjes valt slechts zelden samen met de samenstelling van de extended families. Het is ook niet waarschijnlijk dat alle familieleden van één persoon samen zo'n groepje vormen. Als de nucleaire gezinnen in het dorp zijn, maken ze bijna altijd deel uit van grotere huishoudens, die uit extended families bestaan. De extended families die een huishouden vormen, hebben enige bijzondere kenmerken. Opvolging van het

hoofd is zelden patrilineair en de oudere leden oefenen weinig gezag uit over de jongere leden. Het hoofd kan beschouwd worden als de woordvoerder van de groep, die de gevormde consensus vertolkt. Het eigendom van bezittingen is bijna altijd in handen van individuen en niet in handen van het nucleaire gezin.

Ook op het gebied van produktie spelen extended families geen rol. De samenwerkingsverbanden waarin produktie plaatsvindt bestaan uit nucleaire gezinnen of tijdelijke en veranderende groepjes van nucleaire gezinnen die niet samenvallen met extended families.

Volgens Sather zijn de hulpbronnen voor iedereen toegankelijk. Visgronden worden beschouwd als hulpbronnen zonder eigenaar; noch het dorp als geheel noch individuele leden kunnen anderen van het gebruik uitsluiten.

De economie is grotendeels gebaseerd op arbeid en de belangrijkste produktiemiddelen zijn vergankelijk van aard. Er is weinig te erven en de erfenis bindt de generaties niet. Afsplitsingen van nucleaire gezinnen die de extended family verlaten zijn niet ongewoon. Deze afgesplitste nucleaire gezinnen groeien dan tot nieuwe extended families uit. De huizen van de verwante extended families staan bij elkaar in de buurt. Deze groepjes van verwante extended families zijn de duurzame wijdere sociale basis die vrijwel alle activiteiten in het dorp bepalen. Goederen en diensten worden op basis van generalized reciprocity tussen deze extended families uitgewisseld.

Zowel in het dorp als op zee zijn de nucleaire gezinnen de basis van de samenwerkingsvormen. De samenwerkingsvormen op zee vallen niet samen met de samenwerkingsvormen in het dorp. De samenwerkende eenheden op zee zijn tijdelijke en veranderend voortdurend, terwijl de extended families relatief duurzaam zijn, evenals de groepjes verwante extended families die bij elkaar in de buurt wonen.

3.5 Culturele aspecten van de Bajau

Over de cultuur van de Bajau zijn geen systematische studies verschenen. Wat in het hiervoorgaande gezegd is over de maatschappelijke positie van de Bajau, hun economie en hun sociale structuur heeft natuurlijk ook culturele aspecten.

Het onderzoek naar de taal staat nog in de kinderschoenen.

We beschikken slechts over enkele korte woordenlijsten en enkele artikelen over de grammatica die zeer onvolledig zijn. Sommige Bajau liederen, raadsels en verhalen zijn gepubliceerd en interessant genoeg om hieronder weergegeven te worden.

Volgens Nimmo hebben de Bajau een lied voor elke gebeurtenis, geboorteliedjes, wiegeliëdjes, kinderliedjes, ballades om elkaar het hof te maken, wind- en visliedjes, gezangen die de hele nacht duren en tenslotte begrafenisgezangen²⁶⁾.

Het volgende liedje is een voorbeeld van een wiegeliëdje.

"My daughter sing a song of sleep to you
I am weary, but still I swing your cradle
When the moon came out tonight, it shone like a bright coin
The mountain on Siasi is very small -
 there the Chinese are flying kites
Siasi is very, very far²⁷⁾.

Het is interessant dat de vrijheid om negatieve gevoelens te uiten in liedjes groter is dan de in normale conversatie.

Kinderen die ontstemd zijn over hun ouders of over andere kinderen kunnen dat in een liedje tot uiting brengen. Op zo'n liedje wordt geen commentaar gegeven, maar de boodschap is duidelijk.

"Lia, lia, lia.
I am angry at you, mother.
You will not let me play on the beach.
Other children have good mothers who let them play there.
But my mother does not like me.
I wish I had another mother.
I wish I could go away."

De volgende voorbeelden zijn liedjes die gezongen worden als men op wind wacht of met stil werk bezig is, zoals het bomen van de boot op een windstille nacht.

"Changing, shifting winds.
Tell Salamdulila,
Do not forget me."

"O south wind,
You bring the dark clouds.
Like a ripe jackfruit are you: on the surface alike
and smooth, but inside, varied and many."

"The cloudy, dark wind hits against,
If not inside,
The heart."

"The east wind of darkness brings sadness to me.
The south wind will blow me on my journey, and I will
forget my kinsmen who are left behind."

"Tell the dark, beautiful girl
to wait for the south wind."²⁸⁾

Sather noemt spelletjes met raadsels een populair tijdverdrijf²⁹⁾
Hieronder volgen enkele voorbeelden.

"Daing-daing ai dalu luanna magsaddi lesanna? - bohe' maka tahik."	"What kind of fish (is it that) looks the same but tastes different? - fresh water and sea water."

"Daing-daign ai bang sangun abati bang ilau atuli? - palita'an"	"What kind of fish, when it is night, wakes up, when it is day, sleeps? - a lantern."

"Dain-daign ai bang keket ta angeket kita? - larah"	"What kind of fish when we bit it, bites us? - chilis."

"Magtanggung mandelaut,
angedgal mande'a,
- goyak maka seloka."

"Music at sea,
dancing ashore.
- waves and coconut palms."

Sather heeft ook twee Bajau verhalen gepubliceerd³⁰⁾.

"There was a boy" is niet slechts een avonturenverhaal dat ter ontspanning verteld wordt, maar heeft als moraal de almacht van God en lijkt als zodanig sterk door de Islam beïnvloed te zijn. Het andere, "Seven fathoms", schijnt slechts amusementswaarde te hebben, die nog verhoogd wordt door humoristische elementen in het verhaal³¹⁾.

De meeste Bajau zijn min of meer devote moslims. Er is vrijwel niets over hun beleving van de Islam geschreven. Hetzelfde geldt voor de godsdienstige gebruiken van die Bajau die een tribale godsdienst aanhangen. De belangrijkste bron is Taylor³²⁾ die in 1931 een reis door de Sulu archipel maakte. Hij had dysenterie opgelopen en liet zich in Sitangki door een "medicine man" behandelen met een "sing". Deze ceremonie vond plaats op een tijdstip dat de vloot in Sitangki verzameld was voor de "annual curing ceremonies". Taylor beschrijft de ceremonie gedetailleerd en stelt dat alle ceremonies die ziekte moeten genezen, gebaseerd zijn op het idee dat de boze geesten die in het lichaam van de zieke zijn verwijderd moeten worden. Soms worden eerst kruiden gebruikt, maar in alle ernstige gevallen is magie de regel. Deze ceremonies worden bij volle maan gehouden na middernacht als de kinderen slapen en het stil is.

Taylor heeft geprobeerd zich een beeld te vormen van de religie van de niet-islamitische Bajau en schrijft hierover het volgende³³⁾. Hij begint met het antwoord van een "headman" op de vraag in welke goden zijn volk gelooft.

"We interrupted him to ask through an interpreter if he would tell us something about the gods his people believed in.

Dr. Schück translated his reply: "We know nothing of gods. No one has ever told us about such things. We are a sea

people, and we have been too busy getting a living from the sea - which is a very hard job - to think about them. When the Sultan of Sulu is boss, we look up to him to help us with our troubles; when the white man is boss, we do as he tells us to do."

At the time, I dismissed these remarks as mere evasiveness, but, before I had finished my observation of Bajao life and customs, the old man's words had assumed significance. Days of patient questioning of men and women of all ages and from widely separated fleets forced me to the conclusion that the tribe has never progressed beyond the most simple religious beliefs and that such rudimentary religious forms as it does have, are based upon the idea of "souls" of natural objects, which exercise powerful influences upon human life. The Bajaos probably have no formal deities and no generalized cosmogony; neither do they have, according to reiterated statements of the oldest men in the tribe, any word in their language connoting gods or a creator. Taboos they do observe to some extent, though not in matters of sex, but they seem to have stopped far short of most other tribes in similar stages of development. The actual taboo as such seems to be comparatively rare; in its place has grown up an amazing system of superstitions that cause the people to refrain from certain actions to which tribal belief has attributed bad luck.

"Do you perform any ceremonies when a child is born to you?"

I inquired, hoping that his reply might give some clue to the real religion beneath the veneer of Islam.

The old fellow looked annoyed. "We know nothing about the gods," he said petulantly.

"The Moros are forever telling us about their Allah; so I suppose that gods exist. But, as for us, we know nothing about them, and we make no ceremonies for them when our children are born."

De gedetailleerde beschrijving die Taylor van de uitgebreide ceremonie van de 'medicine' man geeft lijkt enigszins in tegen-

spraak met zijn opvatting dat de Bajau slechts de allereenvoudigste religieuze opvattingen kennen. Als we in aanmerking nemen dat het hier om kleine verspreid levende groepen gaat, zonder schrift, die zich onder moeilijke omstandigheden een karig bestaan verschaffen dan lijkt het, in combinatie met de orale traditie, meer op zijn plaats om van een geestelijk leven te spreken, dat meer gedifferentieerd is dan op het eerste gezicht lijkt. Het is echter moeilijk om verdergaande uitspraken over dit onderwerp te doen, omdat hierover nog weinig onderzoek is gedaan.

4 GAYANG

4.1 Omgeving

4.1.1. Inleiding

Het veldwerk werd uitgevoerd in Gayang, een vissersdorp aan de noordwestkust van Sabah. Gayang ligt aan de ingang van de Sungei Mengkabong, de rivier Mengkabong. De kust bestaat uit rotsachtige kappen waartussen zandstranden liggen. Achter het strand ligt een smalle kustvlakte, gedeeltelijk begroeid met mangroven en gedeeltelijk met ruw gras en struikgewas. Dit laatste terrein wordt als extensief weidegebied voor buffels gebruikt. Verder landinwaarts wordt op de kustvlakte rijst verbouwd en op de hoger gelegen gedeelten rubber.

Achter de kustvlakte ligt de Crocker Range met als hoogste top de Mount Kinabalu (13.455 voet). De omgeving van de Mount Kinabalu is begroeid met primair oerwoud en is een natuurreservaat. De heuvels van de Crocker Range zijn voornamelijk begroeid met secundair bos en worden gebruikt voor shifting cultivation. De Crocker Range is de uitloper van hetzelfde gebergte dat de grens tussen Sarawak en het Indonesische Kalimantan vormt. In Sabah heeft de Crocker Range geen staatkundige betekenis maar scheidt de kustvlakte, waar ongeveer de helft van de bevolking van Sabah woont, van het binnenland, dat grotendeels met primair bos bedekt en zeer dun bevolkt is. In 1970 was de dichtheid van de bevolking aan de westkust 61 personen per mijl², voor Sabah als geheel was dit 23 en voor het binnenland 17¹⁾. De afdeling statistiek van de overheid van Sabah onderscheidde in 1970 38 etnische categorieën. De onderstaande tabel geeft een vereenvoudigde weergave van de samenstelling van de bevolking van de westkust.

Vereenvoudigde etnische samenstelling van de bevolking van de westkust van Sabah in 1970²⁾:

	absoluut	%
1 Kadazan	129008	45
2 Murut	904	0 (0,3)
3 Bajau	48290	17
4 Maleier	4936	2
5 Overig inheems	40367	14
6 Chinees	52754	18
7 Overig	10828	4
Totaal	287087	100

De eerste vijf categorieën worden als inheems beschouwd. De economische activiteiten van Bajau en Maleiers worden met zeevaart, handel en visserij en in mindere mate met landbouw in verband gebracht. Kadazan en Murut zijn van oudsher shifting cultivators en jagers en verzamelaars, die in toenemende mate geïrrigeerde rijstbouw bedrijven. Tijdens de genoemde census waren er 77271 Bajau in Sabah, waarvan er 48290 aan de westkust woonden. Behalve Tuaran en Tamparuli speelt ook Kota Kinabalu een rol voor de bewoners van Gayang. Het is de grootste stad en de hoofdstad van Sabah. Het is niet het belangrijkste commerciële centrum van Sabah, maar het heeft een grote en diepe haven en speelt een belangrijke rol als importhaven. De tocht over zee met een gemotoriseerde vissersboot van Kota Kinabalu naar Gayang neemt iets meer dan twee uur in beslag.

In de onmiddellijke omgeving van Kota Kinabalu liggen verschillende grote vissersdorpen, die door Bajau en Filippino's bewoond worden. Ook verder langs de kust liggen vissersdorpen, die voornamelijk door Bajau bewoond worden. Van de meeste van deze Bajau kan gezegd worden dat ze artisanale vormen van visserij uitoefenen. Daarnaast vinden we aan de westkust ook trawlvisserij die semi-artisanaal genoemd kan worden. Deze trawlers richten zich vooral op de vangst van garnalen, die veelal diepgevroren geëxporteerd worden. In 1978 zijn er aan de westkust 183 van deze trawlers, in Sabah als geheel 536³⁾. Deze 536 trawlers voerden in 1978 5452 ton garnalen aan⁴⁾. De totale aanvoer van vis was in 1978 40900 ton⁵⁾; de totale aanvoer van de artisanale visserij komt dus op 35448 ton. In 1978 werden 4619 vissersboten gere-

gistreerd. Als we hiervan de trawlers aftrekken, houden we 4083 vissersboten over, waarvan we kunnen aannemen dat ze voor artisanale visserij gebruikt worden. De gemiddelde jaarlijkse vangst voor een artisanale vissersboot komt daarmee op 8682 kg. Dit cijfer kan slechts een globale indicatie opleveren omdat er ook vis uit visvijvers wordt aangeland; we kennen deze aanvoer niet, maar deze maakt wel deel uit van de totale aanvoer. Bovendien is ons uit ons veldwerk gebleken, dat lang niet alle vissersboten geregistreerd staan.

De onderstaande tabel geeft de ontwikkeling van de totale aanvoer in tonnen en M\$ weer.

Geschatte aanvoer van zee- en zoetwatervis⁶⁾.

Jaar	Aanvoer in ton (x 1000)	Aanvoer in M\$ (x 1.000.000)
1970	26.6	28.0
1971	27.3	32.0
1972	27.7	38.7
1973	31.7	43.0
1974	32.8	46.2
1975	33.0	56.6
1976	31.2	61.6
1977	35.6	86.4
1978	40.9	107.1
1979	43.2	120.3

We zien dat de aanvoer in tonnen in negen jaar tijd bijna verdubbeld is, maar dat de waarde in deze periode verviervoudigd is.

4.1.2 Sungei Mengkabong

De Sungei Mengkabong is in de Crocker Range niet meer dan een beekje en ook de monding bij Gayang is niet meer dan vijftig meter breed. In de lage kustvlakte, die met mangrove begroeid is en direct achter Gayang ligt, is door de werking van eb en vloed een uitgebreid stelsel van zijarmen, krekens en baaien ontstaan,

die bij eb gedeeltelijk droogvallen. Dit laatste geldt ook voor enkele zandbanken, die voor de monding van de Sungei Mengkabong liggen. Het water dat de Sungei Mengkabong bevat is nauwelijks minder zout dan zeewater; elke vloed vult de baai en de rivierarmen met zeewater. Voor gebruik als drinkwater en voor irrigatie is het ongeschikt.

De betekenis van de Sungei Mangkabong is in de eerste plaats, dat het een beschutte haven vormt voor de zeegaande boten.

Als er geen haven is kunnen vissersboten vaak door de branding op het strand getrokken worden of op de onbeschermdde kust buiten de branding voor anker gelegd worden. Beide methoden hebben echter nadelen en een beschutte haven als de Sungei Mengkabong is zonder twijfel te verkiezen. Het gebruik van de Sungei Mengkabong voor zeegaande boten heeft echter ook nadelen. De zandbanken die voor de monding liggen, verhinderen dat boten met enige diepgang gebruikt worden en stellen dus in de praktijk een bovengrens aan de afmetingen van de boten die geschikt zijn voor gebruik. Bovendien veroorzaken de zandbanken branding als er een deining op staat. Deze branding kan zo hevig zijn dat het onmogelijk is de haven in- of uit te varen. De wind wordt meestal sterker in de loop van de dag en met de wind de golven, zodat men 's morgens veilig over de zandbanken kan varen, maar dit later op de dag gevaarlijk wordt.

In november komt het regelmatig voor dat de zee zo ruw is dat men dagenlang de zandbanken niet kan passeren. Tijdens het veldwerk maakte een visser uit Mengkabong een beoordelingsfout bij het passeren van de zandbanken. Zijn boot kwam in de brekers terecht en brak aan stukken. Persoonlijke ongelukken deden zich niet voor. Het bergen van de buitenboordmotor en het net namen enige uren in beslag. De schade bestond uit het verlies van de boot en waterschade aan de motor en kon aanzienlijk genoemd worden. Het kiezen van een foute route of het passeren van een zandbank op een verkeerd moment heeft meestal minder ernstige gevolgen, een nat pak voor de inzittenden en een boot vol met water die leeggehoosd moet worden. Als de vangst al aan boord is op het moment dat een breker op de boot valt, bestaat de kans dat een gedeelte ervan over boord gespoeld wordt en verloren gaat.

Behalve als haven is de Sungei Mengkabong van belang als viswater en als verkeersweg. De betekenis als viswater is beperkt, maar speelt toch een zekere rol. Verschillende vormen van visserij worden op binnenwater beoefend, maar de vissers houden zich eigenlijk alleen met binnenvisserij bezig als de zee te ruw is om naar zee te gaan. Alleen bij eb kunnen op de stranden van de droogvallende stukken van de Sungei Mengkabong ook de wijdmazige strandzegens* gebruikt worden. De verschillende dorpen die aan de Sungei Mengkabong liggen, hebben allen hun eigen viswater d.w.z. visrechten waarvan de ingezetenen van de betrokken dorpen gebruik kunnen maken. Gayang is een betrekkelijk nieuw dorp en de grens van het viswater waar de bewoners van Gayang kunnen vissen, ligt veel dichterbij Gayang dan bij het volgende dorp aan de rivier, Mengkabong. In Mengkabong bestaat een aanzienlijke binnenvisserij van vissers die nooit op zee vissen. In Gayang is slechts één visser die niet op zee vist, voor alle andere is de binnenvisserij, zoals gezegd, slechts een reserve om op terug te vallen als de zee te ruw is.

4.1.3 De zee

De zee en de stranden zijn het belangrijkste werkterrein voor de vissers in Gayang. De Zuidchinese zee is ondiep en voor de kust van Sabah niet dieper dan dertig à veertig meter. Hierdoor is het mogelijk om zelfs tien à vijftien mijl uit de kust permanente installaties te verankeren die voor de selambau** visserij noodzakelijk zijn. Deze installaties worden unjang genoemd en internationaal wordt dit soort installaties aangeduid met FAD (Fish

*Een strandzegen is een lang net, dat ongeveer evenwijdig aan het strand wordt uitgeworpen. De beide einden van het net worden tegelijkertijd door twee groepjes vissers aan land getrokken, waarna de, door het net ingesloten, vis aan boord genomen kan worden.

**Een selambau is een vierkant net, dat onder een school vis wordt gemanipuleerd. Door de vier hoeken van het net tegelijk omhoog te trekken, wordt meestal de hele school in een keer gevangen.

attracting device). De unjang die voor de selambau-visserij wordt gebruikt, ligt onder water en is vanuit een boot slechts te zien doordat er boven een bamboestok horizontaal op het water drijft. Dit vereist van de vissers die deze visserij beoefenen een zeer nauwkeurige plaatsbepaling. De bergachtige kust maakt het mogelijk om zonder instrumenten een kruispeiling te nemen en zodoende de bamboestok terug te vinden. Direct na zonsopgang zijn de bergen en dalen in de ochtendmist gehuld en kunnen de bergtoppen nog niet voor navigatie gebruikt worden. Om twaalf uur 's middags beginnen de eerste stijgingswolken zich weer om de top van de Mount Kinabalu te vormen en naarmate de middag vordert, raken ook de toppen van de lagere heuvels in wolken gehuld. De selambauvissers kunnen er dus alleen 's morgens op rekenen, om met behulp van de bergtoppen hun bamboestokken te vinden.

4.1.4 Het strand

De stranden in de buurt van Gayang maken het mogelijk strandzegens te gebruiken. Een van de nadelen van het gebruik van de strandzegens op binnenwater is dat er boomstronken onder water liggen. Als het net hier achter blijft haken, moet er langdurig gedoken worden om het net los te maken. Gedurende dit duiken kan er vaak weinig gedaan worden om te voorkomen dat er vis uit het net ontsnapt. De zandstranden bij Gayang bestaan echter uit schoon zand zonder koraal, boomstronken of rotsblokken waarachter het net kan blijven haken. Het gebruik van de strandzegen op de zeestranden wordt soms wel bemoeilijkt door de branding en soms wordt het werk verzwaard door een evenwijdig aan de kust lopende stroom.

De zandstranden worden door zeeschildpadden gebruikt om eieren te leggen. Deze eieren worden door de bewoners van Gayang verzameld en gegeten of verkocht. De schildpadden zelf worden ongemoeid gelaten. Evenals dolfijnen en walvishaaien worden ze niet als voedsel beschouwd.

4.1.5 Mangrove

Op het mangrovebos rusten geen individuele gebruiksrechten. Alle inwoners van Gayang kunnen gebruik maken van dat deel van het mangrovebos dat grenst aan het viswater in Sungei Mengkabong waar de inwoners van Gayang kunnen vissen. Dit gebruik bestaat tegenwoordig alleen nog uit het verzamelen van brandhout. Omdat mangrove prima brandhout oplevert en het gemakkelijk verzameld kan worden, wordt in alle huishoudens uitsluitend mangrove als brandstof gebruikt om de maaltijd te bereiden.

4.1.6 Land

Het land kan naar aard en gebruik in drie categorieën verdeeld worden. Ten eerste is er het land waarop de huizen gebouwd zijn en waarop nog huizen gebouwd kunnen worden. Dit land is eigendom van de overheid en wordt zonder kosten ter beschikking van de bevolking gesteld. Iemand die een huis wil bouwen vraagt hiervoor toestemming aan het dorps hoofd. Ik heb geen gevallen kunnen vinden waarin deze toestemming niet gegeven werd of aan voorwaarden gebonden was. Als er om het huis erfgewassen verbouwd worden, is het noodzakelijk de aanplant met een stevig hek tegen de vrij rondlopende buffels te beschermen. De grond waarop Gayang is gebouwd, bestaat uit zand en lang niet alle inwoners zijn bereid zo veel moeite te doen voor de geringe oogst. Kokospalmen zijn individueel eigendom en staan verspreid tussen de huizen. Djagus, een wilde fruitboom, heeft geen eigenaar en is de meest voorkomende boom in Gayang. Er komt niet veel fruit van af en deze boom wordt voornamelijk om zijn schaduw gewaardeerd. De meeste botenbouwers werken onder een Djagusboom. Al het land tussen de huizen, buiten de omheinde tuinen is met gras begroeid, dat door de grazende buffels wordt kortgehouden. Daar de buffels overdag in de schaduw blijven liggen, kunnen deze lege stukken overdag gebruikt worden om vis of garnaaltjes te drogen, zodat hele wijken van het dorp soms zilver of roze gekleurd zijn. Smalle voetpaadjes worden tussen de drogende vis uitgespaard. De inwoners van Gayang zijn voor hun drink- en waswater afhankelijk van

waterputten, die tussen de huizen liggen. Sommige van deze putten liggen op de omheinde erven en sommige op het open grasland tussen de huizen. Een put kan maar een paar maanden gebruikt worden, omdat deze open gaten in het zand langzamerhand vervuilen. Bovendien vallen de putten in de droge tijd vaak droog, d.w.z. als een put leeggeschept is duurt het dan een paar uur, voordat er zich weer wat water onder in verzamelt. In zo'n geval gebruikt men een andere put dan men gewoonlijk doet, ongeacht door wie deze gegraven is en ongeacht of hij op een omheind erf ligt of niet.

Het land waarop natte rijst verbouwd wordt is 121 acres; 96 acres liggen direct achter het dorp in één aaneengesloten stuk. De eigenaars wonen in Gayang en de meesten bewerken hun eigen rijstland. De bewoners van Gayang kunnen slechts één oogst per jaar verbouwen omdat de westkust van Sabah een droge tijd kent en er voor irrigatie niet voldoende zoet water beschikbaar is. Direct achter Gayang ligt een steile heuvel, die spaarzaam met struikgewas en bomen begroeid is. Ook in de verdere omgeving liggen van deze heuvels, de uitlopers van de Crocker Range. Dit heuvelland is individueel eigendom. De meeste eigenaren laten het braak liggen, maar sommige proberen hier ook wat landbouw uit te oefenen door fruitbomen, ananas of cassave aan te planten.

4.1.7 Verbindingen

Als de bewoners van Gayang hun dorp verlaten om te vissen, om naar de markt te gaan, naar het districtskantoor of familieleden te bezoeken dan maken ze gebruik van boten, die over de Sungei Mengkabong varen. Behalve Gayang liggen nog drie dorpen aan de Sungei Mangkabong. Eén er van, Mengkabong, is voor de bewoners van Gayang van bijzonder belang, omdat veel van de inwoners van Gayang of hun voorouders uit Mengkabong afkomstig zijn. Mengkabong is veel groter en veel ouder dan Gayang. Het ligt landinwaarts en is door een asfaltweg met Tuaran verbonden, dat voor de bewoners van Gayang en Mengkabong het bestuurlijke en economische centrum is. Mengkabong is ook bij laag water voor de in gebruik zijnde boten bereikbaar. De weg van Tuaran naar Kota

Kinabalu kruist de Sungei Mengkabong bij de uiterste grens van het mangrove bos. Deze plaats staat bekend als Bakud. Hier zijn een benzinepomp, een aanlegsteiger en een bushalte. Bakud kan met laag water niet bereikt worden. Vanuit Bakud kan Tamparuli over de weg bereikt worden. De wekelijkse markt in Tamparuli wordt door de bewoners van Gayang regelmatig bezocht. Er bestaat een weg die Gayang verbindt met de weg van Tuaran naar Kota Kinabalu. Deze weg is zo slecht dat de pick-up trucks, die het meeste transport voor hun rekening nemen, er geen gebruik van maken. Bovendien is Telipok, waar deze weg op de weg van Tuaran naar Kota Kinabalu uitkomt, van geringe economische betekenis. Te voet is deze weg wel begaanbaar, maar de lengte, de steile heuvels en het oninteressante eindpunt maken, dat de weg vrijwel niet gebruikt wordt. Halverwege deze weg ligt Lapasan, waar sommige bewoners van Gayang land bewerken, een dokter spreekuur houdt en een kleine periodieke markt wordt gehouden. Als de bewoners van Gayang Lapasan bezoeken, doen zij dit per boot. Door het mangrove bos zijn geen paden of wegen en omdat Gayang op een schiereiland ligt, lopen alle voetpaden op korte afstand van het dorp dood. Het rijstland, dat direct achter het dorp ligt, is de enige bestemming buiten het dorp waarheen men zich te voet verplaatst.

4.2 Sociale structuur

In Gayang wonen 412 personen in 76 huishoudens. Deze 76 huishoudens wonen in 72 huizen. In vier gevallen wordt één huis door twee huishoudens bewoond. In deze gevallen gaat het om getrouwde kinderen die met hun kinderen bij hun ouders wonen, maar, evenals hun ouders, een zelfstandige economische eenheid vormen.

Samenstelling van de huishoudens in Gayang

<u>Samenstelling</u>	<u>aantal</u>	<u>%</u>
echtpaar met kinderen	45	59
echtpaar met kinderen plus familielid	8	11
echtpaar zonder kinderen	8	11
éénoudergezin	4	5
echtpaar met kinderen en kleinkinderen	2	3
alleenstaande	3	4
overig	<u>6</u>	<u>8</u>
	76	101

Door afrondingsfouten is het totaal 101% in plaats van 100%.

Echtpaar met kinderen wil zeggen dat de kinderen nog niet getrouwd zijn en dat er één economische eenheid onder één dak leeft. Echtpaar met kinderen plus familielid wil zeggen dat een broer of zus van één van de ouders deel uitmaakt van één economische eenheid. Van de acht echtparen zonder kinderen zijn er drie die getrouwde zelfstandig wonende kinderen hebben, vier wonen met hun getrouwde kinderen en kleinkinderen in één huis, maar vormen economisch een zelfstandige eenheid, en één echtpaar is kinderloos. Het is te verwachten dat dit laatste echtpaar kinderloos zal blijven.

Drie van de vier éénoudergezinnen bestaan uit weduwen met hun kinderen, en het vierde éénoudergezin bestaat uit een weduwnaar met zijn kinderen.

Twee van de drie alleenstaanden zijn oudere weduwen en de derde is een onderwijzeres uit West-Maleisië.

De overige zes huishoudens zijn als volgt samengesteld:

1. Een weduwe met haar kinderen, haar schoonzoon en haar kleinkinderen (2 maal).
2. Moeder en dochter, beiden weduwe, (klein)zoon en geadopteerde (klein)zoon.
3. Man en vrouw met hun kleinkind.
4. Een weduwe met haar getrouwde dochter en haar getrouwde kleindochter.

5. Twee zusters, met hun kinderen, waarvan een getrouwde dochter met haar man en hun kinderen.

Al deze huishoudens vormen één economische eenheid.

Neolocaliteit domineert; voorzover een jong echtpaar bij één der ouderparen inwoont heeft matrilocaliteit de overhand. Acht mannen wonen bij hun schoonouders en slechts één vrouw woont bij haar schoonouders.

Grootte van de huishoudens

<u>aantal personen</u>	<u>aantal huishoudens</u>	<u>%</u>
1	3	4
2	7	9
3	7	9
4	10	13
5	12	16
6	15	20
7	8	11
8	5	7
9	4	5
10	3	4
11	<u>2</u>	<u>3</u>
	76	101

Door afrondingsfouten is het totaal 102% in plaats van 100%.

De meeste huwelijken worden door de ouders gearrangeerd, en de bruid en bruidegom zijn meestal de twintig gepasseerd als het huwelijk wordt voltrokken. Het intitiatief van de onderhandelingen ligt bij de familie van de jongen. Het wordt als onbeleefd ervaren te kennen te geven dat men de kandidaat ongeschikt vindt, men antwoordt dan dat de dochter al aan iemand anders beloofd is of dat ze nog te jong is om te trouwen. Als de familie van het meisje geïnteresseerd is, kunnen de onderhandelingen over tijdstip van het huwelijk, toekomstige woonplaats van het echtpaar en de bruidsprijs geopend worden. De bruidsprijs wordt door de familie van de jongen bijeen gebracht en wordt aan de familie

van het meisje overgedragen, die het grotendeels aan de bruiloft uitgeeft. De uitgebreide manier waarop de bruiloft gevierd wordt maakt de door de betrokkenen genoemde bedragen van enkele duizenden M\$ aannemelijk. Over het algemeen zullen de bruid en bruidegom elkaar al kennen en deze voorkeur aan hun ouders hebben medegedeeld. Als dit niet tot het gewenste resultaat leidt, omdat de partner ongeschikt wordt bevonden of er geen overeenstemming over de bruidsprijs bereikt kan worden, kan het jonge paar, als het vastbesloten is, weglopen, vervolgens de nacht in het huis van het dorpshoofd doorbrengen en daarmee een voldongen feit stellen. De familie kan zich dan niet meer tegen het huwelijk verzetten en van een bruidsprijs is geen sprake meer. De bruiloft blijft dan uiterst eenvoudig. De procedure van het weglopen is bij Bajau aan de westkust niet ongewoon, maar in Gayang heb ik er geen voorbeelden van gevonden.

4.2.1 Stratificatie

Bezit is ongelijk over de huishoudens verdeeld. In de volgende tabel is alleen bezit aan produktiemiddelen opgenomen. Land, buffels, boten, motoren en netten, maar niet de winkels en hun voorraden, spaargeld, thuis of op de bank, en ook niet bezit aan consumptiegoederen zoals huizen, huisraad en sieraden. Omdat er maar drie winkels zijn, geeft de afwezigheid van de winkels geen ernstige vertekening van de verdeling van bezit. Het lijkt aannemelijk dat de verdeling van consumptiegoederen niet erg afwijkt van de verdeling van de produktiemiddelen.

Voor land is een gemiddelde prijs van M\$ 1000,- per acre gerekend, ongeacht of de eigenaar van het land in de huishouding woont, of dat het land in deelbouw bewerkt wordt. Hetzelfde geldt voor land in Lapasan, dat formeel eigendom is van de overheid, maar dat door bewoners van Gayang bewerkt wordt. Voor een buffel is M\$ 300,- gerekend. Evenals voor land lopen de prijzen van boten uiteen, maar in onderstaande tabel is voor een zeegaande boot M\$ 800,- gerekend en voor een kleine boot M\$ 250,-. De motoren zijn gerekend naar hun nieuwwaarde M\$ 1400,-. Kieuwnetten zijn gesteld op M\$ 70 per sectie, hijsnetten voor gebruik op zee op

Verdeling van produktiemiddelen

<u>waarde in M\$</u>	<u>aantal huishoudens</u>	<u>%</u>
0 - < 1000	17	22
1000 - < 2000	13	17
2000 - < 3000	6	8
3000 - < 4000	5	7
4000 - < 5000	11	14
5000 - < 6000	7	9
6000 - < 7000	2	3
7000 - < 8000	5	7
8000 - < 9000	1	1
9000 - < 10000	2	3
> 10000	<u>7</u>	<u>9</u>
	76	100

\$ 500 en voor gebruik op binnenwater op M\$ 150. Van de strandzegen is voor het wijdmazige op M\$ 1200,- gerekend en voor het fijnmazige M\$ 500,-. Alle bovenstaande waarden vertegenwoordigen gemiddelde nieuwwaarden. Het is niet zo, dat deze prijzen door de huishoudens ook werkelijk betaald zijn.

Bij de beoordeling van de vermogenspositie van de huishoudens moet men er immers rekening mee houden dat niet alle produktiemiddelen voor de bovenstaande nieuwprijs gekocht zijn. Land wordt zonder kosten geërfd, of met jaarlijkse kosten in deelbouw genomen. De kosten van het gebruik van het regeringsland bestaan uit de arbeid, die nodig was om het in cultuur te brengen. Een remmende factor op het in gebruik nemen van dit land is het risico dat men neemt, wanneer de regering zou besluiten dit land een andere bestemming te geven. Bovenstaande tabel geeft dus geen exacte informatie over het bezit van individuele huishoudens en van de investeringen hiervan. De tabel geeft wel een globaal beeld van de verdeling van bezit. Het is niet waarschijnlijk dat in de laagste bezitsklassen meer bezit is dan een huis, eenvoudige huisraad en kleding, maar in de hoogste bezitsklassen komen niet alleen luxueuzere huizen en meer consumptiegoederen voor, maar ook bankrekeningen van enkele duizenden

Maleisische dollars.

4.2.2 Leiderschap

Het leiderschap is niet alleen aan een persoon of functie gebonden. Het leiderschap wisselt naar de situatie, waarin de betrokkenen zich bevinden. In de visserij kunnen we weliswaar spreken van eigenaars en bemanningsleden, waarbij de eigenaars een leidersrol vervullen, maar wie leider is en wie bemanningslid, is afhankelijk van wiens produktiemiddelen worden gebruikt. Het is niet ongewoon om op één dag aan meer vistochten deel te nemen. Bij de eerste vistocht, als de produktiemiddelen van A worden gebruikt, vervult A de rol van leider en B die van bemanningslid. Bij de tweede vistocht, als de produktiemiddelen van B worden gebruikt, is B de leider en A bemanningslid. Het leiderschap brengt geen prestige met zich mee en is niet op charisma gebaseerd; dit geldt ook voor het niet-economische leiderschap.

Leiderschap stoelt op bezit, vaardigheid of kennis.

Dit functionele karakter van leidinggeven past goed in een samenleving met een individualistische cultuur en een economie die samenwerking vereist.

Doorslaggevend bij economisch leiderschap is echter het bezit van produktiemiddelen. Het is de eigenaar, die de produktie ter hand neemt en de noodzakelijke hulp organiseert. Het is de eigenaar die beslist wat er moet gebeuren en hoe. Op deze regel zijn twee uitzonderingen. Ten eerste bewerken niet alle eigenaars al hun land zelf, maar geven sommige landeigenaars gedeelten in deelbouw; de deelbouwer treedt dan als eigenaar op. De tweede uitzondering is de man die een wijdmazige strandzegen exploiteert die niet zijn eigendom is.

Ook het politieke leiderschap heeft geen kenmerken die niet onmiddellijk met de functie samenhangen.

Het dorps hoofd wordt door de inwoners van Gayang gekozen en door de overheid betaald. Hij heeft in de eerste plaats tot taak het contact tussen de dorpsgemeenschap en de overheid mogelijk te maken. Daarnaast treedt hij op als getuige bij het afsluiten van

de koop en verkoop van land en van visrechten; hij treedt op als getuige bij huwelijk en geeft geboorte en sterfte op aan het districtskantoor in Tuaran. Een belangrijke taak van het dorps hoofd is verder het verlenen van toestemming tot vestiging in Gayang en tot de bouw van een huis. Omdat de grond die voor huizenbouw in Gayang beschikbaar is, eigendom van de overheid blijft, kan hier iemand op wettige gronden slechts een huis bouwen met toestemming van het dorps hoofd. Voor een wettige vestiging in Gayang is eveneens toestemming van het dorps hoofd nodig. De rol van het dorps hoofd is die van een bemiddelaar en een tussenpersoon. In geval van conflict probeert hij de partijen tot elkaar te brengen en kan ze, als dit niet lukt, naar een rechtbank verwijzen. Hij is geen tussenpersoon die partijen bij elkaar zoekt zoals een makelaar; zijn hulp wordt zowel door de bewoners van Gayang als door overheidsinstanties ingeroepen. Zijn functie geeft hem geen merkbaar prestige en biedt geen grote voordelen. De maandelijkse toelage is ook niet hoog genoeg om bij verkiezingen verschillende kandidaten te mobiliseren. Toen het huidige dorps hoofd gekozen werd was hij de enige kandidaat. Het dorps hoofd, dat ten tijde van het veldwerk in functie was, behoorde niet tot de welgestelden van het dorp en bezat zelfs vrijwel geen produktiemiddelen. Hij werkt evenals alle andere leden van de dorps gemeenschap als bemanningslid tijdens vistochten. Hij krijgt van de overheid een maandelijkse toelage van M\$ 100,-, wat, vergeleken met de salarissen van de onderwijzers, conducteurs en chauffeurs, aan de lage kant is.

Uit het voorgaande blijkt dat het dorps hoofdschap geen bijzonder aanzien verleent en dat de inkomsten die er aan verbonden zijn niet bijzonder aantrekkelijk zijn in verhouding tot de verantwoordelijkheden en de arbeid die het met zich mee brengt. In dit licht bezien is het dus niet verwonderlijk dat de toelage niet hoog en aantrekkelijk genoeg is om bij verkiezingen verschillende kandidaten voor deze post te mobiliseren.

Het dorps hoofd, dat in 1977 gekozen is, staat bekend als een sympatisant van Berjaya, de nieuwe politieke partij die sinds 1976 in Sabah aan de macht is. Zelfs als dit feit bij de kandidaatstelling en de verkiezingen geen rol gespeeld heeft, dan nog

blijkt uit het feit dat men zijn politieke sympathieën kent en eraan refereert, dat de bewoners van Gayang zich van de politieke situatie in Sabah bewust zijn. Het feit dat de functie van dorpshoofd meer betekenis in het wijdere staatsverband heeft gekregen en de oriëntatie van de dorpsbewoners op nationale politieke partijen zijn goede voorbeelden van incorporatie als oriëntatie op nieuwe sociale en politieke werkelijkheden.

Er zijn in Gayang drie personen met een bijzondere religieuze positie: de Imam, de godsdienstonderwijzeres en een hadji. Daarnaast staan de bomo's, die zich op verschillende terreinen met magische praktijken bezighouden en die eveneens als religieuze specialisten aangemerkt kunnen worden. Van de hadji kan niet gezegd worden dat hij een religieuze leidersfunctie vervult. Deze man heeft als visser in de buurt van Kota Kinabalu fortuin gemaakt en leidt in Gayang een teruggetrokken leven. Hadji's nemen op grond van hun pelgrimstocht geen bijzondere positie in. Dit blijkt uit het feit, dat twee hadji's, een vader en een zoon, die even buiten Gayang, binnen de jurisdictie van Mengkabong wonen, evenmin religieuze leidersfuncties vervullen. Zij vissen als neteigenaar, en het feit dat ze hadji's zijn blijkt alleen uit hun hoofddeksel en het feit dat er over hen gesproken wordt in termen van hadji Diasin en hadji Husin. De Imam ontleent zijn functie aan zijn opleiding. Hij gaat voor in het gebed op vrijdagmiddag in de moskee, begeleidt huwelijk en begrafenissen. Gedurende de Ramadan geeft hij met trommelslagen het tijdstip aan waarop weer gegeten kan worden.

De opleiding die de Imam heeft gevolgd is betaald door de USIA (United Sabah Islamic Association), een semi-overheidsinstelling. Niet alleen deze opleiding, maar ook de kosten van levensonderhoud gedurende de drie maanden die de opleiding duurde evenals een zakgeld zijn door de USIA betaald.

Ook van de Imam kan niet gezegd worden dat hij prestige aan zijn ambt ontleent of dat hij een zeker charisma heeft. Hij behoort evenals het dorpshoofd tot de armere inwoners. Hij is één van de weinige vissers die bijna altijd op binnenwater vist en meestal alleen.

De godsdienstonderwijzeres, die sinds 1974 in Gayang werkt, geeft niet alleen les op school maar na schooltijd ook aan huis. Bovendien treedt ze in voorkomende gevallen, die op de Islam betrekking hebben, zoals huwelijk en begrafenis, als adviseuse op. Omdat haar opleiding veel grondiger is geweest dan die van de Imam, en misschien ook omdat ze uit West-Maleisië afkomstig is, hebben haar uitspraken gezag en geniet ze een zeker prestige als deskundige

4.2.3 Levensstandaard

Het is duidelijk merkbaar dat Gayang in een staat ligt met behoorlijke natuurlijke hulpbronnen en een politiek systeem, dat de bewoners in staat stelt deze hulpbronnen te exploiteren. In Sabah is vrijwel geen werkloosheid, sommige functies kunnen slechts met moeite vervuld worden, de lonen zijn hoger dan in de omringende landen en er zijn in Sabah gastarbeiders uit de Filipijnen (behalve de vluchtelingen), uit Indonesië, Pakistan en de Cocos Keeling eilanden. In Gayang merkt men niet veel van deze gastarbeid, maar men weet het wel en kan het verschijnsel plaatsen: "Het is hier gemakkelijk om de kost te verdienen". Rijst is het stapelvoedsel en ontbreekt bij geen enkele maaltijd. Ook als rijst niet of niet voldoende in de huishouding geproduceerd wordt en gekocht moet worden, leidt dit niet tot vervanging van rijst door cassave of sago, wat als minderwaardig voedsel wordt beschouwd. Vrijwel iedereen eet dagelijks vis. Naast de geldelijke beloning neemt de visser na vrijwel iedere vistocht ongeveer anderhalve kilo vis mee naar huis voor eigen gebruik. Groente en fruit worden regelmatig gegeten. Feestmaaltijden kenmerken zich doordat de vis door karbouwen vlees wordt vervangen. Gezien de grote betekenis die rijst heeft voor het voedselpakket van het huishouden is de wijze waarop het wordt verkregen, door zelf-voorzienende produktie, of door koop, van belang bij de bepaling van het reële inkomen en de levensstandaard. De volgende tabel geeft aan hoeveel maanden per jaar een huishouden zich met zijn eigen rijstoogst kan voeden.

Niveau van zelfvoorziening in rijst in Gayang

<u>aantal maanden</u>	<u>aantal huishoudens</u>
0 - 2	18
2 - 4	4
4 - 6	7
6 - 8	8
8 - 10	13
10 - 12	21
12	<u>5</u>
	76

Veertien huishoudens verbouwen geen rijst. Hieronder vinden we enkele van de armste huishoudens, maar ook enkele van de rijkere. De meerderheid van deze huishoudens wordt gevormd door jonge nucleaire gezinnen, die nog bezig zijn hun bezit op te bouwen. De oogst van twee huishoudens werd door karbouwen vernield en twee huishoudens waren net met de verbouw van rijst begonnen en hadden nog niet geoogst.

Rijst en vis worden grotendeels aan zelfvoorzienende produktie ontleend. Voorzover men niet over rijst of vis uit zelfvoorziening beschikt kan men in het dorp in de winkels en bij de rijstmolen rijst kopen. Deze winkels verkopen naast rijst een beperkt assortiment levensmiddelen waaronder visconserven. Ook verkopen ze rijst aan diegenen die over onvoldoende eigen oogst beschikken. Kleding, apparatuur en sieraden worden in Tuaran gekocht, sarongs ook wel van de Pakistaanse marskramers.

De huizen staan op palen, de meesten zijn van hout, een enkele heeft wanden van atap (nipah bladeren). Slechts een enkel huis heeft nog een atap dak, de meeste huizen hebben golfplatendaken. Er is in Gayang geen waterleiding; men betreft zijn drinkwater uit putten. Er is ook geen aansluiting op het elektriciteitsnet. Men behelpt zich voor lantaarns, radio's en casetterecorders met batterijen en de televisies zijn aangesloten op accu's, die men in Tuaran laat opladen.

Wat de gezondheidszorg betreft zijn er enige faciliteiten die door het ministerie van gezondheid gratis worden verstrekt. Hier-

op wordt in de paragraaf over de overheid teruggekomen.
Ook op de activiteiten van de bomo's, die ook als genezers optreden, komen wij later terug.

Het is niet mogelijk een goed inzicht in de betreffende welvaart in Gayang te krijgen zonder de inkomenspositie van de armste huishoudens te bezien. Inkomen is echter niet precies vast te stellen. Aangenomen mag worden, dat de laagste inkomens te vinden zijn in de huishoudens met het minste bezit aan produktiemiddelen. Het is evenwel ook zo, dat het ontbreken van produktiemiddelen andere vormen van inkomsten niet uitsluit. In Gayang zijn zeventien huishoudens die M\$ 1000,- of minder aan produktiemiddelen hebben. De volgende tabel geeft van deze huishoudens een overzicht.

Samenstelling van het huishouden	landbouw/rijst	visserij	overig
1. alleenstaande weduwe	-	-	ontvangt steun van familie
2. twee weduwen met twee kinderen	-	-	ontvangt steun van familie
3. alleenstaande weduwe	-	-	vroedvrouw, ontvangt steun van familie
4. weduwe met drie kinderen			zoon werkt als busconducteur inkomen M\$ 220,- p.m.
5. echtpaar met twee dochters waarvan één getrouwd	1 acre overheidsland, nog geen oogst		schoonzoon werkt als busconducteur M\$ 250,- p.m.
6. echtpaar met zes kinderen en grootmoeder, gastarbeiders uit Skuati		man vist als bemanning M\$ 25,- p.w.	
7. echtpaar		man vist als bemanning M\$ 25,- p.w.	
8. twee broers waarvan één getrouwd met 3 kinderen		kleine boot, beide broers vissen als bemanning 2 x M\$ 25,- p.w.	
9. echtpaar met twee kinderen	man werkt als loonwerker, ploegen, wieden, oogsten voldoende voor 6 maanden	kleine boot klein hijsnet werpnet vist als bemanning M\$ 25,- p.w. kleine boot, vist als bemanningslid M\$ 25,- p.w.	
10. echtpaar met 5 kinderen	geen land, wel erfgewassen	kleine boot, vist als bemanningslid M\$ 25,- p.w.	
11. weduwe met zes kinderen	1/4 van 3 1/2 acres voldoende voor 6 maanden	zoon van 21, is gehandicapt vist als bemanning M\$ 20,- p.w.	
12. echtpaar met twee kinderen	1/2 acre deelbouw voldoende voor 10 maanden	man vist met boot, motor en net van schoonvader M\$ 30,- p.w.	
13. echtpaar	1/3 van 2 acres voldoende voor 12 maanden	man vist als bemanning M\$ 25,- p.w.	
14. echtpaar met 3 kinderen een volgt middelbaar onderwijs in W. Maleisië en ontvangt een studiebeurs	3/4 acre in deelbouw voldoende voor 6 maanden	man vist als bemanning M\$ 25,- p.w.	
15. echtpaar met 5 kinderen	1/4 van 3 1/2 acre voldoende voor 8 maanden	man vist als bemanning M\$ 25,- p.w.	man is dorpshef; M\$ 100,- p.m.
16. alleenwonende vrouw	-	-	onderwijzers; M\$ 350,- p.m.
17. echtpaar met 3 kinderen	-	-	man werkt als buschauffeur M\$ 425,- p.m.

Van de huishoudens 1 t/m 3 kan gezegd worden dat ze in behoeftige omstandigheden verkeren.

De huishoudens vier en vijf kunnen dankzij het geldinkomen van één van de leden de eindjes aan elkaar knopen, maar er is geen ruimte voor luxe of besparingen.

De huishoudens 6 t/m 14, kunnen weliswaar niet als welvarend worden aangemerkt, maar kunnen zich meer veroorloven en sparen om hun bezit uit te breiden. De huishoudens 15 t/m 17 bezitten weliswaar weinig produktiemiddelen, maar behoren door het regelmatige geldinkomen niet tot de armere. De huishoudens van de chauffeur en van de onderwijzeres behoren tot de meer welvarende in Gayang.

De drie huishoudens in behoeftige omstandigheden bestaan in totaal uit vijf personen, d.w.z. minder dan anderhalf procent van de bevolking.

De vraag is nu waardoor deze personen in deze situatie leven. De beschikking over één of meer volwaardige arbeidskrachten in een huishouden is in Gayang voldoende om met de verdiensten uit arbeid de lopende uitgaven te dekken. Door het gebrek aan arbeid in Gayang, is het niet moeilijk om werk te vinden. Met de inkomsten van een volwaardige arbeidskracht kan een huishouden niet alleen zijn lopende uitgaven dekken maar ook door sparen een reserve opbouwen, zodat van armoede in de volle zin van het woord geen sprake is. Als echter door ziekte of dood deze arbeidskracht aan het huishouden ontvalt en er geen reserves (meer) zijn, is men op hulp van familieleden aangewezen. De drie armste huishoudens bestaan uit weduwen en hun kinderen. Vrouwen vissen in Gayang niet als bemanning en bovendien zijn deze weduwen te oud voor dit werk of voor werk in de landbouw. Huishouden no. 4, bestaande uit een weduwe met vier kinderen, zou ook in deze categorie behoeftigen vallen als de zoon niet als busconducteur zou kunnen werken. Er bestaat geen stratum of klasse van armen waarvan de kinderen weer noodzakelijkerwijs tot de armen zullen behoren.

4.3 Overheid

Eén van de belangrijkste effecten, hoewel niet direct zichtbaar, van het optreden van de overheid is de vestiging van orde en gezag, voornamelijk de onderdrukking van zeeroverij, die in Sabah nog lang niet uitgeroeid is, maar aan de westkust zo zeldzaam is geworden, dat het normale leven er niet meer door wordt verstoord.

Een opmerkelijk feit in de relatie tussen de bewoners van Gayang en de overheid is, dat er geen directe belastingen worden geheven. Met uitzondering van de Japanse tijd, moeten we bijna honderd jaar in de geschiedenis teruggaan om een situatie te vinden, waarin van de bewoners van Sungei Mengkabong afdrachten werden gevorderd. In de Japanse tijd werden rijst, buffels en vis regelmatig gevorderd en de bevolking moest maar zien hoe zij zich met cassave en sago in leven hield. Behalve deze produkten vorderden de Japanners ook arbeid als zij dit nodig hadden. Bovendien was het verboden op zee te vissen.

De zichtbare activiteiten van de overheid omvatten het verstrekken van verschillende subsidies, het betalen van gemeenschapsvoorzieningen zoals het gemeenschapshuis, moskee en gezondheidszorg. De subsidies bestaan uit studiebeurzen, schadevergoedingen voor natuurrampen, de jaarlijkse terugkerende uitkering aan alle stemgerechtigden en de opleiding van de Imam. Moderne medische zorg wordt in toenemende mate voor de bewoners van Gayang toegankelijk. In Tuaran en Tamparuli kunnen medische centra bezocht worden en ernstige gevallen doorverwezen naar het ziekenhuis in Kota Kinabalu. Sinds enige jaren houdt een dokter één maal per week een spreekuur op een uur gaans van Gayang. De kosten van de moderne gezondheidszorg worden geheel door de overheid gedragen. In de steden hebben doktoren privépraktijken voor rekening van de patiënt. Deze worden echter niet door de inwoners van Gayang bezocht. In 1981 zijn door het departement van volksgezondheid waterpompen en latrines aangelegd en is er sprake van een spreekuur van de arts in de Balai Raya in Gayang. De winkeliers in Gayang betalen M\$ 25,- per jaar voor een vergunning die hen in staat stelt hun handelswaar tegen gereduceerde

prijzen bij Chinese winkeliers in Tuaran te betrekken. Onwillige winkeliers kunnen door de rechter gedwongen worden deze korting aan winkeliers te geven.

Een vergunning voor een marktplaats in Tuaran kost M\$ 0,50 per dag maar slechts een enkele vissersvrouw uit Gayang is hiervan op de hoogte. Zij spreiden hun koopwaar op enkele kranten op de grond uit en er is niemand, die naar hun vergunning vraagt.

4.4 Cultuur

Van veelgedrag in Gayang kan gezegd worden, dat het individualistische trekken vertoont. Kinderen ondersteunen hun ouders slechts in uitzonderingsgevallen. Dit zijn die gevallen waarin de ouders niet alleen onvoldoende bezit hebben om daarmee voor zichzelf te kunnen zorgen, maar ook te oud of te ziek zijn om te werken. Zelfs als kinderen bij hun ouders in huis wonen, is het niet ongewoon dat ouders en kinderen gescheiden economische eenheden zijn. De vader of schoonvader kan als bemanningslid met de zoon of schoonzoon meevissen of omgekeerd. Het komt voor dat de schoonzoon als bemanningslid meegaat met de fijnmazige strandzegen van de (schoon)vader en dat de (schoon)vader als bemanning meegaat met het kieuwnet van de (schoon)zoon. In al deze gevallen zijn de inhoud en duur van het contract hetzelfde als bij het standaardcontract dat in Gayang gebruikelijk is.

De organisatorische vorm, die de basis is van dit contract, willen wij voorlopig als een maatschap karakteriseren. De korte duur van het contract, slechts enkele uren, geeft beide partijen de mogelijkheid om snel andere contracten af te sluiten. Daarnaast komen, buiten de visserij, contractarbeid en daglonen op kleine schaal voor.

Omdat de functie van bijvoorbeeld leider en bemanningslid per situatie verschillend kan zijn, bestaat er geen verhouding tussen leider en bemanningslid die lijkt op een meester/knechtverhouding.

Het egalitaire karakter, dat de omgang tussen de bewoners van Gayang kenmerkt, wordt versterkt door het ontbreken van indivi-

duen of groepen die zich als heren, meesters of aristocraten gedragen en als zodanig erkend worden. Dit alles ondanks uitgesproken verschillen in bezit en welstand.

Alle inwoners van Gayang beschouwen zich als moslims en onderhouden de geboden van de Koran in meer of mindere mate. De Islam in Gayang is niet streng formeel of fundamentalistisch: niet alle geboden worden altijd gevolgd. Toch speelt de Islam een belangrijke rol in het leven van de bewoners van Gayang. Het bepaalt mede hun identiteit als individu, als lid van een bepaalde etnische groepering, maar geeft hen vooral, in toenemende mate, een plaats in het nationale politieke en culturele leven. Het onderwijs en de radio- en televisie-uitzendingen versterken dit Islamitische en nationale bewustzijn, en de band die er tussen gelegd wordt.

Gayang beschikt over een moskee, die evenals de opleiding van de Imam door de USIA (United Sabah Islamic Association) is betaald. Vrijdagmiddag gaat de Imam vóór in de moskee voor het middaggebed. Dit gebed wordt bijgewoond door 10 à 15 mannen die zich speciaal voor deze gelegenheid kleden in een sarong, baju melayu (een Maleis hemd) en een songkok (een hoofddeksel dat enigszins op een fez lijkt).

Het dragen van de baju melayu, in het bijzonder in combinatie met de sarong en de songkok geeft te kennen dat de drager zich met religieuze activiteiten bezighoudt. Deze bestaan uit een bezoek aan de moskee of het bijwonen van het religieuze deel van een huwelijk of begrafenis.

Behalve het bijwonen van het vrijdagmiddaggebed in de moskee kan het zijn een bezoek aan de moskee gedurende de Ramadan, het bijwonen van het inzegenen van een huwelijk of een begrafenis. De sarong wordt ook binnenshuis gedragen als vrijetijdskleding en de songkok in combinatie met een Europees hemd en lange broek bij een bezoek aan Tuaran of Tamparuli. De godsdienstonderwijzeres geeft elke schooldag elke klas één uur godsdienstonderricht. Dit omvat het leren van de Koran in het Arabisch en het Bahasa Malaysia en de toepassing in het dagelijks leven.

Sommige inwoners van Gayang vasten de eerste dag of de eerste

twee dagen van de Ramadan. De Ramadan leidt in Gayang niet tot een verstoring van het dagelijks leven. Jongeren die op school Arabisch hebben geleerd, proberen gedurende de Ramadan elke avond in de moskee uit de Koran te lezen. Oudere mannen die sarong, baju melayu en songkok dragen zitten dan op de veranda en onderhouden zich over alledaagse onderwerpen. Het breken van het vasten, na zonsondergang, gaat niet, als in sommige islamitische landen, met uitvoerige maaltijden gepaard, wel wordt er koffie gedronken en cake gepresenteerd. De rijkere huishoudens dragen hiervoor bij toerbeurt zorg. Om omstreeks negen uur 's avonds keert men huiswaarts. Zij die met een kieuwnet vissen - dat is bijna de helft van alle mannen - staan de volgende morgen om half vier op. Ieder ander gaat met zonsopgang aan het werk.

Het eten van varkensvlees, leguanen, slangen of schildpadden wekt een onoverkomelijke afschuw op. De afschuw van varkens is zo groot dat men er niet aan denkt om in een chinees restaurant in Tuaran miesoep met kip te eten. De gedachte dat keukengerei met varkensvlees in contact is geweest is voldoende om dit te verhinderen. Thee en koffie worden in Chinese koffiehuzen wel gedronken. Het gebruik van alcohol is volstrekt uit den boze en komt niet voor.

Sinds 1959 staat in Gayang een lagere school. Er werken zes onderwijzers waarvan er twee in Gayang wonen. De onderwijzers krijgen maandelijks hun salaris. Officieel is het Bahasa Malaysia de taal waarin het onderwijs wordt gegeven, maar vooral in de lagere klassen geven de onderwijzers er de voorkeur aan het onderwijs in het Bajau te geven. De vakken waarin onderwezen wordt zijn: rekenen, Bahasa Malaysia, geschiedenis, aardrijkskunde, gezondheid, natuurkunde, godsdienst, tekenen, gymnastiek, zingen, goed gedrag (niet op school, maar maatschappelijk). De school maakt de leerlingen vertrouwd met Bahasa Malaysia, de nationale taal, die de overheid in haar publikaties, voorlichting en propaganda gebruikt. Bahasa Malaysia maakt het ook makkelijker in de wijdere samenleving contacten met leden van andere bevolkingsgroepen aan te knopen.

Aardrijkskunde en geschiedenis benadrukken het Maleisische staatsburgerschap van de inwoners van Sabah.

Lezen, schrijven en rekenen bewijzen in toenemende mate hun nut, vooral in contacten buiten het dorp en de familie.

Technische, landbouwkundige of visserijkundige vakken worden niet onderwezen, evenmin als andere talen. Onderwijs in de Engelse taal zou het nationale ideaal in de weg staan. Dit betekent echter dat in de gegeven situatie de technische kennis die nodig is om radio's, televisies en vooral buitenboordmotoren te kunnen onderhouden en repareren voor de bewoners van Gayang niet toegankelijk is en zij hiervoor aangewezen blijven op de Chinese winkeliers. De handboeken en gebruiksaanwijzing zijn namelijk in het Engels gesteld.

Religie is het enige vak waarvoor een speciale docente op school is. Ook dit vak draagt duidelijk bij tot de vorming van Maleisische staatsburgers. Het religieuze onderricht wordt door de ouders zeer gewaardeerd en de onderwijzeres zet het onderricht na schooltijd aan huis voort.

Ongeveer de helft van alle kinderen gaat naar school. Volgens de onderwijzeres en de ouders is er geen leerplicht. Na de vijfde klas is er een eindexamen waarvoor ongeveer de helft van de kinderen slaagt. In 1977 gingen 11 kinderen naar de middelbare school in Tuaran. Eén jongen uit Gayang gaat in W. Maleisië naar de middelbare school. De kosten hiervan worden gedragen door de Yayasan Sabah, een stichting, die onder andere in het leven is geroepen met het doel studiebeurzen aan Bumiputera's* te verstrekken. Deze stichting krijgt zijn inkomsten uit de exploitatie van houtkapconcessies.

Tussen 1972 en 1974 is er volwasseneneducatie geweest, waar enkele volwassenen hebben leren lezen en schrijven.

Naast de school en de moskee beschikt Gayang voor dorpsactiviteiten over een Balai Raya. Deze gebouwen zijn door aannemers, op kosten van de overheid, recent in Gayang neergezet. Voordien

*De Maleisische wet maakt onderscheid tussen Bumiputera's en immigranten. Maleiers worden als Bumiputera's geklassificeerd; Chinezen en Indiërs als immigranten. Kadazan, Murut, Bajau, Illanun en Suluk worden als Bumiputera's geklassificeerd.

waren er geen gebouwen die de functie van moskee, Balai Raya of school vervulden. De Balai Raya wordt af en toe voor vergaderingen gebruikt; zowel Balai Raya als moskee lijken qua vorm, constructie en afmeting op een doorsnee woonhuis in Gayang. Tijdens mijn verblijf in Gayang is de Balai Raya maar éénmaal voor een vergadering gebruikt. Het onderwerp was toen de vraag hoe in een bepaald geval de toezegging om een huwelijk te sluiten ongedaan kon worden gemaakt.

Veel van het werk in Gayang heeft ook een recreatieve betekenis. Het onderhoud van het vistuig in mindere mate, het vissen in meerdere mate; het oogsten en ploegen in meerdere mate en het wieden en planten in mindere mate. Het bezoek aan de markt is werk, maar heeft ook het karakter van een uitje.

Na de dagtaak als men gebaad heeft en schone kleren aangetrokken heeft, vindt men groepjes rokende en pratende mannen in het dorp. Jongens spelen om deze tijd badminton of voetbal. Na het avondeten is men als gezin bij elkaar en staat er misschien een radio of in enkele gevallen een televisie aan.

Het grootste feest is Hari Raya Pusaka, het einde van de Ramadan, men bakt dan veel cake en gaat bij elkaar op bezoek. Ook huwelijken zijn grote feesten die dagen duren met meer dan honderd genodigden.

Behalve de godsdienstonderwijzeres, die, zoals gezegd, uit West-Maleisië afkomstig is, zijn alle inwoners van Gayang Bajau. Zij noemen zichzelf Samah of Samal evenals hun taal. Op school leert men Bahasa Malaysia en op de markt spreekt men met Kadazan en met Chinezen Maleis. Bovendien kennen enkele inwoners van Gayang een taal waarin geen gesprekken gevoerd worden, maar die uit formules en zegswijzen bestaat en die tijdens een gesprek gebruikt kunnen worden. Ik heb hier geen nadere gegevens over, maar het is niet onmogelijk dat het hier om een rituele taal gaat.

Radio en televisie zijn de enige massamedia die in Gayang doordringen. In Tuaran is een bioscoop maar deze wordt door de inwoners van Gayang niet bezocht. Radio-uitzendingen zijn in het

Bahasa Malaysia en er zijn ook korte uitzendingen in alle plaatselijke talen, waaronder Bajau. De radio wordt voornamelijk gebruikt om naar de muziek te luisteren en de favoriete muziek, de traditionele Bajau muziek, wordt met casetterecorders opgenomen.

Televisie-uitzendingen zijn in het Bahasa Malaysia. Een uitzondering vormen sommige Amerikaanse films, die zonder ondertiteling worden vertoond. Men kijkt er niet langdurig of aandachtig naar, maar desondanks blijkt het echter toch dat er in belangrijke mate informatie via de televisie wordt verkregen.

Ook al wordt bijvoorbeeld de politiek op federaal en staatsniveau niet precies gevolgd, het feit dat deze onderwerpen aan de orde komen heeft onder andere tot gevolg, dat nieuwe verkiezingen geen verrassing zijn en dat men globaal de plaats van de politieke partijen kent.

Radio en televisie vergemakkelijken het incorporatieproces, vooral voorzover dit met de taak van de overheid te maken heeft.

4.5 Economie

4.5.1 Inleiding

Hierna zal achtereenvolgens worden ingegaan op de verschillende economische activiteiten die in Gayang plaatsvinden: landbouw, visserij, ambachten, verzamelen, vermarkting en handel, loonarbeid en migratie.

Voor een goed begrip van de economie van Gayang dient erop gewezen te worden dat men zich in de meeste huishoudens met landbouw, visserij, ambachtelijk werk en verzamelen bezighoudt. Handel betekent het houden van een winkel of, voor de vrouwen van de net-eigenaren, het verkopen van vis op de markt. Daarnaast worden de voortbrengselen van ambachtelijk werk door de producenten op de markt verkocht. De grootste landeigenaren, die meer rijst produceren dan ze voor hun zelfvoorziening nodig hebben, verkopen dit aan de rijstmolen in Tuaran of Tamparuli. Van één type net vindt de beloning van de bemanning geheel in natura plaats. De vrouwen

van de opvarenden die met dit net vissen verwerken de vangst en verkopen deze op de markt. Loonarbeid en migratie spelen slechts in een minderheid van de huishoudens een rol.

Landbouw en visserij laten zich niet verdelen als mannenarbeid versus vrouwenarbeid of als activiteiten gericht op zelfvoorziening versus activiteiten gericht op de verkoop. Landbouwproducten worden soms verkocht, maar het overgrote deel van het geldinkomen van de huishoudens is uit de visserij afkomstig. Zelfvoorziening geniet zowel in landbouw als visserij een hogere prioriteit dan de verkoop van de opbrengst. De inkomsten uit de visserij zijn zeer variabel en op korte termijn niet voorspelbaar. Het is dus van belang dat men over een zekere reserve beschikt, hetzij in geld, hetzij in natura. In Gayang geeft men er de voorkeur aan deze reserve in de vorm van rijst, het stapelvoedsel, achter de hand te hebben. Bovendien betekent een zekere mate van zelfvoorziening in rijst (en vis) dat het geldinkomen slechts voor een gering deel aan voeding besteed behoeft te worden en vrijkomt voor duurzame consumptiegoederen en vooral voor investeringen, met name in de visserij.

4.5.2 Landbouw

De landbouw, die in Gayang wordt uitgeoefend, vindt in de meeste gevallen plaats op land dat individueel eigendom is. Natte rijst is verreweg het belangrijkste gewas dat in Gayang wordt verbouwd. In enkele gevallen hebben erfgenamen die samen een stuk land geërfd hebben dit niet verdeeld, maar hebben dit stuk land gemeenschappelijk in eigendom. Men kan het land dan gezamenlijk bewerken en de oogst delen of het land bij toerbeurt in gebruik nemen. Het blijkt echter aantrekkelijker te zijn het land aan een deelbouwer te geven en het deel van de opbrengst dat aan de eigenaar toekomt onder de erfgenamen te verdelen. Deelbouw komt vrij algemeen voor en het eigenaarsdeel is altijd 20%; de deelbouwer draagt zorg voor alle inputs behalve het land. Als iemand, die grond heeft, in financiële problemen komt, kan hij zijn land verpanden. De geldschieter heeft totdat de schuld is terugbetaald alle rechten van eigendom behalve verkoop. De geldschieters zijn

inwoners van Gayang en ze bewerken het land zelf.

Een aantal bewoners bebouwt rijstland dat van de staat is. Er is geen overeenkomst met de staat, men bewerkt het land in wezen illegaal. Dit wordt echter getolereerd en de verwachting bestaat dat de bewerkers titels op deze stukken land zullen krijgen. De meeste van deze gebruikers hebben titels aangevraagd.

De meeste landbouwers ploegen hun eigen land met hun eigen buffel. Zij die geen buffel hebben, laten hun land meestal door iemand anders ploegen voor een vast bedrag per acre. Een enkeling, die slechts weinig land bewerkt, ploegt niet maar bewerkt het land met een grote hak. Sommige landbouwers spreken af gezamenlijk met hun buffels hun land te ploegen. Ploegen is altijd mannenwerk; zaaien, planten en wieden vrouwenwerk. Dit werk wordt meestal door de vrouwen van de betrokken huishouding gedaan. De grootste landeigenaren huren hiervoor vrouwen voor een vast dagloon: M\$ 6,-. Oogsten gebeurt door alle beschikbare arbeidskrachten van een huishouding. Dit betekent dat vrouwen meer oogstwerk doen dan mannen, omdat de oogst samenvalt met een drukke periode in de visserij. Er zijn twee manieren om oogstwerk buiten de huishouding te belonen. De eerste is dezelfde als voor zaaien, planten en wieden. De tweede manier is een veld voor twintig procent van de oogst te laten oogsten. Dit werk wordt altijd door vrouwen gedaan.

Land dat niet geschikt is voor de verbouw van rijst is in Gayang altijd in ruimere mate voorhanden geweest dan nodig was voor landbouw of de bouw van huizen. Rijstland is in de loop der jaren echter steeds schaarser geworden. Een van de redenen waarom bewoners van Mengkabong Gayang gesticht hebben was de mogelijkheid om land te ontginnen dat geschikt was voor de verbouw van natte rijst. Deze ontginningen, die alle in de buurt van het dorp lagen, zijn tot na de tweede wereldoorlog doorgedaan. In 1972 en 1973 is opnieuw rijstland ontgonnen, maar in deze jaren, lagen de ontginningen niet langer in de onmiddellijke nabijheid van Gayang. Dit nieuw ontgonnen land ligt op ongeveer een uur gaans van Gayang.

Het ontbreken van irrigatie maakt het onmogelijk nieuwe rijst-rassen te verbouwen. Zonder irrigatie kan ook maar één oogst per

jaar worden binnengehaald. Kunstmest en insecticide worden sinds het einde van de jaren zestig gebruikt en geven als er geen problemen met water zijn, een kleine produktieverhoging.

Het overplanten van de jonge rijst, het wieden en het oogsten van de rijst zijn het werk van vrouwen. Als er in een huishouding tijdens de oogst nog andere arbeidskrachten beschikbaar zijn, helpen deze ook mee. Omdat de taken van de vrouwen niet zijn toegenomen en het land schaarser is geworden, is er voor dit werk iets meer arbeid beschikbaar. Het knelpunt is het ploegen, dat uitsluitend door mannen gedaan wordt. De periode waarin geploegd kan worden valt samen met een periode, waarin goed gevist kan worden. Deze periode gaat bovendien vooraf aan ongeveer twee maanden, waarin de zee vaak te ruw is om te vissen. Het toegenomen belang van de visserij, en de toegenomen investeringen in de visserij maken de keuze erg moeilijk. Niemand in Gayang geeft echter zoveel voorrang aan de visserij dat hij zijn rijstland onbebouwd laat. Het is niet ongewoon om 's morgens om vier uur te gaan vissen, om ongeveer half acht in Gayang terug te zijn om de vangst in Tuaran te verkopen en 's middags te ploegen.

Eigendom en gebruik van land geven het volgende beeld.

Veertien huishoudens bewerken geen land. Zesendertig huishoudens bewerken land dat eigendom is van één van de leden van het huishouden.

Rijstland in eigendom

oppervlakte in acres	aantal huishoudens
0 - < 1	11
> 1 - < 2	14
> 2 - < 3	3
> 3 - < 4	3
> 4 - < 5	3
> 5	<u>2</u>
	36

Twee van deze huishoudens hebben het land in onderpand voor een lening. Zestien huishoudens bewerken land dat ze gepacht hebben.

Gepacht rijstland

oppervlakte in acres	aantal huishoudens
0 - < 1	5
> 1 - < 2	6
> 2 - < 3	2
> 3 - < 4	2
> 4	<u>1</u>
	16

Elf huishoudens hebben rijstland in Lapasan in gebruik dat eigendom is van de staat. Er bestaat, zoals gezegd, geen overeenkomst tussen de gebruikers en de staat, maar deze hebben bij het district office in Tuaran een verzoek ingediend om de eigendomsrechten op deze grond te krijgen.

Rijstland in Lapasan

oppervlakte in acres	aantal huishoudens
0 - < 1	4
> 1 - < 2	7
> 2	<u>1</u>
	11

Vierendertig huishoudens hebben één of meer buffels. Niet alle huishoudens die land bewerken hebben een buffel. Sommige huren een buffel voor het ploegen en enkele van de kleinste bewerkers bewerken het land met een grote hak.

Buffels

aantal buffels	aantal huishoudens
1	23
2	5
3	4
> 4	<u>2</u>
	34

De buffels lopen vrij rond en alle gewassen zijn dan ook door een sterke omheining beschermd. In de jaren zestig is hiervoor prikkeldraad beschikbaar gekomen, dat minder vaak vervangen hoeft te worden dan de houten hekken. Dit prikkeldraad heeft dus een enigszins arbeidsbesparende werking.

Al met al is het vinden van arbeid voor de verbouw van rijst steeds moeilijker geworden, met name in de piekperiode van het ploegen.

Van de buffels die noodzakelijk zijn voor het ploegen van het rijstland zijn er niet meer of minder per bebouwd oppervlak. Wel is van belang dat de diefstal van buffels de laatste decennia een zeldzaamheid is geworden. Het opsporen van gestolen buffels en onderhandelingen over teruggave of diefstel van dezelfde of andere buffels zijn vroeger veel voorgekomen.

Het vestigen van het gezag door de Chartered Company en later door de koloniale overheid is in Gayang onder andere merkbaar geworden door de afgenomen diefstal van buffels.

De ploegen en eggen zijn geheel van hout en worden, evenals de andere landbouwgereedschappen, door de boeren zelf met behulp van eenvoudig gereedschap gemaakt en onderhouden. Het hiervoor benodigde hout en materiaal om matten en manden te vlechten zijn niet meer of minder schaars geworden. De hoeveelheid arbeid die nodig is om deze materialen te verzamelen, is niet toe- of afgenomen. Ijzeren onderdelen, de klingen van de kapmessen en de oogstmesjes worden in Tuaran gekocht en zijn misschien relatief iets goedkoper geworden. De zakken waarin de kunstmest geleverd wordt worden gebruikt om de geoogste padi in te bewaren en, aaneengenaaid, om padi op te drogen.

Het pellen van de rijst, het verwerken van padi tot beras gebeurt incidenteel nog met de hand, door het te stampen in een blok, dat in elk huishouden aanwezig is. De meeste padi wordt echter machinaal gepeld in de pelmolen in Gayang of Tuaran en soms in Tamparuli. Dit is zeker voor huisvrouwen een belangrijke arbeidsbesparing geweest.

De rijstmolen in Gayang is individueel eigendom en wordt door de eigenaar geëxploiteerd. Hier kan alleen goedgedroogde padi worden aangeboden, omdat de technische faciliteiten niet toelaten

natte padi te verwerken. Dat kan echter wel in Tuaran of Tamparuli, waar de natte padi dan ook naar toe wordt gebracht. De prijzen van de rijstmolens zijn gelijk en de betaling, in geld, is contant.

4.5.3 Visserij

Er bestaan in Gayang verschillende vormen van visserij naast elkaar. Er wordt met verschillende vistuigen, op verschillende plaatsen en op verschillende soorten vis gevist. Deze vormen van visserij verschillen bovendien in de sociale organisatie, de hoeveelheid benodigd kapitaal, de hoeveelheid benodigde arbeid, de beschikking over visrechten en de vorm van beloning. Vrijwel alle mannen in Gayang vissen, en vissen bijna dagelijks. Omdat de meeste vistochten maar enkele uren duren nemen de vissers aan twee en soms drie vistochten op een dag deel. Meer vistochten op een dag betekent deelnemen aan meer vormen van visserij op één dag. De meeste vissers in Gayang zijn in staat om als bemaning bij de in Gayang voorkomende vormen van visserij te fungeren, wat niet wil zeggen dat ze ook de noodzakelijke kennis en vaardigheid hebben om in alle vormen van visserij als leider op te treden.

De visserij in Gayang wordt uitgeoefend met netten, fuiken en enkele minder belangrijke vistuigen zoals het onderwatergeweer, de hengel en haak en lijn. Het meest voorkomende net is het kieuwnet dat op zee gebruikt wordt. Er zijn in Gayang achttien van deze netten. Daarnaast komen twee vormen van strandzegen voor, vier wijdmazige en tien fijnmazige. Op zee worden permanente installaties verankerd waaronder bepaalde soorten vis zich verzamelen. Om deze vis te kunnen vangen wordt gebruik gemaakt van een hijnet, selambau, waarvan er vijf in Gayang aanwezig zijn. Ook op binnenwater wordt een hijsnet gebruikt dat, met het hijsnet dat op zee wordt gebruikt, niet veel meer dan de naam gemeen heeft. Vier huishoudens beschikken over zo'n net.

De gevangen vis wordt gedeeltelijk in de huishoudens van de opvarenden geconsumeerd en gedeeltelijk door de vrouw van de net-eigenaar op de markt verkocht. Het vissen met kieuwnetten,

strandzegen en het hijsnet op zee vormt een belangrijke bron van inkomsten voor de betrokken bemanningsleden en is voor de eigenaar van het net in de meeste gevallen de belangrijkste bron van inkomsten.

De contracten komen tot stand, doordat een leider probeert voldoende bemanning voor een vistocht bij elkaar te krijgen. Hij bezoekt de potentiële bemanningsleden aan huis en vraagt of ze op een bepaalde morgen of middag mee willen of kunnen. Het antwoord is ja of nee. Over het contract wordt niet onderhandeld, het wordt niet eens genoemd; het is een standaardcontract. De voorwaarden zijn echter precies bekend en kunnen bij navraag gemakkelijk verteld worden.

De samenwerking tijdens het vissen kenmerkt zich doordat de leider en de bemanning gemotiveerd, doelgericht en effectief samenwerken. De aanwijzingen van de leider hebben voornamelijk betrekking op de coördinatie van het werk. De voortgang van het werk vindt meestal op een rustige en vanzelfsprekende manier plaats. Alleen als met de fijnmazige zegen een school ansjovis omsingeld moet worden en zeer snel gehandeld moet worden, is het gewoon dat het werk met opwinding gepaard gaat. Zodra de school omsingeld is en het net gesloten, is de opwinding achter de rug en wordt het werk op de normale rustige wijze afgemaakt. Het komt wel voor dat bevelen geschreeuwd worden maar het is ongevoerd. De aanwijzingen van de leider worden zonder discussie uitgevoerd. De leider geeft alleen die aanwijzingen die op dat moment het werk verbeteren; het meeste werk vindt plaats op initiatief van de bemanningsleden en wordt uitgevoerd op hun eigen wijze. De leider bepaalt plaats en tijd en het werk verloopt "vanzelf" met zonedig correcties door de leider. De looptijd van dit contract heeft betrekking op één vistocht, d.w.z. enkele uren. Als na terugkeer in Gayang de vangst verdeeld is, is ieder weer vrij om een nieuw contract aan te gaan. Als er genoeg is gevangen om op de markt te verkopen, wordt dit dezelfde of de volgende dag gedaan en vindt de uitbetaling van de bemanning op de dag van de verkoop plaats, waarmee alle verplichtingen van de contractanten nagekomen zijn.

De inhoud van het contract en de manier waarop gewerkt wordt

zijn niet ongewoon voor vissers. Typerend voor Gayang zijn de korte duur van het contract, de volledige standaardisatie en daarmee gepaard gaande afwezigheid van onderhandelingen of pogingen om de onderhandelingspositie te versterken.

Het contract tussen de leider en de bemanningsleden heeft het karakter van een maatschap. De term maatschap veronderstelt dat alle maten met elkaar een contract aangaan. Dit is eigenlijk niet het geval. Het is de leider die met een bemanningslid een afspraak maakt. Als de bemanning zich op de afgesproken tijd en plaats begint te verzamelen, weten ze nog niet wie de overige bemanningsleden zullen zijn. De term maatschap veronderstelt ook een zekere gelijkwaardigheid tussen de maten. Deze gelijkwaardigheid komt slechts tot uiting in de vrijwilligheid van de maten in het aangaan van de maatschap, de korte duur van het contract, de veelvuldige wisselingen in de samenstelling van de maatschap en het gemak waarmee bemanningsleden zich bij een vistocht kunnen aansluiten. De feitelijke rolverdeling is echter geheel anders. De leider beslist waar en wanneer te vissen, zoekt bemanning bijeen en is de enige die tijdens het uitwerpen en binnenhalen van het net gedetailleerde aanwijzingen geeft. Voordat het net wordt uitgeworpen, staat de leider voor in de boot en geeft met handsignalen te kennen in welke richting en hoe snel de man die de buitenboordmotor bedient, de boot moet sturen. Zowel bij de afsluiting van het contract als bij de uitvoering van het werk ligt het initiatief bij de leider, die ook de beslissingen neemt. De verhouding tussen de leider en de bemanning lijkt hierin meer op die van een werkgever en een werknemer dan op een verhouding tussen maten van een maatschap. Ook de verdeling van het risico is niet gelijk verdeeld, maar hier ligt het voordeel bij de bemanning en wel om twee redenen. Het risico waarvan hier sprake is, is dat de vangst tegenvalt en de vistocht slechts weinig of geen succes heeft. In de eerste plaats nemen zowel bemanning als leider per persoon ongeveer anderhalve kilo vis mee naar huis voor eigen gebruik. Deze vis voor eigen gebruik valt niet onder de verdeelsleutel van het betrokken net; de factor kapitaal wordt dan niet beloond.

De kosten voor olie en benzine, evenals de eventuele schade aan

boot, net of motor, komen, als de vangst tegenvalt, ten laste van de eigenaar.

In Gayang komen twee vormen van visrechten voor: op binnenwater en op zee.

De visrechten in de baai waarin Gayang ligt komen toe aan de inwoners van de dorpen die aan deze baai liggen. Ieder dorp heeft zijn eigen, wederzijds erkende viswater. De toegang tot de visserij is dus gesloten voor buitenstaanders, maar staat open voor alle ingezetenen van het betrokken dorp. Dit is dus een gemeenschappelijk recht, dat inwoners van andere dorpen uitsluit.

Op zee bestaan voor de strandzegen, de kieuwnetten en het gebruik van haak en lijn geen beperkingen. Ieder kan vissen waar hij wil.

Voor één bepaalde vorm van zeevisserij bestaan echter duidelijke beperkingen. Deze visserij wordt beoefend met de sambau.

Selambauvisserij is dezelfde vorm van visserij als liftnetvisserij, zoals beschreven door Firth⁶⁾. Deze visrechten beslaan een bepaalde strook zee en zijn individueel eigendom.

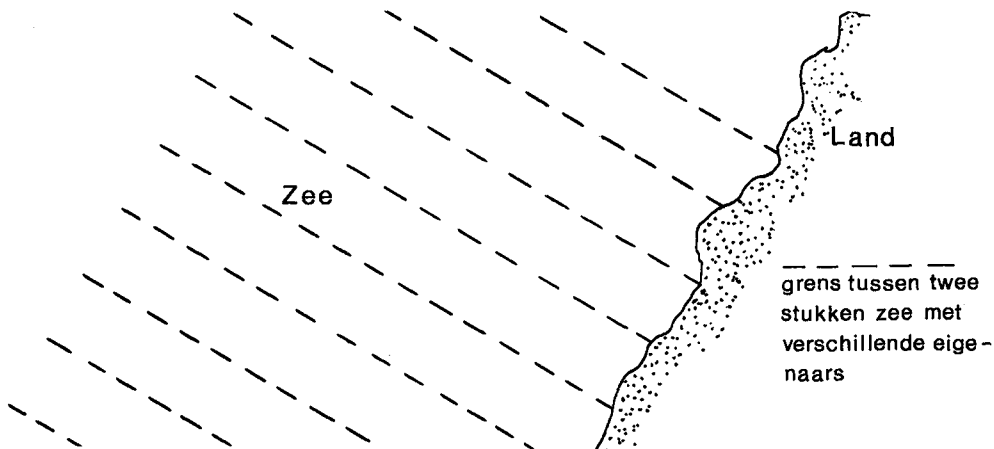
Alle informanten benadrukken dat dit eigendom van de zee opgevat moet worden zoals het eigendom van land. Deze stukken zee zijn rechthoekig van vorm. Een korte zijde valt samen met de kust en de lange zijden zijn de grenzen tussen de stukken. De vierde zijde doet niet terzake, de stroken lopen "oneindig" ver de zee in.

De ligging van deze stroken en hun eigenaren zijn in ruime kring bekend, evenals de namen van de afzonderlijke stroken.

Deze stroken d.w.z. het visrecht met selambau in deze stroken worden soms verkocht; de prijs is afhankelijk van de breedte van de strook en de afstand die afgelegd moet worden om de strook te bereiken. Een gemiddelde prijs komt op M\$ 1000,- en de huur op M\$ 100,- per maand.

Deze stroken worden geërfd "als land" en soms bij vererving gesplitst, waarmee dus het aantal selambauvissers op zee vergroot wordt.

Over het ontstaan van dit visrecht weet ik slechts wat mijn

informanten me zeiden, "zolang als de wereld bestaat".

Uit de literatuur over de adat van Borneo blijkt niets over visrechten op zee. Voorzover dit onderwerp besproken wordt, wordt het bestaan van visrechten op zee betwijfeld of ontkend.

Malinckrodt geeft te kennen dat visrechten hem onbekend zijn:

"Visrechten der kustbevolking op zee schijnen niet te bestaan"⁷⁾.

Ook in de adatrechtbundel vinden wij een dergelijke uitspraak:

"De adat (in de Zuider- en Oosterafdeling van Borneo) zwijgt omtrent het visrecht der bevolking in de kustwateren"⁸⁾. Recenter

heeft Sather, over de Bajau van de oostkust van Sabah, zich eveneens ontkennend uitgelaten over het bestaan van visrechten:

"The fishing grounds exploited by the village members are unowned, and overlap with those exploited by the members of other settlements, with the result that those who have newly taken up membership enjoy the same rights of use to these grounds as established villagers. Moreover the community as a whole never functions as a corporate unit, either in terms of co-activity, or as a group with control over resources"⁹⁾.

Uit het voorgaande blijkt dat deze opvatting voor de noordwest

kust van Sabah niet langer houdbaar te zijn. Het is mij uit eigen verkenning bekend, dat deze visrechten ook in andere Bajau vissersdorpen aan de noordwestkust van Sabah voorkomen.

Onderzoek in andere streken in de wereld heeft recentelijk enkele publikaties opgeleverd, waaruit blijkt dat visrechten op zee ook in andere samenlevingen voorkomen¹⁰⁾.

Acheson¹¹⁾ geeft een kort overzicht van visrechten op zee en legt de nadruk op de vele vormen die dit visrecht vertoont. Soms kunnen de vissers geen echte rechten doen gelden, maar houden hun visgronden geheim. Soms zijn de visrechten voor de eerstkomende boot, of zijn er regelingen waar bij toerbeurt gevist kan worden. Buitenstaanders worden gedwongen zich aan lokale regels te houden of volledig geweerd. Japan en Zweden erkennen deze visrechten en spelen een actieve rol in de administratie van deze rechten, maar in o.a. de Verenigde Staten zijn deze visrechten strijdig met het recht van de staat en moeten met illegale middelen verdedigd worden. Soms gelden de beperkingen alleen in een bepaald seizoen.

Meestal vallen de rechten toe aan de leden van een gemeenschap, maar ook individuele rechten komen voor. Volgens Acheson is de werking van deze visrechten dat ze de onzekerheid voor de visser verminderen. Het doel is niet de vis te beschermen of te behouden, maar de vis die er is voor zichzelf te reserveren. De laatste opmerking is, zoals we gezien hebben, op Gayang van toepassing.

Johannes¹²⁾ legt echter een direct verband tussen het voorkomen van visrechten in Oceanië en het bewustzijn voorzichtig met natuurlijke hulpbronnen om te gaan en binnen de grenzen van het ecosysteem te blijven. Hij zegt dat de bewoners van de eilanden in Oceanië wisten dat hun visserij niet oneindig was en de hulpbronnen van de zee op een andere manier beschouwden dan samenlevingen op continenten die over ruim voldoende voedselreserves te land en over een uitgebreid continentaal plat beschikten. Het is moeilijk de zin van een institutie zonder diepgaand onderzoek te bespreken en zelfs dan dient dit met de nodige voorzichtigheid te gebeuren. In het geval van Gayang is het echter duidelijk dat overwegingen die met bescherming van de visstand

te maken hebben door de informanten niet met dit individuele visrecht in verband gebracht worden. Veeleer wordt het lucratieve karakter van selambauvisserij genoemd als "reden" om zijn visrecht te doen gelden. Het vereist een visserijbiologisch onderzoek om vast te stellen of de beperkende werking van het individuele visrecht op de visserij-inspanning als oorzaak aangemerkt moet worden voor de goede vangsten.

Het is vooral het dreigende probleem van de overbevissing dat verder onderzoek op dit terrein noodzakelijk maakt.

Wat de visrechten zelf betreft, is het duidelijk dat ze al geruime tijd bestaan, maar naar de ouderdom en het ontstaan is nog geen onderzoek gedaan.

Het vistuig dat gebruikt wordt is de belangrijkste factor die bepaalt waar, wanneer en met hoeveel mensen tijdens het vissen wordt samengewerkt.

Alvorens de verschillende typen netten en de ermee samenhangende vormen van visserij te behandelen, volgen echter eerst enige opmerkingen over de boten waarmee de visserij wordt bedreven.

Zevenentwintig huishoudens hebben een zeegaande boot, en vijftien huishoudens hebben een kleine boot die op binnenwater gebruikt wordt. Eén huishouden heeft twee kleine boten; dit is hetzelfde huishouden dat ook een zeegaande boot heeft. Eén huishouden heeft een zeegaande en een kleine boot. In totaal zijn er dus eenenveertig huishoudens met een boot.

Buitenboordmotoren worden vrijwel uitsluitend op de zeegaande boten gebruikt. Het aantal buitenboordmotoren is bijna gelijk aan het aantal zeegaande boten namelijk achtentwintig.

De zeegaande boten hebben een lengte van negen meter, de breedte is één meter en de diepgang bedraagt, als de boot leeg is, slechts dertig centimeter. Evenals de boten die op binnenwater gebruikt worden zijn de zeegaande open boten. Er ligt wel een dek van gespleten bamboe ongeveer ter hoogte van de waterlijn, maar dit dek is allerminst waterdicht. Een flinke regenbui brengt de booteigenaren naar hun boten om deze leeg te hozen. Als de boten zouden vollopen en zinken is dit voor de boten niet zo erg, maar de buitenboordmotoren zouden ernstig worden beschadigd of

totaal vernield. Het dek loopt van achtersteven tot boeg en in de ruimten er onder wordt de vangst vervoerd. De netten en de opvarenden vinden een plaats op dit dek.

De zeegaande boten vervoeren behalve de netten twee tot zeven opvarenden, maar als ze gebruikt worden om bruiloftsgasten te vervoeren kunnen dertig mensen een plaatsje op dit bamboedek vinden.

Deze boten zijn zeewaardig genoeg om eilanden die dertig mijl uit de kust liggen te bereiken.

In Gayang zijn achttien kieuwnetten voor gebruik op zee. De lengte wordt uitgedrukt in secties. Elke sectie is 200 voet lang. Deze secties worden bij de winkelier in Tuaran gekocht en door de vissers van drijvers en lood voorzien. Een kieuwnet kan een lengte hebben van achttien secties; het kleinste is negen secties lang. Er zijn meer kieuwnetten dan enig ander type vistuig en hoewel er slechts twee man nodig zijn om dit net te bedienen, maakt het grote aantal kieuwnetten dat bijna de helft van alle vissers met het kieuwnet vist. Het vissen met het kieuwnet, is voor hen die het uitoefenen de belangrijkste bron van inkomsten of bijna de belangrijkste bron van inkomsten. Een kieuwnet wordt bijna elke dag gebruikt. Alleen noodzakelijk onderhoud aan de boot of motor of slecht weer verhinderen dat het net gebruikt wordt. Boot, motor en kieuwnet hebben één eigenaar die ook de visser en organisator is. Met behulp van één bemanningslid kunnen alle noodzakelijke werkzaamheden verricht worden. Een vistocht duurt van ongeveer vier uur 's morgens tot acht uur 's morgens. Daarna gaat de eigenaar naar de markt om de vangst te verkopen, maakt het bemanningslid ondertussen het net schoon en herstelt dit waar nodig. Zowel de eigenaar als bemanning nemen 's middags deel aan andere vistochten met strandzegen, het hijsnet voor binnenwater of werken in de landbouw of aan huizen of boten. Beide vissers nemen van de vangst de gebruikelijke anderhalve kilo mee naar huis, de rest wordt op de markt verkocht. Na aftrek van de kosten voor benzine en olie wordt de opbrengst als volgt verdeeld:

1 deel voor de eigenaar van het net

1 deel voor de eigenaar van de boot

1 deel voor de eigenaar van de motor

1 deel voor elke visser. Dat wil zeggen vier-vijfde voor de eigenaar en één vijfde voor de bemanning. Wordt er niets gevangen of niet meer dan de drie kilo die thuis geconsumeerd wordt, dan zijn de kosten van benzine voor rekening van de eigenaar. De afrekening is per vistocht en de overeenkomst tussen eigenaar en bemanning geldt slechts voor één vistocht en moet daarna telkens voor slechts één vistocht hernieuwd worden, ook al vissen eigenaar en bemanning soms maanden achtereen samen.

Een klein gedeelte van een kieuwnet wordt soms op binnenwater gebruikt; het wordt dan gehanteerd als een strandzegen maar door slechts twee man. De opmerking over het hijsnet op binnenwater, wat betreft belang voor de betrokkenen, frequentie en verdeling van de vangst gelden ook voor het kieuwnet als het op binnenwater als strandzegen gebruikt wordt.

Een vistocht met het kieuwnet begint, als de eigenaar 's avonds of 's middags zijn bemanning thuis bezoekt en hem vraagt de volgende ochtend met hem mee te gaan. Vaak zal dit bezoek samenvallen met de uitbetaling van de laatste vistocht. Als de relatie tussen eigenaar en bemanning een zekere duurzaamheid vertoont, zal deze afspraak al tijdens het vissen of direct erna gemaakt zijn. De bemanning kan de eigenaar dan helpen om in de namiddag het kieuwnet zodanig in de boot te leggen dat het zonder problemen door één man overboord gezet kan worden.

Om ongeveer vier uur 's morgens treffen eigenaar en bemanning elkaar bij het huis van de eigenaar en dragen de buitenboordmotor en de benzine naar de boot, bevestigen de motor en vertrekken. De eigenaar stuurt totdat de plaats is bereikt, waar gevist zal worden. Dan bedient het bemanningslid de motor terwijl de eigenaar het net overboord zet en door handsignalen het bemanningslid laat weten als hij koers of snelheid moet veranderen. Als het net overboord is, legt men de boot voor anker en wacht ongeveer één uur, tot na zonsopgang om het net binnen te halen. Het net wordt door beide opvarenden binnengehaald, zonder hulp van de motor.

Omdat de in het net gevangen vis door krabben en haaien wordt

aangevreten, wil men het net snel binnenhalen en wordt de vis pas na terugkomst in Gayang uit het net gehaald. Alleen als de vangst zo gering is, dat het verwijderen van de vis uit het net geen noemenswaardig oponthoud met zich meebrengt, wordt de vis tijdens het binnenhalen uit het net verwijderd. Zodra de boot weer in Gayang is, gaan de opvarenden ieder naar hun eigen huis voor een korte rust en nuttigen het ontbijt. Eigenaar en bemanning werken dan samen om de vangst te sorteren en de boot schoon te maken. Zo snel mogelijk daarna gaat nu de eigenaar met zijn vrouw naar de markt in Tuaran, waar de vrouw de vangst aan de consument verkoopt. De bemanning reinigt het net en voert soms enige herstelwerkzaamheden uit, waarna het net binnenshuis of onder een afdakje opgehangen wordt. Hij kan de rest van de dag dan aan andere activiteiten besteden. De eigenaar en zijn vrouw zijn om ongeveer twaalf uur 's middags weer terug in Gayang.

Er zijn in Gayang vier wijdmazige strandzegens en tien fijnmazige. Twee van de wijdmazige strandzegens zijn eigendom van een groepje vissers, één wordt door de eigenaar geëxploiteerd en één is eigendom van een Bajau uit een naburig dorp en wordt geëxploiteerd door een inwoner van Gayang. Twee van de fijnmazige strandzegens zijn eigendom van een groepje vissers en de overige acht zijn individueel eigendom. In sommige gevallen is de eigenaar te oud om zelf met zijn net te gaan vissen en laat dit dan over aan zijn zoon of zijn schoonzoon.

Om met de strandzegen te kunnen vissen is de beschikking over een boot noodzakelijk en sinds buitenboordmotoren gebruikt worden, wordt de boot niet meer gepeddeld maar altijd de motor gebruikt. De boot en de motor die bij de visserij met strandzegens gebruikt worden zijn altijd individueel eigendom. Als het net individueel eigendom is, dan zijn boot, motor en net eigendom van dezelfde visser, die dan als leider en ondernemer optreedt. Als het net eigendom is van een groepje vissers zijn boot en motor eigendom van één van de vissers, die een aandeel in het net heeft en als de eigenaar niet zelf met zijn net vist, zijn de boot en de motor eigendom van de visser die in plaats van de eigenaar als leider en ondernemer optreedt.

De strandzegen en de bijbehorende touwen zijn van nylon, de drijvers van plastic en de onderkant is met lood verzwaard. Netmateriaal, touw, drijvers en lood worden in Tuaran bij een van de Chinese winkeliers gekocht, waarna de koper zelf zijn net samenstelt. De betaling is contant en wordt uit besparingen gefinancierd. Krediet van verwanten of bekenden, van banken of coöperaties komt niet voor. Als in Gayang land of sieraden verpand worden, is dit omdat de betrokken huishouding door ziekte of andere tegenslag in financiële problemen is geraakt. Geleend geld wordt in Gayang nooit gebruikt om produktiemiddelen te verwerven; deze worden altijd betaald met gespaard geld.

Als er met de wijdmazige zegen genoeg gevangen is om een tocht naar de markt mogelijk te maken, wordt de opbrengst, na aftrek van de kosten van benzine en olie, als volgt verdeeld:

4 delen voor de eigenaar(s) van het net

1 deel voor de eigenaar van de boot

1 deel voor de eigenaar van de motor

1 deel voor iedereen die meegegaan is

2 delen worden verdeeld onder hen die aan de touwen getrokken hebben.

De vangst van de fijnmazige zegen wordt in zijn geheel in natura verdeeld en de kosten van benzine en olie zijn altijd voor rekening van de leider. De vangst van de wijdmazige zegen wordt vers en dus per vistocht verkocht en de opbrengst kan dus per vistocht uitgerekend en verdeeld worden. De vangst van de fijnmazige zegen wordt in Gayang gedroogd of tot belachan (trassi) verwerkt. De gedroogde of verwerkte vangst wordt enige tijd opgespaard en de opbrengst van één vistocht is dus niet meer te achterhalen. Omdat de samenstelling van de bemanning per tocht wisselt, moet ze ook per tocht uitbetaald worden en dat is de reden dat voor het fijnmazige net de opbrengst in natura na terugkeer in Gayang verdeeld wordt. De bemanningsleden kunnen de opbrengst van verschillende vistochten opsparen totdat ze voldoende hebben om naar de markt te gaan. Als ansjovis of garnaaltjes gedroogd worden, wordt rekening gehouden met een houdbaarheid van ongeveer één maand. Als garnaaltjes tot belachan verwerkt worden, wordt rekening gehouden met een houdbaarheid van ongeveer één jaar. Het

levert geen probleem op om binnen deze termijnen voldoende gedroogde vis of belachan te verzamelen om te verkopen.

De wijdmazige strandzegen wordt uitgewooid op grond van ervaring en pas als het net geleegd is, weten de vissers wat ze gevangen hebben. De fijnmazige strandzeeg wordt pas uitgewooid als de leider een school ansjovis of garnaaltjes heeft gezien. Sommige leiders zijn hierin zoveel beter dan hun bemanning dat deze niet eens probeert om een school vis te zoeken, maar ook als de bemanning wel meehelpt, ligt de beslissing bij de leider. Zodra de beslissing is gevallen het net uit te werpen, gaat de leider naar de buitenboordmotor en stuurt de boot. Tijdens het inhalen van het net staat de bemanning op het strand en de leider blijft in de boot en geeft de twee groepjes trekkende mannen zo nodig met handsignalen aanwijzingen.

De wijdmazige strandzegen wordt meestal 's middags gebruikt.

's Morgens is er meestal geen bemanning voor te vinden en de nacht komt niet in aanmerking omdat het te lastig is om het net in het donker te gebruiken.

Omdat de bemanning zoveel groter is dan bij het kieuwnet, is de recrutering van bemanning ook veel lastiger en het komt regelmatig voor dat een eigenaar zijn net niet kan gebruiken, omdat hij niet genoeg bemanning bij elkaar kan krijgen. De strandzegens worden bewaard in kleine schuurtjes die, op palen, voor het dorp, in het water staan. Als de bemanning aan boord is, vaart de eigenaar naar zijn schuurtje en legt de boot tegen de palen. Twee man klimmen in het schuurtje en reiken het net zodanig aan, dat twee man in de boot het zo neer kunnen leggen, dat het snel en zonder haperingen overboord gezet kan worden.

Als het weer het toelaat wordt het net op zee gebruikt, anders kan het bij eb op binnenwater gebruikt worden. Nadat de boot te bestemder plaats is aangekomen, gaan drie man overboord en waden met het einde van een lang touw naar het strand. De boot vaart dan loodrecht op de kust de zee in totdat het andere eind van het touw bereikt is, en verandert dan van koers. De nieuwe koers is evenwijdig aan de kust en het net dat aan het touw bevestigd is, wordt overboord gezet. Als het einde van het net bereikt is, vaart men naar de kust, waar weer drie man met het

andere touw naar het strand waden. De eigenaar blijft aan boord en vaart terug naar het midden van het net. De bemanning op het strand haalt nu de touwen in en de twee groepjes lopen langzaam naar elkaar toe, geleid door de handsignalen van de leider. De vis wordt aan boord genomen en het net en de touwen worden weer op de juiste wijze aan boord gebracht. Deze operatie kan op een middag twee- of driemaal uitgevoerd worden.

Na terugkomst in het dorp wordt het net weer in het schuurtje opgeslagen en de vangst gesorteerd. Omdat de gevangen vis 's avonds niet verkocht kan worden, wordt deze, levend, in manden, onder water bewaard tot de volgende morgen.

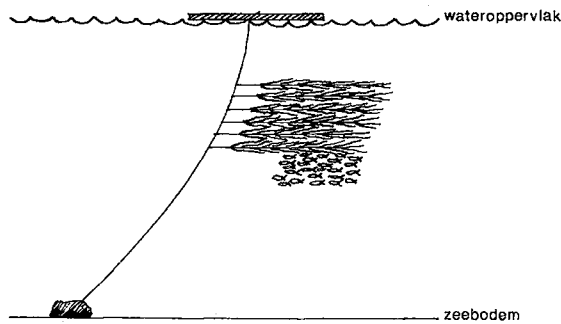
De fijnmazige strandzegen wordt op dezelfde wijze gebruikt maar voor andere vissoorten. De vangst bestaat uit kleine garnaltjes en verschillende soorten ansjovis. De garnaltjes en de ansjovis komen in scholen voor en het net wordt dan ook niet eerder uitgegoid voordat een school gevonden is. Alle inspanning is er dan op gericht de school met het net zo snel mogelijk te omsingelen, waarna de vangst op het strand aan boord genomen kan worden. De garnaltjes kunnen alleen na zonsopgang gevangen worden en de vissers die de garnaltjes willen vangen gaan dan ook voor zonsopgang op weg om zo vroeg mogelijk ter plaatse te zijn. Zodra het licht genoeg is om de scholen garnaltjes te ontdekken begint men met het eigenlijke vissen en gaat er mee door, totdat er geen scholen meer te vinden zijn, meestal tegen 11 uur.

De ansjovis worden in de late namiddag gevangen. Ook bij ansjovis moet eerst een school ontdekt worden, wat bij deze vissoort echter veel moeilijker is. Omdat de ansjovis veel sneller zwemt dan de garnaltjes, is bij ansjovis snelheid nog meer van belang dan bij garnaltjes.

De verschillende soorten ansjovis brengen verschillende prijzen op. Ten tijde van het veldwerk werd voor een zak gedroogde ikan samban M\$ 25,- betaald en voor een zak gedroogde ikan pusu M\$ 65,-. Als er 's middags een boot met ikan pusu in Gayang terugkomt, gaat het nieuws als een lopend vuurtje door het dorp en worden inderhaast bemanningen voor de, die middag, nog niet in gebruik zijnde fijnmazige strandzegens gevormd.

De strandzegens worden bediend door zes bemanningsleden en een

leider. Wordt er dus minder dan ongeveer vijftien kilo gevangen, dan wordt de vangst gelijkelijk onder alle opvarenden verdeeld. Het is niet mogelijk om precies aan te geven bij welk gewicht een tocht naar de markt de moeite waard is. Dit hangt af van de soort vis, de te verwachten prijs en of de leider of zijn vrouw ander werk hebben dat ze slechts in de steek willen laten als de tocht naar de markt relatief veel opbrengt. Behalve dat de factor kapitaal niet wordt beloond als de vangst tegenvalt, zijn de kosten van benzine en motorolie dan voor de leider, die altijd de eigenaar van de boot en de motor is. Zelfs als er helemaal niets gevangen wordt moeten benzine en olie niet alleen betaald worden maar ook gehaald in Tuaran of Bakud. In vijf huishoudens is een groot hijsnet (selambau) dat op zee wordt gebruikt. Het kenmerkende van selambauvisserij is een permanente installatie (Unjang) die enkele mijlen uit de kust aangebracht wordt. De Unjang bestaat uit een touw, met een steen verankerd en voorzien van een bamboestok als drijver. Enkele meters onder water worden, ongeveer 20 bladeren van de nipah- of kokospalm bevestigd. De waterdiepte varieert van ± 20 tot ± 40 meter.

Het hijsnet dat op zee gebruikt wordt, wordt door vijf man bediend. Eén persoon die de leiding heeft en vier man die ieder een hoek van het vierkante net ophalen. De leider is de eigenaar van het net, de boot en de motor en als er op een soort vis gevestigd wordt waarvoor visrechten noodzakelijk zijn, is hij ook de eigenaar van dit visrecht. Het vissen met het hijsnet wordt als de meest lucratieve vorm van visserij beschouwd. Dat deze vorm in Gayang betrekkelijk weinig beoefend wordt komt, omdat slechts

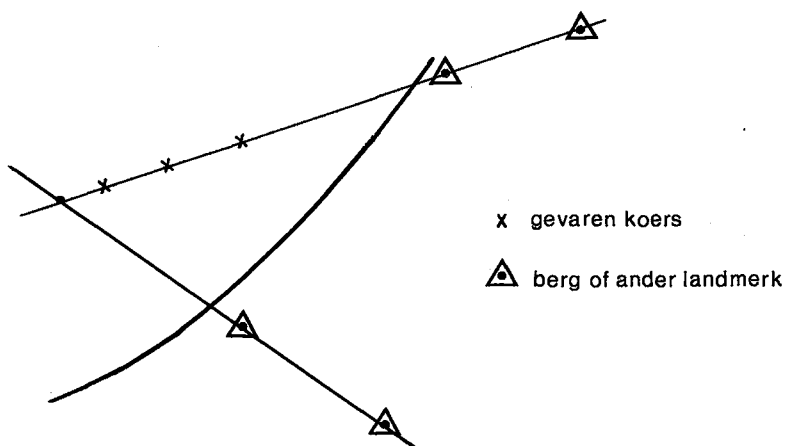
twee inwoners van Gayang de visrechten hebben die nodig zijn om dit net winstgevend te maken. De benodigde visrechten worden verkocht en verhuurd, maar het is niet makkelijk om deze rechten te verwerven. Vistuig, boten en motoren kan ieder zich onmiddellijk aanschaffen zodra hij het benodigde bedrag gespaard heeft. De visrechten worden slechts incidenteel aangeboden en niet openbaar op een veiling, maar ondershands aan een verwant of bekende. De toegang tot Selambauvisserij verschilt dus principieel van de toegang tot de andere vormen van visserij en is te vergelijken met de toegang tot land voor een kleine boer. De vissers beschouwen deze visrechten op bepaalde stukken zee als vergelijkbaar met het eigendomsrecht op grond. De eigenaars van deze netten in Gayang die geen visrechten hebben, zijn vissers die uit andere vormen van visserij gespaard hebben en een hijsnet voor de zee gekocht hebben. Totdat ze visrechten kunnen verwerven, brengt dit hijsnet niet veel op en blijven ze met andere vormen van visserij doorgaan. Zij zijn de potentiële klanten voor iemand die visrechten aan te bieden heeft. Het verwerven van deze visrechten kan gezien worden als de laatste stap in de carrière van een visser, hiermee komt de meest lucratieve vorm van visserij binnen zijn bereik. Ook voor bemanningsleden is selambauvisserij aantrekkelijk en het is niet verwonderlijk dat ondanks het gebrek aan bemanning in Gayang er in Gayang bemanningsleden zijn die met selambau-eigenaars uit Mengkabong vissen. Na afloop van de vistocht neemt elke deelnemer de gebruikelijke anderhalve kg vis mee naar huis. De rest wordt door de neteigenaar op de markt verkocht. Van dit bedrag wordt allereerst de brandstof betaald. Het overblijvende bedrag wordt als volgt verdeeld:

- 1 deel voor de eigenaar van de selambau
- 1 deel voor de eigenaar van de boot
- 1 deel voor de eigenaar van de motor
- 1 deel voor iedereen die aan de vistocht deelneemt.

De eigenaar krijgt dus de helft van de opbrengsten, een bemanningslid éénachtste deel van de opbrengst. Een vistocht met de selambau duurt van zonsopgang tot de middag en soms tot de late namiddag. De betaling is per vistocht en de afspraak tussen een

bemanningslid en eigenaar geldt voor één vistocht.

De bamboedrijver, waaronder de nipabladeren zich bevinden, worden met een techniek van kustnavigatie gevonden, waarbij men gebruik maakt van de bergachtige kust. Deze stelt de vissers in staat een nauwkeurige plaatsbepaling uit te voeren, zonder van instrumenten gebruik te maken. Allereerst brengt men de boot in een zodanige positie dat men het eerste paar landmerken, meestal bergtoppen, in één lijn ziet. Men vervolgt zijn koers op deze lijn en houdt dus al varende het eerste paar landmerken in één lijn. De hoek tussen de boot en het tweede paar landmerken wordt steeds kleiner, totdat ook deze in één lijn gezien worden. De bamboedrijver moet dan in de onmiddellijke nabijheid zijn.

Als de drijver gevonden is, wordt de motor gestopt en gaat de specialist, de duiker overboord, duikt naar een diepte van 6 meter en luistert of zich een school vis, en van welk soort, onder de palmladeren heeft verzameld. Is de uitslag positief dan gaat de bemanning overboord met het net en de opgeblazen autobanden. Het vierkante net wordt tot onder de school vis gemanipuleerd en vanuit de vier autobanden trekken vier man de vier hoeken van het net boven water. Deze operatie kan tot drie keer op een dag uitgevoerd worden. Ondanks de hoge brandstof-

kosten wordt selambauvisserij als een lucratieve vorm van visserij beschouwd. Dit geldt zowel voor de eigenaar als voor de bemanning.

Eerder heb ik opgemerkt, dat Firth over deze vorm van visserij geschreven heeft.

Drie verschillen met de door Firth beschreven visserij zijn van belang. In de eerste plaats is de schaal veel kleiner: één boot in plaats van vijf, een kleiner net en een veel kleiner aantal opvarenden.

In de tweede plaats is al het benodigde kapitaal eigendom van slechts één man, die ook als leider optreedt. Firth beschreef hoe verschillende booteigenaren samen met neteigenaren en bemanning een overeenkomst aangaan om samen te vissen. De leiding van de operatie berust bij de specialist, de duiker, die luistert of er een school vis aanwezig is.

In de derde plaats zijn niet alleen boten, motoren, netten en de palmladeren die in zee blijven individueel eigendom, maar ook de visrechten op een bepaald stuk van de zee zijn individueel eigendom. Dat wil zeggen dat op één stuk zee slechts door één groep vissers met slechts één net gevist wordt. Dit eigendom heeft dus een beperkende werking op de totale visserij-inspanning.

Het vissen op zee met haak en lijn kan op twee verschillende manieren gebeuren. In de eerste plaats kan men met een kleine boot, vaak niet gemotoriseerd en eigenlijk bedoeld voor gebruik op binnenwater, vlakbij de uitgang van de baai, onder de kust vissen. De visser die deze vorm van visserij beoefent, zal waarschijnlijk het grootste deel van zijn inkomen als bemanningslid verdienen, en ernaast de haak en lijnvisserij beoefenen met het oogmerk een goede vermarktbaar vangst te doen. Het kan gezien worden als de eerste stap van een jong gezinshoofd om zich als zelfstandig visser te kunnen vestigen. De vorm van handlijnvisseren is strikt individueel.

De tweede vorm van handlijnvisseren wordt beoefend door de vissers die op zee met het hijsnet vissen. Het vissen met het hijsnet brengt met zich mee dat men soms op zee enige tijd moet wachten. De handlijnen worden gedurende deze wachtperiodes gebruikt. De

lijnen en haken en de dozen waarin deze worden opgeborgen, zijn individueel eigendom, maar de vangst wordt eenvoudigweg toegevoegd aan de vangst van het hijsnet, d.w.z. de totale vangst van hijsnet en handlijnen wordt door de eigenaar verkocht en verdeeld volgens de voor het hijsnet geldende verdeelsleutel. Lijnen zijn van nylon en worden evenals de haken in Tuaran bij de Chinese winkeliers gekocht.

Er bestaan in Gayang 2 soorten visfuiken, beide gemaakt van kippegaas en beide in gebruik op binnenwater. De grote fuik bestaat uit verschillende onderdelen en is een de bovenzijde open en steekt daarom boven water. De kleine fuik heeft de vorm van een half brood en wordt verzonken. Het vissen met de fuiken geldt als bijverdienste, die weinig arbeid vraagt; elke 2 à 3 dagen worden de fuiken gelegegd. De vangst wordt grotendeels in het huishouden geconsumeerd, maar ook verkoop op de markt komt voor als de vangst goed uitvalt. Eigendom, exploitatie en verkoop zijn individueel. Het kippegaas wordt in Tuaran bij de Chinese winkeliers gekocht; de overige materialen kunnen zonder kosten verworven worden. De grote fuik wordt om de 2 à 3 weken verplaatst. Voor het vervoer van de onderdelen, de rollen kippegaas, is een boot noodzakelijk; ook het legen vindt vanuit een boot plaats. Het vervoer van de kleine fuiken vereist eveneens een boot. Vier huishoudens bezitten een klein hijsnet voor gebruik op binnenwater. Het hijsnet, dat op binnenwater wordt gebruikt, wordt door slechts twee man bediend. Een boot is alleen nodig om de plaats waar gevist wordt te bereiken en wordt meestal gepeddeld. De vissers zitten drie à vier meter boven water in een mangroveboom of een speciaal voor dit doel neergezette driepoot. Het hijsnet ligt op de bodem en kan met behulp van een constructie van stokken en touwen door de twee vissers boven water getrokken worden. De hoge zitplaats is noodzakelijk om door het wateroppervlak te kunnen zien of er vis boven het net zwemt. Zodra dit het geval is wordt het net opgetrokken en met behulp van een schepnet geledigd. Het is een van die vormen van visserij, die evenals het vissen met de hengel, nog slechts incidenteel worden beoefend, omdat zij, vergeleken met andere vormen,

minder opbrengt. Zij wordt voornamelijk uitgeoefend in uren die niet productiever benut kunnen worden als aanvullende economische activiteit. De verdeling van de vangst, nadat elke visser voor eigen gebruik anderhalve kilo meegenomen heeft, is als volgt: 1 deel voor het net en 1 deel voor elke visser. Dit betekent in de praktijk tweederde voor de eigenaar en eenderde voor de bemanning. De boot wordt niet afzonderlijk beloond en als van een motor gebruik wordt gemaakt, wordt dit ook niet beloond; evenmin worden de brandstofkosten vergoed. De afstand die met de boot wordt overbrugd is niet meer dan enkele honderden meters.

In elf huishoudens is een klein kieuwnet dat op binnenwater wordt gebruikt. Voor dit kleine kieuwnet geldt eveneens dat het weinig gebruikt wordt, en voornamelijk als aanvulling op andere activiteiten. Een jonge visser die a s bemanning meevist en nog in het geheel geen produktiemiddelen heeft zal, nadat hij zich een kleine boot voor binnenwater heeft aangeschaft, zich twee of drie secties van dit kieuwnet aanschaffen en er wat extra's mee vangen, om sneller te kunnen sparen.

Een hengel met lijn en haak wordt soms gebruikt door een visser die in ondiep binnenwater staat. De hengel bestaat uit de hoofdnerf van een blad van de kokospalm en kan zonder kosten verworven worden. Haak en lijn vanuit een boot worden op binnenwater en op zee gebruikt. Het onderwatergeweer wordt door een duiker in binnenwater gebruikt.

Al deze vormen zijn strikt individueel, zowel wat betreft het eigendom van het vistuig als het vissen er mee. Geen van de genoemde vormen speelt in Gayang een belangrijke rol en voor niemand, die als visser actief is, is een van deze vormen van visserij een belangrijk deel van zijn inkomsten.

Het vissen met de hengel is de enige vorm van visserij die ik door vrouwen heb zien uitoefenen en heeft alleen een functie voor de zelfvoorziening van de betrokken huishouding. Het onderwatergeweer en het vissen met haak en lijn vanuit de geankerde boot op binnenwater zijn ook bedoeld om, als door omstandigheden er in een huishouden nog geen vis voor het avondeten is, alsnog

snel een paar vissen te vangen. Zodra er dan voldoende voor de behoefte van de dag van de betrokken huishouding gevangen is, beëindigt men de visserij en keert huiswaarts.

Het onderwatergeweer en de daarbij behorende duikbril worden zelf gemaakt. Het enige dat gekocht hoeft te worden is het dikke ijzerdraad waarvan de pijlen gemaakt worden en dat ook gebruikt wordt om de trekker te maken. Ook oude binnenbanden, wat dun ijzerdraad, elastiek en kleine stukjes glas kunnen zonder kosten verworven worden.

Behalve voor de visserij met het hijsnet op zee geldt voor alle andere vormen van visserij, dat de vissers geconfronteerd worden met afnemende vangsten. Deze zijn mogelijk het gevolg van de toegenomen visserij-inspanning. De nadelige effecten hiervan worden vooralsnog meer dan gecompenseerd door de toegenomen vraag, de hogere prijzen en de verbeterde marktstructuur.

Het is in principe voor iedereen, die in de landbouw en de visserij werkzaam is, mogelijk om de vereiste kennis in de praktijk te verwerven. Sommige vissers blijken echter beter in staat te zijn om de vis op te sporen dan anderen, die over evenveel ervaring beschikken. De vangsten van alle vissers fluctueren echter sterk, zodat dit verschil pas over langere termijn zichtbaar wordt. De verschillen zijn dan echter zo groot dat deze door de betrokken vissers en bemanningsleden erkend worden en er geen verschil van mening over bestaat. Het schaarser worden van de vis heeft het vermogen om vis op te kunnen sporen uiteraard belangrijker gemaakt.

Het gebruik van motoren heeft vele voordelen. Het vergroot de actieradius en spaart tijd en arbeid. De markt in Tuaran is alleen via Mengkabong bereikbaar. Omdat Mengkabong voor de vissers van Gayang alleen per boot bereikbaar is, heeft het gebruik van motoren tot gevolg dat men ook bereid is om een kleine hoeveelheid vis op de markt te brengen.

4.5.4 Ambacht

Veel van de gebruiksartikelen in Gayang worden door de gebruikers

zelf vervaardigd. Daarnaast is er ambachtelijke produktie die voor de verkoop bestemd is. Boten, ploegen, eggen, huizen, maten en kalk worden in Gayang vervaardigd. Het maken van verschillende soorten cakes is een onderdeel van het normale huishoudelijk werk, maar deze cakes worden ook speciaal voor de verkoop gemaakt. Voor de meeste ambachtslieden is ambachtelijke produktie nevenarbeid, ook als deze voor de verkoop bestemd is. De botenbouwers hebben altijd een boot op stapel staan en werken er iedere dag aan, maar doen dit naast landbouw en visserij. Het lijkt geen twijfel dat de voor de visserij benodigde investeringen, uitgedrukt in manuren, de laatste twintig jaar drastisch gedaald zijn.

Het maken van boten is ingrijpend veranderd. Twintig jaar geleden werden boten gemaakt door grote bomen uit te hollen en de boorden op te boeien (te verhogen) met planken. Deze planken werden met de hand uit boomstammen gezaagd. De planken werden met houten pennen aan de uitgeholde boomstam bevestigd. Het maken van zo'n boot kostte meer dan een jaar werk. Er zijn nu in de wijde omgeving van Gayang geen bomen meer te vinden, die hiervoor gebruikt zouden kunnen worden. In plaats hiervan worden nu gezaagde balken en planken gebruikt die in Tuaran bij een houthandel gekocht worden. De boten worden in elkaar gezet met gekochte spijkers, bouten en moeren en spijkers die zelf gemaakt worden van dik gegalvaniseerd ijzerdraad. Ook verf en breekwatoen moeten gekocht worden. De materiaalkosten voor een zeegaande boot bedragen ongeveer M\$ 400,-. Een nieuwe boot kost tussen M\$ 900,- en M\$ 1000,-. Een ervaren botenbouwer bouwt zo'n boot in drie weken. De enige hulp die daarbij te pas komt is het verslepen van de boot voor de tewaterlating. Drie weken werk levert de botenbouwer dus M\$ 4 à 600,- op. Een boot van M\$ 1000,- vertegenwoordigt dus de tegenwaarde van vijf en een halve werkweek. Het verschil met de hoeveelheid werk die nodig was om een boot van het oude type te maken wordt nog groter als we de korte levensduur van zowel boten van het oude als het nieuwe type in de beschouwing betrekken. Lang voordat de boten verrot zijn, zijn ze zo ernstig door paalworm aangetast, dat het hout poreus wordt. Na vijf jaar is een boot niet meer veilig; hij kan dan in

stukken breken en er kunnen onverwacht allerlei lekken ontstaan. De korte levensduur van de boten maakt de investeringskosten, in arbeid uitgedrukt, gedurende het leven van de visser nog belangrijker. Dit betekent dat bij de oude wijze van botenbouw om de vijf jaar één jaar arbeid nodig was om weer over een nieuwe boot te beschikken. In de huidige situatie heeft hij hier dus slechts vijf en een halve week voor nodig.

Kleine boten voor gebruik op binnenwater worden soms van planken gebouwd, maar meestal door een boomstam uit te hollen. De zee-gaande boten worden altijd van planken gebouwd.

Vijftien mannen maken boten voor eigen gebruik en voor de verkoop.

Geen van de botenbouwers leeft van de botenbouw alleen; allen zijn in de eerste plaats boer en visser. Zowel landbouw als visserij vereisen arbeid op bepaalde tijdstippen, terwijl zij ook perioden kennen, die niet om arbeid vragen. Botenbouw is een activiteit, die deze eisen niet stelt.

Boten worden zowel in opdracht gebouwd, als voor rekening van de bouwer die dan een koper zoekt. Alle botenbouwers werken alleen en zelfstandig. Een bouwer koopt hout, bevestigingsmiddelen, verf etc., vervoert deze naar Gayang, ontwerpt en bouwt de boot en verkoopt deze. Boten bouwen is een lucratieve bezigheid, die zich goed met andere activiteiten laat combineren. Er zijn twee redenen waarom er niet meer botenbouwers zijn. Het vereist nogal wat kennis en vaardigheid om een boot te kunnen bouwen en het is niet zo makkelijk om deze te verwerven. Er zijn geen leerjongens of knechts in de botenbouw en er wordt geen les in gegeven.

Botenbouwers hebben van anderen de kunst afgekeken en proberen dan een boot in elkaar te zetten. De eerste poging is soms niet erg fraai en niet voor een goede prijs te verkopen. Iemand met niet veel geld begint er dus liever niet aan.

Langzamerhand zijn steeds meer inwoners boten gaan bouwen en hebben zich de daarvoor benodigde kennis en vaardigheid verworven. Het verwerven van deze kennis en vaardigheid is echter even arbeidsintensief gebleven: men moet iemand de kunst afkijken en

dan met vallen en opstaan één of twee boten bouwen totdat men het onder de knie heeft. Het vraagt dus om een extra investering, de prijs van één of twee mislukte boten, om een botenbouwer te worden. Kennis en vaardigheid moeten zelfstandig verworven worden. Het is echter niet zo dat er een beroepsgeheim bestaat. De boten worden op het erf of op openbaar kampongland gebouwd en toeschouwers zijn niet ongewoon.

Voordat nylonnetten werden gebruikt, maakten de vissers hun eigen netten. Om deze netten te maken moesten bepaalde planten verzameld worden en tot vezels en garens worden verwerkt. Van belang is dat deze netten een levensduur hadden van slechts één jaar. Nylonnetten rotten niet, ze moeten echter tegen het zonlicht beschermd worden; daarom worden zij in Gayang binnenshuis bewaard, of in speciaal hiervoor gebouwde schuurtjes. Als de netten in de boot liggen, worden ze afgedekt tegen het zonlicht. De kieuwnetten van monofilament nylon worden door grote vissen en haaien beschadigd en moeten voortdurend hersteld worden. Na ongeveer drie jaar geven de vissers de voorkeur aan een nieuw stuk net. De strandzegens zijn veel sterker en sommige zijn al meer dan tien jaar in gebruik. Nieuwe netten zijn niet goedkoop, maar dit wordt meer dan goedgemaakt door hun lange levensduur. Het samenstellen van de netten, d.w.z. het voorzien van het gekochte netmateriaal van lood en drijvers, vereist slechts een mes. Hetzelfde geldt voor het onderhoud van de netten.

Het bouwen en repareren van boten vereist iets meer gereedschap. Voor al dit gereedschap geldt dat het als het eenmaal is aangeschaft niet hoeft te worden vervangen en dat de toale prijs van het benodigde gereedschap gering is in verhouding tot de waarde van het er mee vervaardigde produkt. Het is aannemelijk dat de gestegen levensstandaard betekent dat het gereedschap relatief goedkoper is geworden, als men de benodigde arbeid, die voor de verwerving aangewend moet worden, in ogenschouw neemt.

Er is slechts één inwoner van Gayang die het gereedschap en de kennis heeft om reparaties aan buitenboordmotoren uit te voeren. Alle inwoners zijn voor reparaties aangewezen op de winkeliers,

die de motoren geleverd hebben. De eigenaren van de buitenboordmotoren zouden zich dit gereedschap zeker kunnen aanschaffen, maar dit is zinloos zonder de benodigde kennis. Zolang de taalbarrière het de vissers onmogelijk maakt zich via lectuur de kennis, die slechts in het engels beschikbaar is, te verwerven, zal hier ook geen verandering in komen.

Vijf vrouwen vullen hun inkomen aan door koraalkalk te verwerken tot kalk, die gebruikt wordt bij het kauwen van betelnoot. Allereerst moet koraal en brandhout worden verzameld. Nadat het koraal gebrand is, wordt er zeewater aan het koraal toegevoegd en na enige tijd kan de kalk als poeder worden verzameld. De laatste handeling is het toevoegen van een smaak- en kleefstof (kangit) met water.

De gedroogde kalk wordt in Tuaran en Tamparuli op de tamu verkocht. Een week werk levert M\$ 20,- op. De kangit wordt gekocht en kost M\$ 3,00. De verdiensten liggen lager dan die van een visser die als bemanning meevaart en lager dan het loon van een jongen van een jaar of twintig als conducteur op de bus, maar hoger dan dat van een jonge ongeschoolde arbeider in een steen- of koffiefabriek.

Het verwerken van koraalkalk, het vlechten van matten, haken van tafelkleden en bakken van cakes zijn de enige mogelijkheden die huisvrouwen hebben om een zelfstandig inkomen te verwerven. Al deze activiteiten kunnen naast het huishouden worden verricht. Matten worden door huisvrouwen van pandanusbladeren gevlochten, veelal voor eigen gebruik. Matten die verkocht worden, worden zowel op bestelling gemaakt als voor verkoop op de tamu in Tuaran en Tamparuli. De opbrengsten van het maken van matten zijn lager dan van het verwerken van kalk, maar het is lichter werk en kan beter met huishouden gecombineerd worden.

Het verwerken van koraal en het vlechten van matten vereisen een transportmiddel, een kleine gepeddeld boot om de grondstoffen te verzamelen en weinig gereedschap, dat vrijwel niet vervangen hoeft te worden.

Voor het maken van de tafelkleden en het bakken van de cakes moeten de grondstoffen, katoen respectievelijk tarwemeel, suiker

en olie gekocht worden. Kalk maken en matten vlechten zijn geregelde bronnen van inkomsten, het haken van tafelkleden en bakken van cakes vinden onregelmatig plaats.

Al deze activiteiten worden individueel uitgeoefend. Eén vrouw verzamelt of koopt de grondstoffen, vervaardigt het produkt en verkoopt het zelf op de markt of aan de opdrachtgever.

4.5.5 Verzamelen

Het verzamelen van ruwe grondstoffen en produkten afkomstig van ongedomesticideerde planten en dieren speelt in Gayang geen belangrijke rol. De enige uitzondering is brandhout dat door ieder huishouden dagelijks gebruikt wordt om de maaltijd te bereiden en dat ook een rol speelt bij het onderhoud van de botten. Mangrove, koraal, bessen, kruiden, hout, nipah- en pandanusblad, bamboe en schildpadeieren worden soms verzameld.

Van zoet water kan men niet zeggen dat het verzameld wordt, maar omdat het hier om een gebruiksgoed gaat, dat van groot belang is en niet altijd gemakkelijk te verkrijgen, kan het in dit verband niet buiten beschouwing blijven. In Gayang leveren alleen de regen en de waterputten zoet water. In de regentijd is zoet water overvloedig beschikbaar, maar in de droge tijd staan de waterputten soms droog en moeten dan uitgediept worden of er worden nieuwe gegraven. Sommige waterputten liggen op de omheinde erven en worden alleen in de droge tijd ook door de burens gebruikt.

Andere waterputten liggen tussen de huizen en worden aangelegd en gebruikt door de bewoners van de dichtbijgelegen huizen.

Gayang is omgeven door brak water dat voor landbouw en huishoudelijke doeleinden niet geschikt is. De voorraad zoet grondwater is beperkt en kan niet voor irrigatie gebruikt worden. De putten kunnen niet diep zijn omdat ze dan zout water leveren. Het regenwater zakt in het zand en drijft op het zoute water. Als in de droge tijd een put droog staat kan men een paar uur wachten en het water er voorzichtig uitscheppen, of een nieuwe put graven. De schaarste aan drinkwater in de droge tijd komt tot uiting in de moeite die gedaan moet worden om een nieuwe put te graven; 2 à 3 uur werk voor 2 à 3 mannen of vrouwen.

In 1981 heeft het ministerie van volksgezondheid, betonnen putten, afgesloten door een betonnen deksel en voorzien van een handpomp in Gayang aangelegd. Omdat het slechts om een gering aantal gaat, denk ik niet, dat deze de hele droge tijd lang water zullen leveren en de gebruikelijke putten zullen dan uitkomst moeten bieden. Zolang Gayang niet aangesloten wordt op de waterleiding zal er, door de geringe capaciteit van de putten, af en toe gebrek aan zoet water zijn. De installatie van de handpompen doet niet vermoeden dat deze aansluiting in de nabije toekomst te verwachten is.

Het brandhout dat in Gayang gebruikt wordt is mangrove. Voordat nylonnetten algemeen in gebruik waren tot aan het begin van de jaren zestig, had de bast van mangrove economische betekenis. De bast werd samen met de katoenen netten gekookt. Dit vergroot, indien regelmatig herhaald, de weerstand van het katoen tegen rot. Bovendien krijgen de netten daardoor een donkere roodbruine kleur. Voor staande kieuwnetten heeft dit het voordeel, dat het net de vissen minder afschrikt; de kleur vergroot de visnamigheid van het net. Deze bast werd ook verkocht als grondstof voor de chemische industrie die er de werkzame stof uit isoleerde die voor dezelfde doeleinden werd gebruikt. Sinds de invoering van kunstvezels is dit produkt overbodig geworden.

Verschillende oudere inwoners uit Gayang zijn hun carrière begonnen met het kappen, bundelen en verkopen van mangrovehout als brandhout voor de stadsbevolking, met name voor de Chinese winkels, restaurants en koffiehuisen in Tuaran. De invoering van petroleumkooktoestellen, butagas en elektrische rijstkokers heeft de vraag verminderd, hoewel er nog wel vraag naar is. In elk koffiehuis wordt water aan de kook gebracht met een toestel dat met hout gestookt wordt en saté wordt altijd op hout geroosterd. Bajau van Sungei Mengkabong die in dorpen dicht bij de weg wonen verkopen nog steeds mangrovehout, maar voor de bewoners van Gayang speelt mangrovehout alleen een rol voor eigen gebruik. Het is waarschijnlijk dat zowel de lagere prijzen van brandhout als de relatieve welvaart in Gayang en de slechte bereikbaarheid van de markt vanuit Gayang ertoe geleid hebben dat de brandhoutkappers al sinds de jaren vijftig de voorkeur aan andere activi-

teiten geven.

Mangrovehout is duurzaam en is in het verleden veel gebruikt om er palen van te maken waarop de woonhuizen staan. Alle nieuwe huizen die gebouwd worden, worden echter gebouwd van gekochte, op maat gezaagde balken en planken. Voor Gayang is de betekenis van mangrove dus afgenomen; wat gebleven is, is het gebruik als brandhout voor eigen gebruik.

Mangrove heeft de eigenschap om als het gekapt is vanuit de wortels nieuwe scheuten te vormen. Een oppervlak mangrove kan dus voortdurend een bepaalde oogst opleveren. Wordt er meer gekapt en zijn de wortels te lang zonder bladeren dan sterven ook de wortels en worden geen nieuwe scheuten gevormd. Hoewel de vraag naar mangrove verminderd is, vindt dit afstervingsproces in de onmiddellijke nabijheid van Gayang toch plaats. Mangrove wordt dus toch enigszins schaarser, waarschijnlijk tengevolge van de bevolkingsgroei. De tijd en moeite die de "reis" van Gayang naar te kappen mangrove vereist, is nog steeds slechts een fractie van de tijd die het kappen zelf vereist. De mangrovestand loopt terug maar de bewoners van Gayang ervaren geen probleem in hun brandhoutvoorziening.

Het koraal, de grondstof voor de kalk die voor het kauwen van de betelnoot wordt gebruikt, wordt in de buurt van Gayang maar op één plaats gevonden. De verwerkte hoeveelheden zijn klein, maar er is maar weinig koraal. Zolang de voorraad strekt wordt er echter vrijelijk verzameld. Als dit koraal op is, is de dichtstbijgelegen winplaats Gaya Bay, de haven van Kota Kinabalu. De afstand die dan overbrugd zou moeten worden, ruim anderhalf uur varen met een motorboot, zou deze grondstof aanzienlijk duurder maken, en ik denk niet dat deze vrouwen de produktie van kalk dan in Gayang zullen voortzetten.

Ongeveer een halve kilometer van Gayang begint een uitgestrekte zanderige vlakte die niet al te dicht begroeid is met een struik die eetbare bessen draagt (karamunsing). Deze bessen worden verzameld door kinderen, volwassenen steken en passant een handvol in hun mond en enkele volwassenen verzamelen ze om ze in Tuaran op de markt te verkopen. Een dag plukken, ongeveer vijf uur, levert net genoeg op om de prijs van het transport tussen

Mengkabong en Tuaran te betalen. Deze bessen worden dan ook alleen op de markt gebracht door iemand die toch al een andere reden heeft om naar Tuaran te gaan, bijv. om vis te verkopen. Het verkopen vindt slechts incidenteel plaats. Lang niet alle bessen worden ook geplukt; een uur plukken kan één blikje bessen opleveren. Zolang deze vlakke niet voor landbouw of andere doeleinden wordt gebruikt, zal deze situatie niet veranderen. Gayang zal nog wel groeien, maar vooralsnog zullen er nog genoeg bessenstruiken zijn.

De meeste inwoners verzamelen wilde medicinale kruiden, als ze die nodig hebben. Van voorraadvorming of verkoop heb ik niets gemerkt. Er is ook geen reden om aan te nemen dat deze kruiden moeilijker of makkelijker te vinden zijn dan in het verleden. Timmerhout om huizen of boten te bouwen is in de omgeving van Gayang vrijwel niet meer te vinden. De Casuarinabomen langs het strand zijn privé-eigendom en alle andere bomen van enige afmeting zijn ofwel als timmerhout ongeschikt of privé-eigendom en, zoals de kokospalmen, meestal beide. Een enkele botenbouwer neemt de moeite om "gegroeide krommers" te verzamelen om daarvan de spanten van een boot te maken. Het is iets goedkoper en levert een iets lichtere boot op.

Pandanusbladeren worden gebruikt om matten van te vlechten; deze zijn in ieder huishouden voorhanden en worden een enkele keer ook verkocht.

Nipahbladeren worden gebruikt als dakbedekking en ook om er "muren" van te maken. Tegenwoordig wordt dit afdek materiaal vrijwel alleen voor tijdelijke afdakjes gebruikt, maar het is tot voor kort algemeen in gebruik geweest. Gedroogde nipahbladeren worden gebruikt als omhulsel voor tabak, zoals een vloeitje voor shag. Het belangrijkste gebruik dat nipah en ook kokosbladeren hebben is als "unjang" verankerd op zee om vis aan te lokken voor de selambauvisserij. Van al deze bladeren is veel meer voorhanden dan nodig is om de behoefte te dekken.

Het kost in Gayang al gauw een wandeling van een halve dag om wat bamboe te verzamelen. Deze veelzijdige grondstof wordt daarom in Gayang maar voor twee doeleinden gebruikt. Gespleten bamboe wordt verwerkt tot vlonders in de zeegaande boten en lange

dunne bamboestokken worden gebruikt om water te putten. Een emmertje wordt aan het uiteinde van een bamboestok bevestigd en daarmee wordt het water uit de putten opgehaald. Schildpadeieren kunnen in januari op het strand verzameld worden. Wie schildpadeieren wil, brengt de nacht op het strand door en probeert een schildpad te ontdekken. Nadat de schildpad naar zee is teruggekeerd, worden de eieren opgegraven. De schildpad zelf wordt altijd ongemoeid gelaten. Het is noodzakelijk om toestemming van de grondeigenaar te hebben. Dit grondeigendom houdt niet op bij het strand, maar omvat het strand. Deze toestemming schijnt altijd zonder tegenprestaties gegeven te worden. De eieren worden thuis gebruikt en op de markt verkocht. Het grote aantal eieren, dat een schildpad legt maakt een speciale tocht naar Tuaran met geen ander doel dan deze eieren te verkopen de moeite waard. Van een afname of toename van schildpadden is men zich in Gayang niet bewust.

4.5.6 Handelsverkeer

In West Sabah heeft de handel tussen de bewoners van het kustgebied en de bewoners van het binnenland zich al voor de tijd van de Chartered Company afgespeeld op vaste plaatsen met een frequentie van enkele malen per maand. Een dergelijke markt wordt een tamu genoemd. Voor de bewoners van Sungei Mengkabong zijn twee tamus van belang, die van Tuaran en die van Tamparuli. Beide vinden eenmaal per week plaats, in Tuaran op zondag en in Tamparuli op woensdag. Naast deze tamus, die nog steeds verreweg de belangrijkste zijn, ook voor de inwoners van Gayang, ontstaan nieuwe tamus. Voor Gayang heeft alleen de nieuwe tamu in Lapasan enige betekenis. Deze tamu is ontstaan als gevolg van het spreekuur van een dokter dat tweemaal per maand in Lapasan wordt gehouden. Deze tamu is erg klein en van weinig betekenis. De voornaamste produkten die in de 19e eeuw geruild werden, waren gedroogde vis, zout, krabben en schelpen tegen rijst, kookpotten, textiel en tabak.

Vanaf 1915 controleerde de Chartered Company in toenemende mate

de tamus. Bezoekers moesten hun wapens afgeven, er was politie en de handel mocht pas beginnen nadat de vlag was gehesen. Langzamerhand werd het gebruikelijk om de prijs van de produkten in geld uit te drukken en in geld te betalen. Ten tijde van het veldwerk was ruilhandel echter nog geenszins ongebruikelijk,

Chinese winkeliers en ook reizende Chinese kooplieden, die lokale, zowel zelfgemaakte als gekochte en geïmporteerde artikelen verkopen nemen een groeiend aandeel van de handel voor hun rekening.

Na de tweede wereldoorlog verschijnen in toenemende mate industrieel vervaardigde goederen op de tamus zoals textiel, huishoudelijke artikelen en klein gereedschap.

De verbeterde verbindingen maken aanbod en vraag naar verse produkten mogelijk, zodat naast gedroogde vis ook verse vis en vers fruit en groente worden aangeboden.

Indiase en Pakistaanse handelaren verschijnen sinds de onafhankelijkheid op de grotere tamus. De Indiase handelaren bieden vooral medicijnen en sieraden aan en de Pakistani textiel. De laatste jaren verschijnen ook Indonesiërs en Filipino's met zelfgemaakte medicijnen, manden en textiel.

Het aantal reizende handelaren van Chinese, Indiase, Pakistaanse, Indonesische en Filippijnse afkomst bedraagt bij elkaar niet meer dan twintig.

De tamus van Tuaran en Camparuli zijn ongeveer even groot, d.w.z. op een tamu zijn ongeveer 700 verkoopsters aanwezig.

Het aantal verkoopsters uit Gayang schommelt om de twintig. Zij verkopen verse en gedroogde vis, belachan en kalk van koraal.

In Tamparuli wordt overwegend gedroogde vis verkocht. Tamparuli zelf is een kleinere plaats dan Tuaran en de meeste klanten bestaan uit Kadazan uit het binnenland die niet dagelijks op de markt komen en behoefte hebben aan een produkt dat ze enige tijd kunnen bewaren. Belachan is een produkt dat verkregen wordt door kleine garnaaltjes te drogen, stampen en fermenteren. Het wordt in kleinere hoeveelheden, om de smaak, in diverse gerechten gebruikt. Het is een houdbaar produkt en wordt zowel in Tuaran als

in Tamparuli op de tamu verkocht.

De verkoopsters zijn gedeeltelijk elkaars klanten, maar er zijn ook vele kopers uit de omliggende dorpen en bewoners van Tuaran en Tamparuli, die deze markten alleen als kopers en kijkers bezoeken.

Als er in Tuaran en Tamparuli geen tamu is wordt er elke dag in deze plaatsen een kleine markt gehouden, het aantal verkoopsters is dan niet meer dan veertig. Behalve de Chinese winkeliers en Chinese verkoopsters met een vast groentestalletje, zijn er dan geen reizende Chinese, Indiase, Pakistaanse, Filippijnse of Indonesische handelaren. Op een dagelijkse markt worden alleen verse levensmiddelen verhandeld. Het aantal verkoopsters uit Gayang schommelt om de tien, maar kan vooral in november als slecht weer de vissers belet naar zee te gaan teruglopen tot een of twee. De dagelijkse markt in Tamparuli wordt door de bewoners van Gayang niet bezocht.

Zowel in Tuaran als in Tamparuli staan enige tientallen Chinese winkels, restaurants, koffiehuisen en enkele zalen waar biljart gespeeld kan worden. De bewoners van Gayang bezoeken slechts zelden een Chinees koffiehuis en nooit een Chinees restaurant, evenmin als de biljartzalen. De winkels voorzien in de behoefte aan consumptie-artikelen als lucifers, zout, petroleum, biscuits, keukengerei, kleding, schoeisel, toiletartikelen, gouden sieraden, horloges en huisraad, en produktiemiddelen als buitenboordmotoren, netten, plastic drijvers, lood en touw. Ook materiaal voor de huizenbouw en botenbouw als hout, gegolfd plaatijzer, glas, spijkers, bouten, ijzerdraad (om spijkers van de maken), verf en gereedschap is hier te koop.

Sommige van de grotere aankopen worden soms in de hoofdstad Kota Kinabalu gedaan, met name buitenboordmotoren en de grotere netten, de strandzegen.

Zowel de kleine huishoudelijke aankopen als de grotere uitgaven voor hout, netten en buitenboordmotoren worden contant betaald, evenals alle transacties op de dagmarkten en de tamus.

Bovendien hebben Tuaran en Tamparuli beide een commerciële rijstmolen, die door de bewoners van Gayang gebruikt wordt. Ook hier

wordt met geld contant betaald.

Tengevolge van de algemene stijging van de welvaart van de laatste twintig jaar, is het assortiment produkten uitgebreid en de omzet gestegen.

De vis wordt verkocht op de dagelijkse markt in Tuaran of de wekelijkse tamus in Tuaran of Tamparuli. Om de vis te verkopen gaat de leider met zijn vrouw per boot naar Mengkabong of Bakud, en reist met een pick-up truck naar Tuaran of Tamparuli. De vrouw verkoopt de vis aan de consumenten. De betaling is contant en er wordt niet afgedongen. De vis wordt zelfs niet gewogen. De verkoopster maakt van de verschillende soorten stapeltjes van M\$ 1, 2, 3 etc. De garnaltjes worden als ze vers zijn per blikje verkocht. Gedroogde vis wordt per jute zak op de tamus verkocht, vooral in Tamparuli. Op de markt worden ook groente, fruit en op de tamus ook huishoudelijke artikelen verkocht. De meeste transacties vinden met geld plaats maar ruilhandel vindt ook plaats, vooral als een visverkoopster naar huis wil en nog maar een beetje vis te koop heeft. Ze zal dan soms haar plaats verlaten en een verkoopster van groente en fruit benaderen om te proberen een ruil tot stand te brengen, hoewel beide, als verkoopsters, na een paar uur markt over contant geld beschikken. Tijdens de verkoop zal haar man proberen informatie te verzamelen over de prijzen van vis, de soorten en hoeveelheden, die aangeboden worden en door gesprekken met vissers uit andere dorpen, over de trekbewegingen van de migrerende vissoorten.

De toegang tot de markt is één van de belangrijkste veranderingen in de afgelopen twintig jaar. Belangrijk in de zin dat het aanbieden van vis op de markt veel minder arbeid vergt dan voor de aanleg van de wegen en de introductie van buitenboordmotoren en belangrijk in die zin dat de verbeterde toegang belangrijke gevolgen heeft gehad. Deze gevolgen zijn een toegenomen afzet van vis in kilo's, door de gestegen prijs, sterk verhoogde omzet in geld en dus meer winst en inkomen voor de betrokken vissers.

In Gayang zijn sinds enige jaren drie kleine winkels, met een beperkt assortiment: petroleum, spijsolie, biscuits, ingeblikte vis, rijst en frisdranken, zout, koffie, meel, suiker, specerijen en gecondenseerde melk. Voor de onderwijzer en de blinde man

zijn hun winkels neveninkomsten. De onderwijzer heeft zijn salaris en de blinde man gaat als bemanning vissen en pacht een stuk land. De derde winkelier moet van zijn winkel bestaan. De winkels zetten per maand tussen de M\$ 800,- en M\$ 1100,- om met een maandelijks winst van M\$ 100,- tot M\$ 300,-. De winkels zijn individueel eigendom en worden individueel geëxploiteerd. De echtgenotes helpen de klanten bij afwezigheid van hun echtgenoten en de vrouw van de blinde winkelier helpt uiteraard vaker. De goederen worden in Tuaran gekocht en contact betaald. De klanten in Gayang betalen eveneens contant. De winkeliers die geen eigen boot hebben charteren een booteigenaar om de goederen van Tuaran naar Gayang te transporteren. De prijzen zijn dan ook twintig procent hoger dan in Tuaran.

Voor de winkels zijn vergunningen vereist. Deze vereisen weinig administratieve rompslomp. Het is voldoende op het district office M\$ 25,- te voldoen om een vergunning voor één jaar te verkrijgen.

De Pakistani die op de tamus textiel verkopen reizen ook langs de dorpen met een bundel sarongs op de rug. Hun klanten bestaan dan uit die huisvrouwen die slechts zelden in Tuaran of Tamparuli komen. Hun prijzen zijn hoger dan in Tuaran, maar zij geven krediet en komen regelmatig terug om hun aflossing te incasseren.

Alles wijst op een gestage toename van de handel gedurende de laatste 100 jaar en vooral de laatste 20 jaar. Drie factoren lijken mij hiervoor als verklaring van belang:

1. het vestigen van orde en gezag;
2. de verbeterde verbindingen;
3. de toegenomen produktie, dankzij produktievere technieken.

Het vestigen van orde en gezag heeft het mogelijk gemaakt om zich zonder risico's, in het bezit van geld, buiten de woonplaats te begeven.

De verbeterde verbindingen bestaan uit de wegen en het gemotoriseerde verkeer, waarvan relatief goedkoop gebruik kan worden gemaakt, en de motorisering van de vissersboten die gebruikt worden om de afstand tussen Gayang en Mengkabong te overbruggen.

De weg van Kota Kinabalu naar Tuaran is al door de Chartered Company aangelegd, maar de weg van Mengkabong naar Tuaran dateert pas van het einde der jaren zestig. Over deze wegen rijden pick-up trucks, die tegen betaling passagiers en hun handelswaar meenemen, naar Tuaran en Tamparuli.

De toegenomen produktie heeft uiteraard tot gevolg, dat de hoeveelheid goederen, die op de markt wordt aangeboden, is gestegen.

4.5.7 Loonarbeid

Loonarbeid en migratie spelen slechts voor enkele huishoudens een rol van betekenis. In de eerste plaats zijn er de beide onderwijzers die in Gayang wonen en die geen van beide uit Gayang afkomstig zijn.

Het dorps hoofd ontvangt weliswaar een maandelijks toelage, maar dit valt eigenlijk buiten de categorie loonarbeid. Enkele ongehuwde jongens die uit Gayang afkomstig zijn werken als busconductor op de bussen tussen Tuaran en Kota Kinabalu en komen slechts in hun vakantie in Gayang. Eén van hen is er in geslaagd buschauffeur te worden; hij is ouder dan de conducteurs, getrouwd en zijn gezin woont in Gayang. Behalve de conducteurs zijn er nog enkele ongetrouwde jongens, die in fabrieken in de omgeving werken en die hun vakanties in Gayang doorbrengen. Emigratie uit Gayang, om elders buiten Gayang werk te vinden, heeft in dit dorp geen plaats gevonden.

Wel zijn er in verband met werkgelegenheid migratorische bewegingen. De jongens en mannen die buiten Gayang werken houden hun thuis en hun huishouden in Gayang. Zij zouden meer als forensen dan als migranten getypeerd kunnen worden.

4.6 Levensgeschiedenissen

Alvorens in de hiernavolgende paragraaf de recente veranderingen in de visserij van Gayang systematisch zullen worden samengevat, zullen nu eerst drie levensgeschiedenissen van enkele oudere

vissers uit Gayang gepresenteerd worden.

Deze levensgeschiedenissen geven een concreet beeld van de carrières van enkele vissers in Gayang.

Het selecteren van deze drie gevallen heeft niet plaatsgevonden op basis van een poging typen of klassen te onderscheiden. Wel is geprobeerd om drie levensgeschiedenissen te geven, die een aantal essentiële verschillen laat zien.

D. heeft zijn bezit voornamelijk geërfd. K. heeft zeer arme ouders gehad; evenals zijn vrouw en heeft zijn bezit gedurende zijn leven opgebouwd. P. heeft minder produktiemiddelen dan de vorige twee en zijn bezit is gedeeltelijk uit een erfenis afkomstig. Bovendien kan hij de strandzegen van zijn schoonvader, tegen betaling, exploiteren.

D. woont in Gayang met zijn vrouw en drie kinderen, twee dochters en een zoon. De oudste dochter is een weduwe zonder kinderen; de twee andere kinderen zijn nog ongetrouwd.

Hun huis maakt een vervallen indruk. Het is gebouwd van mangrovepalen, heeft bamboewanden en een bamboevloer en een atapdak. Dit soort huizen is ooit gewoon geweest in Gayang, maar nu zijn de meeste huizen van gezaagd en gekocht hout gebouwd en hebben een dak van golfplaat. De behuizing heeft dus minder geld gekost dan de meeste andere huizen. D. behoort echter tot de rijkste mannen van het dorp.

Hij is omstreeks 1920 in Gayang geboren. Zijn vader was visser en boer. Hij heeft geen broers gehad en slechts één zuster. Deze zuster is in Gayang getrouwd en omstreeks 1963 gestorven; haar man is eveneens overleden. D. is nooit naar school geweest en heeft ook later niet leren lezen en schrijven.

Voor de tweede wereldoorlog woonde hij bij zijn ouders, viste met zijn vader en bewerkte samen met hem 3 acres rijstland. Dit land werd door zijn vader met zijn eigen karbouw geploegd.

De opbrengst was voldoende om de behoeften van de huishouding voor het gehele jaar te dekken.

Zijn vader bouwde zijn eigen boot. Het had hem 1½ jaar gekost om deze boot te bouwen van bomen uit de omgeving; behalve het

gereedschap, was er voor de constructie van deze boot niets gekocht. Met deze boot werd ook op zee gevestigd, tot 3 mijl uit de kust, hoewel hij maar 7.5 m lang was. De huidige zeegaande boten zijn 9 m lang. Deze boot werd gepeddeld en gezeild. De netten die gebruikt werden waren werpnetten en een groot schepnet. Op deze tochten waren er tot twaalf opvarenden aan boord.

De vis was grotendeels voor eigen gebruik; het surplus werd gedroogd en op de tamu van Tuaran verkocht. Ruilhandel was toen de regel.

De boot werd ook gebruikt voor handelstochten naar Brunei, waar textiel en suiker werden gekocht. Hoewel er ook 's nachts werd gezeild en de afstand tot Brunei niet meer dan 250 km bedraagt, duurde de gehele tocht zes maanden. D. heeft zijn vader op slechts één zo'n tocht vergezeld.

De tweede wereldoorlog was voor D. en zijn familie een moeilijke periode. Japanners stalen de karbouw; rijst, vis en andere consumptiegoederen waren haast niet te krijgen. Na de oorlog herstelde het leven zich en volgens D. was het leven toen weer hetzelfde als voor de oorlog.

In deze periode maakte D. zijn eerste boot. In 1949 trouwt hij en bouwt daarna het huis, waarin hij en zijn gezin nu nog wonen. Hij begint voor zichzelf te vissen, maar vist ook nog met zijn vader. Enige jaren later overlijden zijn ouders. Zijn zuster en hij erven ieder $1\frac{1}{2}$ acre rijstland. Omstreeks 1954 is zijn boot te oud en hij bouwt een nieuwe. Zijn besparingen zijn voldoende om zijn verouderde bezit te vervangen, maar hij is nog niet in staat zijn bezit uit te breiden.

Hij maakt regelmatig strandzegens, wijdmazige en fijnmazige, van vezels die hij uit boombast wint en nieuwe netten die hij van gekochte katoenen garens maakt. Al deze netten zijn voor eigen gebruik.

Als in 1963 zijn zuster overlijdt, erft hij haar land, de $1\frac{1}{2}$ acre die zij van haar ouders geërfd had. Haar zoon, die in Kota Kinabalu woont, kan blijkbaar door zijn afwezigheid geen rechten op dit land doen gelden.

Hierna bouwt hij zijn derde boot en kan er een buitenboordmotor van 12 pk en een klein nylonkieuwnet voor binnenwater bijkopen.

Hij vist echter nog vaak als bemanningslid met anderen.

Omstreeks 1970 laat hij een nieuwe boot maken, door een bouwer in Gayang, verkoopt zijn oude motor en koopt een nieuwe van 20 pk.

In 1975 koopt hij een tweedehands wijdmazige strandzegen van nylon, een jaar later een nieuwe fijnmazige strandzegen, eveneens van nylon. Deze boot, motor en netten zijn nog steeds in gebruik. In 1976 kan hij goedkoop 1½ acre rijstland kopen, omdat de eigenaar dringend geld nodig heeft. Binnen enkele maanden kan hij dit land met een winst van meer dan 300% verkopen. Dit geld is nog niet uitgegeven en is bestemd voor het huwelijk van zijn zoon.

K. woont met zijn vrouw en twee ongetrouwde kinderen in een groot nieuw huis in Gayang. K. en zijn vrouw zijn afkomstig uit Karambundi, een dorp dat aan dezelfde baai ligt als Gayang en Mengkabong, maar verder van Mangkabong en van de zee dan Gayang. De vader van K. leefde van landbouw en visserij, maar bezat geen eigen produktiemiddelen. Hij viste als bemanningslid en werkte op het land van anderen, voornamelijk bij het ploegen. Bovendien maakt hij armbanden van schelpen, die hij verkocht. K. heeft twee broers en een zuster die niet in Gayang wonen, maar in de omgeving. K. is omstreeks 1923 geboren, zijn vrouw is enkele jaren jonger. Hij is nooit naar school gegaan en kan niet lezen of schrijven. Hij is vlak voor de Japanse bezetting getrouwd met zijn huidige vrouw. Behalve met vissen, als bemanningslid, verdiende hij geld door mangrove te kappen, te bundelen en als brandhout in Kota Kinabulu te verkopen. Hiervoor had hij een kleine, niet zeegaande boot nodig, die hij zelf gemaakt had. Hij leidde met zijn vrouw een uiterst sober leven en slaagde er zo in wat te sparen. Nadat zijn ouders gestorven waren, verhuisde hij omstreeks 1953 naar Gayang. Hij noemt als redenen de betere ligging die meer mogelijkheden biedt voor visserij en afzet dan Karambunai en de mogelijkheid rijstland te verwerven. In Karambunai is in de verre omstreek geen land dat geschikt is voor de verbouw van rijst. De verhuizing naar Gayang stelt hem in ieder geval in staat om sneller te sparen. De eerste investe-

ring die hij met dit gespaarde geld doet is de aankoop van een buitenboordmotor van 6 pk, één van de eersten in Gayang. Zijn boot is dan te oud om nog bruikbaar te zijn, maar hij heeft van vezels die hij uit boombast gewonnen heeft een fijnmazige strandzegen gemaakt en vist dan met een boot van iemand anders. K. treedt op als leider. Zodoende versnelt hij het tempo van zijn besparingen en koopt een tweedehands boot en de eerste wijdmazige strandzegen van nylon. Hij ontwikkelt zich tot een erkend specialist in het gebruik van de strandzegen.

Na 1963 verkoopt hij zijn motor en koopt een tweedehands motor van 20 pk en enige jaren later een nieuwe zeegaande boot. Omstreeks 1970 vinden enkele belangrijke veranderingen plaats. Hij wil land kopen en heeft een bedrag gespaard, maar kan geen verkoper vinden en begint daarom 1 acre regeringsland in Lapasan, op een uur gaans van het dorp, te ontginnen. Een jaar later kan hij wel land kopen, maar hij moet $4\frac{1}{2}$ acre kopen, meer dan hij nodig heeft. Deze koop put zijn financiële reserves bijna geheel uit. De opbrengst is echter zodanig dat hij niet alleen de behoefte van zijn gezin kan dekken, maar ook nog rijst in Tuaran verkoopt. Zijn besparingen nemen nu nog sneller toe.

Het is steeds moeilijker geworden om bemanning te vinden en hij verkoopt delen van zijn netten aan bemanningsleden in de hoop minder moeite met de recrutering van bemanning te ondervinden. Zijn verwachting komt uit, maar zijn inkomsten per vistocht zijn ook lager. Het geld dat de verkoop van de delen van de strandzegen hebben opgebracht investeert hij in enkele kleine netten voor binnenwater. De besparingen die daarop volgen worden aangewend voor zijn huidige huis en de rest staat op een bankrekening. Een gedeelte zal zeker besteed worden aan het huwelijk van zijn zoon van 24.

P. woont met zijn vrouw en twee kinderen in een groot oud huis in Gayang. Het huis wordt ook door zijn schoonouders bewoond, die echter een eigen huishouding voeren.

P is omstreeks 1933, in Mengkabong, geboren. Zijn vrouw is enkele jaren jonger. P. heeft 3 broers en 2 zusters die nog in Mengkabong wonen. Zijn vader was behalve boer ook visser en maakte

boten, die hij ook verkocht. Toen P. een klein kind was kocht zijn vader 1 acre rijstland. Bovendien had zijn vader visrechten op een strook zee. Tot zijn huwelijk, dat eind jaren vijftig plaatsvond, woonde hij bij zijn ouders en viste met zijn vader en bewerkte met hem zijn land. Ook na zijn huwelijk bleef hij in Mengkabong wonen en viste o.a. met zijn vader.

De eerste tien jaar van zijn huwelijk vist hij als bemanningslid en kan een beetje sparen. Zijn vader sterft in 1969 en de erfenis, het land, de boot, het huis, de visrechten en de netten worden verdeeld. P. krijgt hiervan niets, maar wordt door zijn broers uitgekocht. Omstreeks 1970 verhuist hij naar Gayang, waar zijn schoonouders wonen. Hij koopt het huis waar hij nu nog in woont. Zijn schoonouders verlaten hun oude huis, dat nu leegstaat, en trekken bij hem in. P. vist als bemanningslid o.a. met zijn schoonvader, die een fijnmazige strandzegen heeft. In 1975 leent hij een inwoner van Gayang geld en krijgt zijn rijstland van 1 acre als onderpand. Hij kan dit rijstland bewerken en de oogst voor zich houden. Een jaar later koopt hij een boot van zijn schoonvader, die te oud is om nog te vissen. Tegelijkertijd koopt hij een nieuwe motor van 20 pk en een kieuwnet van 10 secties. Vanaf die tijd vist hij bijna dagelijks met het kieuwnet. 's Middags gaat hij als bemanningslid mee met een wijdmazige strandzegen of hij gebruikt het fijnmazige strandzegen van zijn schoonvader, die dan het eigenaarsdeel van de vangst krijgt.

4.7 Recente veranderingen in de visserij van Gayang en daarmee samenhangende factoren.

De ecologische, technische, verkeersgeografische, economische en sociologische factoren die met de veranderingen in de visserij in Gayang samenhangen zullen hieronder behandeld worden. Deze behandeling sluit nauw aan bij de opvattingen van de betrokkenen in Gayang.

Menselijk ingrijpen in de omgeving van Gayang heeft ecologische consequenties gehad die de inwoners niet ontgaan zijn. Door de toegenomen visserij-inspanning is het moeilijker geworden om vis

te vangen dan twintig jaar geleden. De totale vangst is nu waarschijnlijk hoger, maar de vangst per eenheid inspanning, is gedaald. Het vereist echter een visserijbeibiologisch onderzoek om vast te stellen of, en zo ja in welke mate, er sprake is van overbevissing.

Het bestand aan mangrove is gestaag afgenomen, maar dit levert geen problemen voor de brandhoutvoorziening op. Mangrove wordt tegenwoordig alleen nog als brandhout gebruikt. Dit brandhout werd tot in de jaren zestig ook aan Chinese winkeliers verkocht. Ook het gebruik van mangrovebast om netten te conserveren en mangrovestammen in de huizenbouw komt niet meer voor.

Het koraal dat in de buurt van Gayang gevonden wordt, zal naar verwachting, binnenkort op zijn en daarmee zal in Gayang, hoogstwaarschijnlijk een einde komen aan de produktie van kalk.

De oppervlakte, die met rijst bebouwd wordt, is daarentegen uitgebreid. De limiet van deze uitbreiding is thans echter bereikt; er is in de omgeving van Gayang geen land meer, dat als rijstland in gebruik genomen kan worden. Doordat er onvoldoende zoet water is, kan er maar één oogst per jaar verbouwd worden en kan men niet op nieuwe rijstrassen overschakelen. Het gebruik van kunstmest en insecticide hebben echter wel een stijging van de produktie per oppervlakte-éénheid tot gevolg gehad.

Technische veranderingen in de visserij zijn van groot belang gebleken. De bouw van boten is drastisch veranderd, buitenboordmotoren zijn algemeen in gebruik geraakt, evenals nylonnetten. Boten worden tegenwoordig van gekochte gezaagde planken, balken, spijkers en bouten en moeren vervaardigd. Dit maakt het mogelijk dat een botenbouwer een boot in drie weken bouwt, terwijl dit voorheen meer dan een jaar kon duren. De motoren hebben de actieradius van de vissers vergroot. Sinds de invoering van de motoren is alleen bemanning nodig om het net te bedienen en niet meer om de boot te peddelen. Bovendien zijn tochten naar de markt, die gedeeltelijk over water bereikt moet worden, veel frequenter dan

voor de invoering van motoren. Nylonnetten verschillen van de netten die tot het begin van de jaren zestig in gebruik waren, doordat ze veel duurzamer zijn. Voordat de nylonnetten in gebruik waren, werden de netten door de vissers zelf vervaardigd, wat een belangrijk deel van hun tijd in beslag nam.

Zowel voor Gayang als voor de omgeving heeft de verbetering van de infrastructuur belangrijke gevolgen gehad. De buitenboordmotoren, die de reis naar Mengkabong vergemakkelijkt en versneld hebben, zijn al genoemd.

De weg van Mengkabong naar Tuaran en de wegen, die vanuit het heuvelland meer landinwaarts naar Tuaran en Tamparuli aangelegd zijn, hebben er toe geleid dat Tuaran en Tamparuli als centrum aan betekenis hebben gewonnen. Vooral de pick-up trucks, die tegen betaling passagiers en goederen over deze wegen vervoeren, hebben bijgedragen tot een verbeterde bereikbaarheid van Tuaran. Ook de autobussen hebben hieraan bijgedragen, maar deze beperken hun diensten tot de hoofdwegen tussen de grotere plaatsen en hun dienstregeling is, in tegenstelling tot de rijtijden van pick-ups, onafhankelijk van een vergroot aanbod, zoals die door een tamu wordt veroorzaakt. In Mengkabong komt geen autobus en van Mengkabong uit begint voor de vissers van Gayang de reis naar Tuaran. In het algemeen zijn de wachttijden voor de pick-ups kort, 5 à 10 minuten. Bij aankomst in Mengkabong vindt men over het algemeen een halfvolle pick-up. Zodra deze vol is, of bijna vol, vertrekt de chauffeur. Vanuit Bakud, waar de reis over land naar Tamparuli begint, heeft men de keus tussen een bus en een pick-up. De vissers geven de voorkeur aan pick-ups omdat ze sneller zijn, de wachttijden korter en men zijn goederen makkelijker kan in- en uitladen. De prijzen zijn gelijk.

De economie van Gayang heeft een belangrijke impuls gekregen van de verbeterde infrastructuur. De tocht naar de markt is gemakkelijker en daardoor frequenter geworden. Dit geldt niet alleen voor de inwoners van Gayang, maar ook voor de bewoners van het heuvelland landinwaarts, de Kadazans. Het zijn deze Kadazans, tezamen met de Chinese bevolking van Tuaran en Tamparuli, die de

afnemers zijn van de vis die door de bewoners van Gayang wordt aangeboden. Het tweezijdig effect voor Gayang is dus, dat aan de ene kant de afzet met minder kosten gepaard gaat. Aan de andere kant is, door de toegenomen klandizie de vraag naar vis en daarmee de prijs gestegen. Doordat de vissers in Gayang steeds minder tijd hoeven te besteden aan het maken van boten en netten, hebben ze van deze ontwikkeling kunnen profiteren. Dankzij de betere netten is de totale vangst in kilogrammen gestegen, hoewel de vangst per eenheid inspanning, zoals eerder gesteld, gedaald is. De prijzen van vis op de markt zijn bovendien ook nog gestegen, zodat de inkomsten uit de visserij sterk gestegen zijn. Het zijn natuurlijk allereerst de eigenaren geweest die hiervan geprofiteerd hebben, maar omdat bemanning en eigenaar met elkaar een maatschapscontract aangaan, zijn de inkomsten van de bemanning meegestegen.

De toegenomen inkomsten worden gedeeltelijk consumptief besteed en gedeeltelijk geïnvesteerd. Consumptieve bestedingen worden voornamelijk in Tuaran gedaan. Zij die niet regelmatig in Tuaran komen kopen consumptiegoederen in de winkels in Gayang en bij de Pakistaanse marskramers. Produktiemiddelen worden meestal in Tuaran maar ook in Kota Kinabalu gekocht. Er wordt niet in ondernemingen buiten Gayang geïnvesteerd, maar enkele neteigenaren hebben hun spaargeld op een bankrekening in Tuaran. Alle overige bewoners bewaren hun spaargeld thuis. De mogelijkheden om besparingen in Gayang te investeren zijn beperkt en verklaren de aard van de investeringen.

Buiten de visserij en de landbouw moeten natuurlijk genoemd worden de winkels en de rijstmolen. Het is duidelijk dat nieuwe winkels en rijstmolens geen aantrekkelijke investeringen zijn. De ligging van Gayang verhindert dat men andere klanten dan de inwoners van Gayang zou kunnen krijgen en de klandizie is dus beperkt. De winkels en de rijstmolen moeten bovendien met Tuaran concurreren. Zij die boten kunnen bouwen kunnen hierin investeren. Iedereen die boten kan bouwen heeft voortdurend één boot op stapel staan en werkt hieraan in de tijd die niet direct door visserij of landbouw opgeëist wordt. De uitgaven voor gereedschap zijn eenmalig en de investering bestaat dus uit de uitgave

voor materiaal, voornamelijk hout. De boten worden niet op bestelling gemaakt maar zijn meestal al verkocht voor ze klaar zijn. Botenbouwers werken alleen en zelfstandig. Per botenbouwer kunnen dus ook maar éénmaal per bouwperiode de materiaalkosten geïnvesteerd worden, d.w.z. per drie weken M\$ 400,-. Er zou dus onder de huidige omstandigheden in de botenbouw wel minder geïnvesteerd kunnen worden, maar niet meer. Voor kapitaal dat beschikbaar is moet een andere bestemming gezocht worden.

Voor investeringen in de landbouw geldt m.i. hetzelfde.

Prikkeldraad, kunstmest en insecticide zijn investeringen in de landbouw die in de laatste twintig jaar ingang gevonden hebben. Mechanisatie en irrigatie zijn voor Gayang vooralsnog niet aantrekkelijk. Land wordt slechts bij uitzondering verkocht of verpand. Het is daarom niet verwonderlijk dat investeringen vooral in de visserij gedaan worden. De keuze om in de visserij te investeren hangt samen met ecologische en technische omstandigheden. De manier waarop in de visserij geïnvesteerd wordt, is mede door arbeidsgebrek en de organisatie van de visserij bepaald. Het is voor een neteigenaar een dagelijks terugkerende zorg voldoende bemanning voor de volgende vistocht te vinden. Dit leidt ertoe dat men de voorkeur geeft aan het kieuwnet, dat door slechts twee man gehanteerd kan worden en nu en dan zelfs, als het moet, met enige moeite, door één man. De strandzegen, zowel de wijd- als fijnmazige, vereisen slechts zeven man. In vele plaatsen in de wereld komen strandzegen voor die aanmerkelijk groter zijn en veel meer bemanning vereisen. De voorkeur voor het kieuwnet is in de gegeven situatie van Gayang om verschillende redenen begrijpelijk. Allereerst geldt natuurlijk dat voor het vissen met het kieuwnet geen visrechten nodig zijn, net zomin als voor de strandzegen. De strandzegen hebben echter vergeleken met het kieuwnet twee nadelen. Een strandzegen kan alleen in zijn geheel gebruikt worden; een halve zegen heeft geen zin. Zowel de wijdmazige als de fijnmazige strandzegen kosten nieuw tussen de M\$ 1000,- en M\$ 1500,-.

Een kieuwnet bestaat uit identieke secties van 60 meter lang en 3 meter diep. Een complete sectie bestaande uit netmateriaal, lood, drijvers en touw kost M\$ 80,-. De kieuwnetten in Gayang

variëren in lengten van 9 tot 18 secties. Bovendien kan men, met slechts twee of drie secties, met redelijk succes op binnenwater vissen. Het kieuwnet is daarom bij uitstek het net waarmee een bemanningslid zijn bezit en zelfstandigheid als visser opbouwt. Zowel op binnenwater als op zee vereist het kieuwnet slechts twee man i.t.t. de zegen, die zeven man vereist. Het bemanningsprobleem maakt, dat ook die vissers die zich al strandzegens kunnen veroorloven, door blijven vissen met hun kieuwnet en dit uitbreiden tot achttien secties d.w.z. een totale lengte van meer dan een kilometer.

Het feit dat de investeringen vooral in de visserij plaatsvinden, en wel op de beschreven wijze, heeft uiteraard consequenties voor de aanwending van de beschikbare arbeid in Gayang. Bijna iedereen die kan vissen doet dat ook, en vrijwel dagelijks. Dit geldt ook voor de botenbouwers en de blinde winkelier. Een van de andere winkeliers is onderwijzer en kan daarom niet uit vissen gaan. De andere winkelier heeft tuberculose gehad en is zijn winkel begonnen omdat de lichamelijke inspanning in de landbouw en visserij hem te zwaar werd.

Om twee redenen is het in Gayang slechts theoretisch mogelijk te spreken van een te lage rentabiliteit van de investeringen in de visserij. In de eerste plaats is een produktievere technologie niet voorhanden. Boten en netten zouden weliswaar groter kunnen zijn, het vermogen van de buitenboordmotoren zou opgevoerd kunnen worden, maar zolang arbeid de beperkende factor is, is hiervan geen stijging van de produktie te verwachten. Grotere strandzegens vereisen veel meer bemanning en grotere kieuwnetten gaan te veel tijd vergen bij het uitzetten en inhalen, het onderhoud en de reparatie. Grotere boten leveren geen produktieverhoging of arbeidsbesparing op, maar zijn alleen maar duurder in aanschaf en onderhoud. Voor motorvermogen geldt hetzelfde; het is duurder in aanschaf en onderhoud. Grotere motoren verbruiken meer brandstof. De enige winst die grotere motoren zouden kunnen geven is een hogere vaarsnelheid, dit leidt echter niet tot vangstvergroting of arbeidsbesparing. De gebruikte motoren van 20 à 25 pk draaien slechts in uitzonderingssituaties op volle kracht. Arbeidsbesparende technologie zou kunnen bestaan uit verduurza-

ming van de houten boten, d.w.z. bescherming tegen paalworm, mechanische lieren voor de strandzegens en de kieuwnetten of kieuwnetten die minder reparaties vereisen.

Beschermende maatregelen tegen paalworm bestaan wel, maar zijn niet in Tuaran of Kota Kinabalu te koop en het is twijfelachtig of ze rendabel zijn. Ook de andere genoemde mogelijkheden zijn niet voorhanden. Een radicaal andere visserijmethode met trawlers die verder op zee vissen heeft wel een hogere arbeidsproductiviteit. Dergelijke trawlers vissen ook met succes in Sabah, vooral op garnalen. Voor Gayang is dit voornamelijk niet mogelijk omdat deze trawlers te veel diepgang hebben om Gayang en Mengkabong te kunnen bereiken. Dergelijke trawlers zijn aangevoerd op havens met diep water en een vismarkt of een visafslag die grote vangsten kan opnemen en waar dieselolie en ijs ingeslagen kunnen worden. Het is niet ondenkbaar dat vissers uit Gayang met arbeid en kapitaal aan deze trawlerij zullen gaan bijdragen, maar dat zal dan m.i. gebeuren vanuit de havens die nu al door de trawlers worden aangedaan.

Hiervoor is al uiteengezet dat investeringen die gepaard gaan met een verhoging van de arbeidsproductiviteit in de visserij in Gayang geen effect kunnen hebben. De toegenomen investeringen in de visserij hebben daarom vooral een uitbreiding van het aantal netten, boten en motoren te zien gegeven. De investeringen en vooral de vorm waarin deze hebben plaatsgevonden hebben tot een situatie geleid, waarin tweemaal zoveel vissers nodig zijn om alle netten te bedienen die in Gayang aanwezig zijn. Bovendien vissen sommige vissers uit Gayang regelmatig met neteigenaren uit Mengkabong. Dit brengt ons op de sociale organisatie van de visserij en andere, daarmee samenhangende, sociaalstructurele factoren.

De relatieve toename van het aantal kieuwnetten ten opzichte van het aantal strandzegens heeft het relatieve aantal zelfstandige vissers vergroot. Het arbeidsgebrek, dat de strandzegen klein heeft gehouden, en het algemene gebruik van buitenboordmotoren zowel voor de zegen als voor de kieuwnetten maakt, dat men met kleinere bemanningen kan volstaan. De relatieve toename van het

aantal zelfstandige vissers en de kleinere bemanningen betekenen in beide gevallen dat door de toegenomen investeringen, gepaard gaande aan beperkte mogelijkheden om door middel van technologische verbeteringen de arbeidsproduktiviteit op te voeren, van een schaalverkleining in de visserij gesproken kan worden. Niet alle eigenaars van zegens hebben hun netten aan bemanningsleden verkocht. Eén neteigenaar brengt in het hoogseizoen van de fijnmazige strandzegen bemanning uit een ander dorp naar Gayang, waar ze dan enige maanden wonen. Een andere eigenaar gaat soms met een strandzegen naar een ander dorp waar hij gemakkelijker bemanning kan krijgen. De overige strandzegens, vooral de fijnmazige, worden weinig gebruikt. Met de fijnmazige strandzegen worden behalve kleine garnaltjes ook twee soorten ansjovis gevangen, ikan samban en ikan pusu. Ikan pusu brengt op de markt ongeveer driemaal zoveel op als ikan samban en als een boot in het dorp terugkeert met een goede vangst van ikan pusu gaat het nieuws als een lopend vuurtje rond en worden in de haast bemanningen samengesteld voor de fijnmazige zegen. Sommige fijnmazige zegens worden voornamelijk voor deze buitenkansjes gebruikt. De grote kans op succes verleidt allerlei vissers hun routinewerk te onderbreken.

De omvang van een dorp als Gayang maakt het mogelijk om de samenhang tussen ecologische, technische, verkeersgeografische en sociale factoren gemakkelijker dan in grotere samenlevingen te overzien.

De ligging van Gayang stelde de inwoners in staat om van de verbeterde infrastructuur te profiteren door meer vis op de markt te verkopen en zodoende het kapitaal voor technische innovaties te verwerven. Deze innovaties hebben aanvankelijk tot een verhoging van de arbeidsproduktiviteit geleid. De beschreven fysisch-geografische factoren stelden echter een limiet aan het gebruik van grotere boten, die een voorwaarde zijn voor een verdere toename van de arbeidsproduktiviteit.

De investeringen in netten, en daarmee de vraag naar arbeid, bleven echter verder toenemen. Het resultaat was een gebrek aan arbeid, die schaalverkleining en gedeeld eigendom tot gevolg heeft gehad.

In deze korte samenvatting ontbreken de ecologische factoren, deze zijn met name de teruglopende visstand. Deze doet zich echter structureel nog weinig gelden. Het is echter niet uitgesloten, dat het binnen verloop van tijd een factor van betekenis zal worden.

5 CONCLUSIES

Alvorens de vragen, die in de probleemstelling genoemd zijn, beantwoord zullen worden, zal hieronder de sociaal-economische geschiedenis van Gayang in hoofdlijnen samengevat worden.

Ondanks de chaotische situatie op bestuurlijk gebied en de daarmee gepaardgaande onveiligheid die de noordwestkust van Borneo in de 19e eeuw kenmerkten, bestonden er niet alleen overzeese handelscontacten, maar deze bestonden ook tussen de bewoners van de kust en die van het binnenland. Deze contacten speelden zich grotendeels af op vastgestelde tijdstippen en op bepaalde plaatsen. Deze plaatsen waren vrijplaatsen waar geen geweld gebruikt mocht worden. De beloften op deze plaatsen geen geweld te gebruiken, werden regelmatig vernieuwd en door offers bekrachtigd. Deze markten (tamus) worden nog steeds periodiek op dezelfde plaatsen gehouden. Voor de bewoners van Gayang zijn de tamus van het nabijgelegen Tuaran en het iets meer landinwaarts gelegen Tamparuli van belang.

Nadat de Chartered Company zijn gezag gevestigd had, werd de handel op de tamus gereguleerd en door de Chartered Company beschermd. Daarnaast is van belang, dat de bestaande slavernij stap voor stap werd afgeschaft en dat zeeroverij actief werd bestreden. Dit zijn waarschijnlijk de veranderingen die voor de bewoners van Gayang merkbaar zijn geweest; de overige activiteiten van de Chartered Company hadden geen invloed op hun leven. In de periode voor de tweede wereldoorlog was de economie van Gayang in veel sterkere mate op zelfvoorziening gericht dan tegenwoordig. Boten, netten en huizen werden door gebruikers van lokaal voorhanden materiaal vervaardigd. Gereedschap, pannen en textiel werden op de tamus gekocht en gedroogde vis werd er verkocht. Na de tweede wereldoorlog wordt het voor de bewoners van Gayang langzamerhand merkbaar dat Sabah in toenemende mate deel uitmaakt van de wereldeconomie. Vooral na de toetreding van Sabah tot de federatie Maleisië doen zich een aantal ontwikkelingen voor, die belangrijke consequenties hebben voor de economie van Gayang.

Allereerst moet de verbeterde infrastructuur worden genoemd. Hierdoor wordt de reis naar Tuaran, waar behalve de wekelijkse tamu ook dagelijks een kleine markt wordt gehouden, makkelijker en sneller. De vissers in Gayang, die hun vangst te gelde willen maken, behoeven niet meer te wachten tot ze een voorraad gedroogde vis op de tamus kunnen aanbieden, maar kunnen de vis vers verkopen, wat een hogere prijs oplevert. Bovendien zijn er door de verbeterde infrastructuur meer klanten op de markt en heeft de toegenomen vraag tot stijging van de prijzen geleid. In dezelfde periode komen nieuwe produktiemiddelen beschikbaar, die weliswaar gekocht moeten worden, maar die in arbeid uitgedrukt toch een aanzienlijke besparing opleveren. Bovendien vergroten ze de arbeidsproduktiviteit en daarmee de totale produktie, die gemakkelijk voor goede prijzen verkocht kan worden. Niet alleen de eigenaren van deze produktiemiddelen zien hun inkomsten groeien, maar ook hun bemanningsleden en ook deze sparen en investeren. De zandbanken die de vissers van Gayang moeten passeren als ze van en naar zee gaan verhinderen, dat de toegenomen besparingen in grotere schepen met een hogere arbeidsproduktiviteit worden geïnvesteerd. Ook andere technische verbeteringen om de arbeidsproduktiviteit verder te verhogen zijn voor de bewoners van Gayang niet toegankelijk. Het gevolg is dat de toenemende investeringen, die geen arbeidsbesparend karakter kunnen hebben, een evenredige toename in de behoefte aan arbeid doen ontstaan. Nadat er zoveel netten waren, dat alle vissers tegelijk konden vissen, leidde een uitbreiding van het aantal netten tot een situatie waarin de beschikking over arbeid, bepalend is voor de vraag welke netten gebruikt zullen worden. De hoeveelheid arbeid is de beperkende factor voor de omvang van de produktie. Als alle mannen vissen kan maar de helft van de netten gebruikt worden. De ten tijde van het veldwerk aanwezige netten weerspiegelen dit arbeidstekort. In de eerste plaats zien wij dat veel vissers in het kieuwmet hebben geïnvesteerd omdat het vissen met dit net, naast de eigenaar, slechts één bemanningslid vereist. In de tweede plaats hebben enige eigenaars van strandzegens, die behalve de eigenaar zes bemanningsleden vereisen, het voor hun bemanningsleden mogelijk gemaakt een deel van

hun net te kopen, met het doel om deze aan hun net te binden en zodoende minder tijd en moeite aan het zoeken van bemanning te besteden.

Schaalverkleining, door een relatieve toename van het aantal kieuwnetten, die maar twee man vereisen, en gedeeld eigendom zijn de gevolgen van de sociaaleconomische ontwikkeling, die de laatste twintig jaar in Gayang heeft plaatsgehad. Enkele kenmerken van het sociaaleconomisch leven zijn onveranderd gebleven. Hoewel vrouwen meer tijd hebben omdat tegenwoordig slechts weinig rijst meer met de hand gestampt wordt en er een gebrek aan bemanning bestaat, beperkt de rol van de vrouwen in de visserij zich tot verwerking en afzet. Bouwen en onderhouden van boten is mannenwerk, evenals al het werk dat met buitenboordmotoren en netten gebeurt.

De enige overeenkomst die de vissers met elkaar aangaan, is een maatschap. Alle maten delen in het succes en de risico's van de onderneming. Deze maatschapscontracten zijn van bijzonder korte duur, in feite niet langer dan enkele uren, en het is niet ongevoon op één dag deel te nemen aan meerdere vistochten. Een dergelijke organisatie komt maximaal tegemoet aan het individualisme van de Bajau. Een ieder is op elk moment vrij met ieder ander een overeenkomst aan te gaan. Dit wordt vergemakkelijkt omdat over de voorwaarden niet behoeft te worden onderhandeld, ze zijn vanzelfsprekend. Toch zit hier iets tegenstrijdigs. Bajau en inwoners uit Gayang zijn niet onbekend met vast dienstverband en een vast maandsalaris. De onderwijzers, de busconducteurs en buschauffeur en de arbeiders in de steenfabrieken werken met dergelijke contracten zonder dat dit problemen oplevert. Als individualisme iets te maken zou hebben met de maatschap, de korte duur van de maatschap en met de kleine schaal van de produktie, zou men verwachten dat daar waar samengewerkt moet worden overeenstemming en coördinatie moeilijk of niet tot stand zouden komen. Dit is geenszins het geval. De aanwijzingen komen van slechts één persoon, de eigenaar, en worden direct opgevolgd. Het meeste werk gebeurt echter zonder dat er een opdracht voor is gegeven. Men kan dus slechts spreken van een voorkeur voor

individueel en zelfstandig produceren. Een voorkeur die onder de huidige omstandigheden gestalte krijgt in een kleinschalige productie en een maatschapsovereenkomst van korte duur.

Evenals vroeger zijn eigenaar en ondernemer in één persoon verenigd. Er zijn twee uitzonderingen. Een visser in Gayang vist met een wijdmazige zegen die eigendom is van een Bajau in een ander dorp en de vissers die te oud zijn om te vissen, laten een zoon of schoonzoon als ondernemer optreden en beperken zich er toe hun eigendom ter beschikking te stellen.

Een zelfstandig visser in Gayang moet dus voldoende bezit, technische kennis en ondernemerscapaciteiten in zich verenigen. Het luisteren naar de vis als het hijsnet gebruikt wordt is de enige vaardigheid die geleerd wordt, ook al duurt dit maar een dag. Alle andere technische kennis wordt niet formeel (of informeel) overgedragen, maar verworven door ervaren mensen de kunst af te kijken en het dan zelf te proberen. Er bestaan dan ook grote verschillen in vaardigheid en kennis tussen de vissers.

Het is nog steeds zo dat men probeert op verschillende economische terreinen tegelijkertijd actief te zijn, handel, ambacht, landbouw en visserij. Landbouw en visserij is de meest voorkomende combinatie. Dit komt ook tot uiting in de opbouw van het bezit. Een jong gezin zonder bezit begint misschien met enig vistuig en zal dan een stuk land in deelbouw nemen en later in eigendom verwerven. Investeringsvinden zowel in landbouw als visserij plaats. Als iemand een winkel houdt of er boten gebouwd worden, is dat naast landbouw en visserij.

Niemand verkoopt iemand anders' vis of rijst of verkoopt zijn vis of rijst aan handelaren. Evenals vroeger verkoopt de vrouw van de neteigenaar de vis aan de consument.

Toen voor de bouw van boten geen hout gekocht werd maar bomen uit het oerwoud werden gebruikt en toen netten van zelf vervaardigde plantaardige vezels werden gemaakt, was er geen geld nodig om in de visserij te investeren; alleen voldoende voedsel en enig gereedschap, naast kennis en vaardigheid. Krediet heeft vroeger noch tegenwoordig een rol gespeeld. Productiemiddelen of de benodigde halffabrikaten worden contant betaald evenals consumptiegoederen. Ook op de markt krijgt en geeft men geen krediet. Als

een transactie door geldgebrek verhinderd zou worden, ruilt men en anders gaat de koop niet door.

Met bovenstaande schets voor ogen kunnen de vragen van de pro-bleemstelling beantwoord worden.

1. Is er de afgelopen twintig jaar sprake geweest van een proces van incorporatie van Gayang in de wijdere samenleving? Zo ja, wat is het karakter, wat zijn de deelprocessen en vallen er oorzaken aan te wijzen? In de afgelopen twintig jaar kunnen we een toename en intensivering constateren van relaties tussen de bewoners van Gayang en de wijdere samenleving. De verbeterde infrastructuur leidt tot een intensivering van een van oudsher gebruikte institutie: de markt. Voor de meeste bewoners van Gayang zijn dat de tamus in Tuaran en Tamparuli, de Chinese winkels in Tuaran en de dagelijkse markt in Tuaran. Van de winkels en de houtzagerijen betreft men nieuwe produktiemiddelen. Bewoners van Gayang hebben gebruik gemaakt van nieuwe verkeersmogelijkheden met de buitenwereld, door gebruik te maken van buitenboordmotoren en van de, door de overheid aangelegde, wegen waarover Bajau-ondernemers uit Mengkabong met pick-up's, het openbaar vervoer verzorgen.

Van modern onderwijs en moderne gezondheidszorg wordt gebruik gemaakt, nadat de overheid deze nieuwe instituties had geïntroduceerd.

- Bij de oorzaken, die tot de snelle incorporatie van Gayang hebben geleid, moet allereerst de politiek genoemd worden, die er toe heeft geleid, dat Sabah een deelstaat van de federatie Maleisië is geworden. Dit is zowel van invloed geweest op de vorm als op de inhoud van het incorporatieproces.
2. Zijn er veranderingen in de relatieve schaarste van hulpbronnen en produktiemiddelen opgetreden? Zo ja, zijn deze het gevolg van incorporatie, of moeten ze door een andere factor verklaard worden? Incorporatie heeft de relatieve schaarste van de verschillende produktiefactoren en hulpbronnen niet alleen veranderd, maar ook een verschuiving aangebracht in de produktiefactor die als beperkend gezien kan worden. Voordat algemeen van de wegen en de gekochte produktiemiddelen gebruik werd gemaakt, waren de produktiemiddelen en de mogelijkheid de

opbrengst te verkopen de beperkende factoren. Door de nieuwe produktiemiddelen en de verbeterde afzet zijn produktiemiddelen en afzet niet langer beperkende factoren. In plaats daarvan is arbeid nu de beperkende factor geworden door een ontwikkeling waarbij de gestegen arbeidsproduktiviteit tot een gespreide inkomensstijging en besparingen leidde. Hieruit vloeiden individuele investeringen in de visserij voort, die hun economische grens in de beschikbare arbeid vonden. Ik teken hierbij aan, dat deze in gang gezette investeringstendentie ertoe heeft geleid, dat men met investeren doorging nadat deze economische grens al lang was bereikt.

3. Wat is het effect van incorporatie en de veranderingen in de relatieve schaarste op de sociale organisatie van produktie en distributie?

Door een specifieke combinatie van enkele factoren heeft incorporatie, zoals gezegd, er in Gayang toe geleid, dat de beschikbaarheid over arbeid de beperkende factor in de produktie is geworden. Dit heeft twee onderscheiden effecten op de sociale organisatie van produktie gehad. Allereerst is de schaal van de organisatie verkleind. Door de relatieve toename van het aantal kieuwnetten wordt er vaker in groepjes van slechts twee man gevist.

Het tweede effect is, dat bij het vissen met strandzegens het eigendom van de produktiemiddelen niet langer alleen uit het eigendom van de leider bestaat, maar dat sommige netten nu gemeenschappelijk eigendom zijn van de vroegere eigenaar en zijn bemanningsleden. De rolverdeling tussen leider en bemanningsleden is niet veranderd, maar de verdeling van de vangst is natuurlijk aan de nieuwe eigendomsverhoudingen aangepast.

In hoofdstuk 1, bij de uiteenzetting over incorporatie en schaarste, zijn een drietal auteurs besproken, die algemene theoretische inzichten over deze onderwerpen ontwikkelen. Thans willen wij nagaan of de gegevens over Gayang met deze gezichtspunten in overeenstemming zijn.

Vanuit de optiek van Mygdal bekeken, is ook Gayang in toenemende

mate "outward oriented" geworden. De contacten buiten de dorpsgrenzen nemen gaandeweg toe en de oriëntatie vindt in steeds bredere levenskringen plaats. Er zijn enkele huishoudens, die door ziekte of een sterfgeval geen kostwinner meer hebben en moeten leven van wat familieleden hen geven en zelfs tot verpanding van land moeten overgaan, maar dit blijven incidentele gevallen. Van verpaupering van huishoudens waar een kostwinner aanwezig is, is geen sprake. Deze verpaupering zou echter volgens Mygdal de oorzaak moeten zijn van de verandering van naar binnen gericht tot naar buiten gericht.

Bovendien valt een ander verschil in het oog als we de recente geschiedenis van Gayang met de theorie van Mygdal vergelijken. Volgens Mygdal is de beweging van naar binnen gericht tot naar buiten gericht onlosmakelijk verbonden met het wereldomvattende imperialisme, dat een verschuiving van (de controle over) hulpbronnen van de periferieën naar de centra tot gevolg heeft. Het lijkt niet waarschijnlijk dat dit in Gayang het geval is. Het land in Gayang is eigendom van inwoners van Gayang en wordt door inwoners van Gayang bewerkt, die ook het grootste gedeelte van de oogst consumeren. In de visserij zien we een sterke groei van de hoeveelheid produktiemiddelen die vrijwel geheel eigendom is van inwoners van Gayang, die er mee vissen en met de vangst allereerst in de behoefte van hun huishouden voorzien. Tussenpersonen die een surplus uit Gayang afkomen zijn afwezig. De winkels in Gayang worden door inwoners van Gayang gehouden die consumptiegoederen verkopen en de winkeliers fungeren verder niet als tussenpersoon. Belastingen worden niet geheven, maar verschillende subsidies, zowel in natura als in geld, bereiken de bewoners van Gayang wel. Het bovenstaande maakt het onwaarschijnlijk dat er een verschuiving van hulpbronnen van Gayang naar een centrum plaatsvindt, maar sluit het niet volledig uit. Het is niet onmogelijk dat via betalingen voor produktiemiddelen en consumptiegoederen, meer kapitaal Gayang verlaat dan er binnenkomt, gezien het bovenstaande is dit echter onwaarschijnlijk. Inderdaad is in Gayang nieuw land in gebruik genomen, maar dit is geen reactie op verpaupering en van de beide andere mechanis-

men, die hij aangeeft, tijdelijke of blijvende emigratie, is geen sprake. Er is zelfs sprake van immigratie van elders. Wel zijn er enkele mannen die buiten het dorp betaalde arbeid verrichten, maar deze blijven in Gayang wonen en prefereren deze arbeid omdat deze hoge inkomsten of grotere zekerheid geeft.

Op het eerste gezicht lijkt de recente geschiedenis van Gayang de theorie van Pearse te bevestigen. Gayang vertoont het beeld van een toenemende incorporatie die tot veranderingen in de relatieve schaarste van produktiemiddelen en de sociale organisatie van produktie leidde. Een proces dat mede mogelijk werd gemaakt door verbeterd transport. Dit is geheel in overeenstemming met de theorie van Pearse, maar de veranderingen blijken in Gayang een geheel verschillend karakter te vertonen.

De economie van Gayang is nog steeds tot op zekere hoogte een zelfvoorzienende economie, maar is hoogstwaarschijnlijk de afgelopen honderden jaren nooit geheel zelfvoorzienend geweest. De noordwestkust van Borneo heeft vroeger deel uitgemaakt van de sultanaten van Brunei en Sulu, die als havenvorstendommen een aanzienlijke integratie in de wereldeconomie kenden. Deze integratie neemt toe in de tijden van de Chartered Company en als Sabah een Britse kroonkolonie is. Dit proces is na de toetreding van Sabah tot de federatie Malaysia versneld. Het is dus duidelijk dat de ontwikkeling in Gayang een andere uitgangssituatie had, een economie die niet geheel zelfvoorzienend was, dan Pearse in zijn theorie aanneemt. Dit werpt echter wel de vraag op, of Pearse zijn theorie alleen maar betrok op plattelands-economieën met zelfvoorziening als uitgangssituatie, wat de geldigheid ervan sterk beperkt, en roept verder de vraag op of de plattelandseconomieën van Latijns-Amerika onder deze categorie vallen.

In elk geval blijken twee andere uitspraken met een generaliserend karakter uit zijn theorie met betrekking tot de gevolgen van incorporatie in Gayang niet op te gaan. Incorporatie geeft in Gayang aanvankelijk sommige vissers nieuwe mogelijkheden, maar er is geen sprake van marginalisatie van een belangrijk deel van de vissers en er is evenmin sprake van afhankelijkheid van

tussenpersonen voor het verkrijgen van krediet en voor de afzet van het produkt.

Volgens Galjart schept incorporatie nieuwe hulpbronnen. Dit is in Gayang zonder twijfel het geval geweest. In tegenstelling tot wat hij stelt zijn er echter geen dorpsbewoners die zich in de zelfvoorziening terugtrekken. Ook zijn er geen tussenpersonen. Iedereen die iets te verkopen heeft verkoopt dit zelf, op de markt, aan de consument. Verder stelt Galjart dat grote boeren innoveren en daarmee het verschil met de kleine boeren vergroten. In Gayang zijn de kapitaalkrachtigste vissers met de innovatie begonnen, maar omdat dit in Gayang tot schaarser wordende arbeid leidde werden de verschillen met de bemanningsleden niet vergroot, maar verkleind. Bemanningsleden sparen en beginnen voor zichzelf en sommige eigenaars van strandzegens hebben een deel van hun net aan bemanningsleden verkocht, die daardoor mede-eigenaar zijn geworden.

Gayang is als geval van belang omdat hiermede duidelijk wordt dat incorporatie niet tot een terugtrekken in de zelfvoorziening, marginalisatie van een belangrijk deel van de bevolking of toenemende verschillen tussen grotere en kleinere peasants behoeft te leiden.

De gegevens van Gayang wijzen niet uit dat de opvattingen van Pearse, Mygdal en Galjart geen algemene geldigheid zouden hebben en dat niet in vele plaatsen in de wereld het proces van incorporatie verloopt, zoals door deze auteurs is beschreven. Het geval van Gayang maakt echter duidelijk dat dit verloop van het proces van incorporatie aan voorwaarden gebonden is.

In Gayang hebben de volgende voorwaarden een rol gespeeld:

- De zandbanken voor de uitgang van de Sungei Mangkabong, maken het onmogelijk om grotere boten in gebruik te nemen;
- Alleen met grotere boten komt trawlvisserij binnen bereik, de enige manier om de arbeidsproduktiviteit in de visserij op te voeren; omdat verdere investeringen in andere sectoren niet aantrekkelijk zijn, is er toch in de visserij geïnvesteerd, hoewel de arbeid om deze investeringen rendabel te maken ont-

brak en de economische grens, die aan de investeringen in de visserij gesteld is, is overschreden.

Het specifieke van Gayang heeft slechts ogenschijnlijk te maken met het feit dat het hier om een vissersgemeenschap gaat. Weliswaar zijn het de zandbanken die het voor de vissers in Gayang onmogelijk maken om grotere boten te gebruiken en daarmee de arbeidsproduktiviteit te verhogen, maar ook in een gemeenschap van boeren is het voorstelbaar dat investeringen de vraag naar arbeid doen toenemen, bijvoorbeeld als een arbeidsintensief gewas aantrekkelijk wordt.

In het eerste hoofdstuk is de vraag opgeworpen of het zinvol is om de antropologie van visserij als een specialisatie te beschouwen. Wij hebben deze vraag positief beantwoord. Het verzelfstandigen van een veld van onderzoek tot een deelspecialisme heeft zin, als de bestudering hiervan specifieke kennis vereist, als een onderwerp onvoldoende aandacht heeft gekregen en onderzoek er naar kan worden gestimuleerd en als de bestudering van dit onderwerp om een eigen gezichtspunt vraagt. Bij de antropologie van visserij is dit het geval. In het bijzonder vraagt het exploiteren van een hulpbron, die als gemeenschappelijk eigendom moet worden beschouwd en het daarmee samenhangende probleem van overbevissing, aandacht en is nog veel verdere studie noodzakelijk. In dit verband verdient bestudering van op vele plaatsen in de wereld voorkomende visrechten prioriteit. Het lijkt niet onmogelijk dat deze visrechten als beleidsinstrumenten gebruikt zouden kunnen worden om de visserij-inspanning in een, voor de samenleving als geheel, gewenste richting te beïnvloeden.

SAMENVATTING

Deze studie is een sociaal-economische analyse van Gayang, een Bajau vissersdorp aan de noordwestkust van Sabah, een deelstaat van de federatie Maleisië. Het wil ook een bijdrage leveren aan de maritieme antropologie en aan de antropologie van visserij. In de inleiding is de vraag opgeworpen of maritieme antropologie en antropologie van visserij zinvolle specialisaties vormen. Deze vraag werd in positieve zin beantwoord.

Bij de sociale analyse van Gayang werd van een drietal theorieën van ontwikkeling uitgegaan, te weten die van Mygdal, Pearse en Galjart. De sociaal-economische ontwikkeling in Gayang werd aan een beschouwing onderworpen in het licht van bovengenoemde theorieën. Van deze theorieën werd, aan de hand van het materiaal van Gayang, aangetoond dat zij slechts een voorwaardelijke geldigheid hebben.

Bij de analyse hebben wij in het bijzonder twee concepten gehanteerd: incorporatie en schaarste.

Incorporatie werd gedefinieerd als een toename van het aantal relaties tussen de leden van een lokale gemeenschap en de wijdere samenleving, als een intensivering, of als een institutionalisering van deze relaties.

Schaarste wordt in de regel gedefinieerd als de verhouding tussen vraag en aanbod, uitgedrukt in geld. Omdat zo'n belangrijk deel van het economische leven van peasants een waarde heeft, die niet in geld kan worden uitgedrukt, wordt arbeid in plaats van geld als maat voor schaarste gebruikt. Dit ondanks de nadelen die eraan verbonden zijn.

Om het economisch gedrag van kleinschalige vissers te begrijpen zijn sommige inzichten, die de studie van peasants hebben opgeleverd, bruikbaar bevonden. In deze studie worden Scott's "safety first" principe en "subsistence ethic" uitgebreid met Moerman's inzichten over de verwachting van ondernemersgedrag bij peasants.

De algemene probleemstelling, die de basis van deze studie heeft gevormd, omvatte de volgende vragen:

1. Is er de afgelopen twintig jaar sprake geweest van een proces van incorporatie van Gayang in de wijdere samenleving?
Zo ja, wat is het karakter, wat zijn de deelprocessen en wat zijn de oorzaken?
2. Zijn er veranderingen in de relatieve schaarste van hulpbronnen en produktiemiddelen opgetreden?
Zo ja, hangen deze samen met een proces van incorporatie of moeten deze door een andere factor verklaard worden?
3. Wat is het effect van incorporatie en de veranderingen in de relatieve schaarste op de sociale organisatie van produktie en distributie?

In hoofdstuk twee van deze studie werd de geschiedenis van Sabah belicht, die van betekenis is geweest voor de ontwikkelingen in Gayang. Voordat de geschiedenis werd behandeld, werd een korte geschiedenis van de havenvorstendommen Brunei en Sulu gegeven, omdat Sabah voor de koloniale tijd onder hun jurisdictie viel. Het eigen karakter van deze havenvorstendommen, die als een apart type moeten worden beschouwd, werd belicht en de gevolgen voor de historische ontwikkeling van dit gebied werden voor een belangrijk deel hieruit verklaard. De prekoloniale geschiedenis werd gezien als de geschiedenis van de periferie van deze havenvorstendommen.

De koloniale periode werd in Sabah ingeluid door de vestiging van het gezag van de Chartered Company, een commerciële maatschappij. Hierdoor veranderde de aard en de mate van integratie van Sabah in de wereldeconomie. Na de bezetting in de tweede wereldoorlog door de Japanners, die in Sabah bijzonder wreed optraden, werd Sabah een Britse kroonkolonie, die na de onafhankelijkheid een deelstaat van de federatie Maleisië werd. In deze periode maakte Sabah een snelle ontwikkeling door, zoals blijkt uit de groei van het nationaal produkt, van de infrastructuur, de gezondheidszorg, het onderwijs etc.

In hoofdstuk drie werd de literatuur over de Bajau, de etnische groep waartoe de inwoners van Gayang behoren, besproken. In de meeste gevallen zijn de Bajau zeenomaden geweest met een lage status die onderworpen waren aan het gezag van verschillende edelen in de archipel, in het bijzonder die van Sulu. Het blijkt dat aan de noordwestkust van Sabah de Bajau al meer dan tweehonderd jaar sedentair zijn en de Islam belijden.

In hoofdstuk vier wordt het leven in Gayang beschreven en geanalyseerd, toegespitst op de recente sociaal-economische geschiedenis. Het begint met de beschrijving van factoren van de omgeving, die van belang zijn, te weten, de rivier, de zee, het strand, de mangrovemoerassen, het land en de verbindingen. Achtereenvolgens werden behandeld: de samenstelling van de huishoudens, leiderschap, de economische positie van de huishoudens met de minste produktiemiddelen, de rol van de overheid, individualisme en de economische activiteiten.

Bijna zestig procent van alle huishoudens bestaat slechts uit ouders en kinderen, en als hierbij de huishoudens, die slechts uit individuen bestaan, de huishoudens, die uit echtparen zonder kinderen bestaan, en éénoudergezinnen worden opgeteld, levert dit een percentage van negenenzeventig procent op. Huishoudens, die uit meer dan twee generaties bestaan vormen negen procent van de huishoudens.

Leiderschap in Gayang is niet verbonden met erfelijke titels, noch met status of een speciale levensstijl. Leiderschap is het duidelijkst zichtbaar in de visserij en daar met eigendom verbonden. De eigenaar neemt het initiatief en neemt alle beslissingen. Het is echter niet ongewoon dat de leider van een vistocht, die 's morgens plaatsvindt, dezelfde middag als gewoon bemanningslid met een andere vistocht meegaat en omgekeerd.

De economische positie van die huishoudens, die in de laagste categorie vallen voor wat betreft eigendom van produktiemiddelen, wordt gedetailleerd weergegeven. Van deze zeventien huishoudens zijn er drie afhankelijk van de steun van verwanten om hun dagelijkse behoefte te dekken. Twee huishoudens kunnen rondkomen,

maar niet sparen en de overige sparen en investeren, net als alle andere huishoudens in Gayang.

Bij de bespreking van de rol van de overheid wordt op het opmerkelijke feit gewezen dat er geen belastingen geïnd worden, maar dat gezondheidszorg en onderwijs gratis verstrekt worden, evenals verschillende subsidies.

Het leven in Gayang vertoont individualistische trekken. Als ouders en kinderen in hetzelfde huis wonen, kunnen ze al dan niet één huishouden vormen. In het laatste geval zijn zakelijke overeenkomsten tussen de twee huishoudens normaal. Ouders verwachten geen economische steun van hun kinderen, tenzij ze geen inkomen hebben en niet kunnen werken.

De meeste huishoudens zijn actief in landbouw en visserij, maar ambachten, verzamelen, handel, loonarbeid en trekarbeid spelen ook - in mindere mate - een rol in het economische leven.

Rijst is in de eerste plaats een gewas dat voor zelfvoorziening gebruikt wordt en is het stapelvoedsel. De visserij levert het meeste geld op, maar zelfvoorziening krijgt voorrang boven de verkoop van vis.

Opvallende kenmerken van de visserij in Gayang zijn de afwezigheid van tussenpersonen, de afwezigheid van krediet en verschuldiging, de korte duur en de standardisatie van de contracten tussen leiders en bemanningsleden en het arbeidsgebrek.

De vis wordt door de vrouw van de leider, op de markt, direct aan de consument verkocht. Het verworven inkomen maakt het mogelijk om, nadat de consumptieve uitgaven zijn gedaan, tot kapitaalvorming over te gaan. Met dit kapitaal worden de produktiemiddelen contant betaald.

Het aantal beschikbare mannen in Gayang bedraagt slechts de helft van het aantal dat nodig zou zijn om alle netten tegelijkertijd te bedienen, met als gevolg, dat een aanzienlijk deel van het kapitaal dat in netten is geïnvesteerd bij gebrek aan arbeid niet volledig produktief gemaakt kan worden.

Concluderend werd gesteld, dat de toenemende incorporatie van Gayang tot een situatie heeft geleid, waarin niet langer de beschikking over produktiemiddelen, maar de beschikking over arbeid de omvang van het produkt bepaalt. Deze situatie leidt tot

schaalverkleining van het produktieproces waarbij netten worden gehanteerd die weinig arbeid vragen en tot een poging bemanningsleden te binden door ze mede-eigenaar van de arbeidsintensievere netten te maken.

De ontwikkeling in Gayang vertoont de volgende afwijkingen van de ontwikkelingen, als geschetst in de theorieën van Mygdal, Pearse en Galjart: marginalisatie van een belangrijk deel van de bevolking vindt niet plaats, het is onwaarschijnlijk dat de controle over hulpbronnen in handen van groepen of individuen buiten Gayang komt, er is geen terugtrekking in de zelfvoorziening evenmin als emigratie. Als verklaring hiervoor is de hypothese geformuleerd dat de aard van de beschikbare technologie samen met enkele kenmerken van de omgeving tot de gestegen vraag naar arbeid, waaraan niet kan worden voldaan, geleid hebben de ontwikkeling in Gayang zijn specifieke karakter hebben gegeven. Deze afwijking van het in de theorieën van Mygdal, Pearse en Galjart geschetste beeld toont aan dat dit afhankelijk is van voorwaardelijke factoren; in Gayang de combinatie van technologie en omgeving.

SUMMARY

This study examines the recent socio-economic history of a Bajau fishing village on the northwest coast of Sabah, a state in the federation of Malaysia. The character of maritime anthropology and anthropology of fishing was discussed as well. The question is raised whether maritime anthropology and anthropology of fishing are meaningful specializations. This question was answered positively.

The social analysis of Gayang was based on three theories of development i.e. of Mygdal, Pearse and Galjart. The socio-economic development in Gayang was seen in the light of these theories. The material on Gayang shows that these theories are only valid under particular conditions.

The major concepts used in the analysis of Gayang were incorporation and scarcity. Incorporation was defined as an increase of the number of relations between the inhabitants of a local community and the wider society, as an intensification or an institutionalization of these relations. Scarcity is usually defined as the relationship between supply and demand expressed in money. Because so much of the economic life of peasants has a value that cannot be expressed in money, labour has been used instead, despite its shortcomings.

In order to understand the economic behaviour of small-scale fishermen some of the insights gained from peasant studies have proved useful. In this study Scott's "safety first" principle and "subsistence ethic" are used in conjunction with Moerman's insight as to the expectation of entrepreneurial behaviour of peasants.

The research problem has been defined as follows:

1. Can a process of incorporation of Gayang into the wider society be identified? If yes, what is its character, what are the different processes involved and what are the causes?
2. Did any change occur in the relative scarcity of resources and means of production? If yes, to what extent are they related to a process of incorporation, or should they be explained

in a different way?

3. What is the effect of incorporation and the change in the relative scarcity on the social organization of production and distribution?

In the second chapter the history of Sabah, which has affected the developments of Gayang, is discussed. Before the history of Sabah is given, a brief history of the harbour principalities of Brunei and Sulu is presented, since Sabah fell under their jurisdiction prior to the colonial period. The nature of these harbour principalities, which form a special type, is examined and is used to explain the historical development of this region. The precolonial history is seen as the history of the periphery of these harbour principalities.

Colonial rule in Sabah was introduced by the Chartered Company, a commercial firm. This changed the nature and increased the integration of Sabah in the world economy. After the Japanese occupation during the second world war, which in Sabah was particularly harsh, Sabah became a British Crown Colony, which after independence became a state in the federation of Malaysia. Sabah experienced rapid development in this period as indicated by the growth of the G.N.P. and improved its infra-structure, health service, education etc.

The literature about the Bajau is reviewed in chapter three. Generally the Bajau seem to have been low status sea-nomads, owing allegiance to the different noblemen in the archipelago, especially in Sulu. On the northwest coast of Sabah they appear to have settled and to have been followers of islam for over two hundred years.

Chapter four describes and analyses life in Gayang, especially focussing on the recent socio-economic history. The description starts with the significant features of the surroundings i.e. the river, the sea, the beach, mangrove swamps, land and communications. Household composition, leadership, the economic position of those households which fall into the lowest category with

regard to the ownership of means of production, the role of the government, individualism and economic activities are treated. Nearly sixty percent of all households consist of parents and children only and if one includes households consisting of single individuals, households of couples without children and one parent families, this would amount to seventy nine percent. Households which consist of more than three generations form nine percent of all households.

Leadership in Gayang is not linked to inherited titles and is not associated with status or any special lifestyle. Leadership in Gayang is most clearly to be seen in fishing and is linked to ownership. The owner takes all the decisions and initiative. However it is not uncommon to find the leader of a fishing trip in the morning acting as a common crew member in an other fishing trip on the same day and vice versa.

The economic position of those households which fall into the lowest category with regard to the ownership of means of production, is reviewed in some detail. Of these seventeen households, three are dependent on support from relatives in order to fulfil their daily needs. Two households can make ends meet but cannot save, and the rest like all other households save and invest.

It seems that life in Gayang is characterised by individualistic behaviour. When parents and children live in the same house they may or may not form a single household. In the latter case, business transactions between the two households are normal. Parents do not expect to be supported by their children or other relatives unless they have no income and are unable to work.

Most households are engaged in agriculture and fishing but crafts, gathering, trading, wage labour and migrant labour also play a - minor - role in economic life.

Rice is primarily a subsistence crop, providing the staple food. Fishing provides most of the cash but home consumption takes precedence over the sale of fish.

Striking features of the fishing industry in Gayang are the absence of middlemen, credit and indebtedness, the short duration and standardization of the contracts between owner and crew and labour shortage. Fish is sold on the market by the fishermen's

wives directly to the consumer. This income allows the fishermen to pay for their consumer good and to accumulate capital, which is used to buy their fishing gear. This fishing gear is paid for in cash.

The number of men available in Gayang is only half of that needed to operate all nets simultaneously and as a consequence a considerable part of the capital invested in nets cannot be made fully productive.

It was concluded that the increasing incorporation of Gayang had resulted in a situation in which no longer the availability of the means of production limits the size of production but the availability of labour. The result has been a smaller scale of the production units because of an increased emphasis on the gill net which needs only two men to operate and the introduction of shared ownership of the more labour-intensive beach seines in order to develop more durable relations with the crew.

Looking at the processes outlined in the theory of Myrdal, Pearce and Galjart we see some differences with the development processes in Gayang: marginalisation of a large portion of the population does not occur; it is unlikely that the control of resources is transferred to groups or individuals outside the village, there is no withdrawal into a subsistence economy and there is no emigration. It is hypothesized that the nature of the available technology in combination with some environmental features are responsible for the increased demand for labour which cannot be supplied and therefore forms a complex of factors that must be conditional for the validity of the theories of Myrdal, Pearce and Galjart.

NOTEN

Hoofdstuk 1

1) Pearse 1975 p. 255. 2) Brandt 1971; Burrows 1953; Diamond 1969; Firth 1965; Fox 1978; Fraser 1960; Fraser 1966; Gladwin 1970; Nimmo 1972; Norbeck 1954; Sahlins 1958. 3) Acheson 1981; Alexander 1975, 1977; Barney 1976; Blake 1977; Breton 1977; Chan Ling Yap 1977, 1978; Chang 1971; Christensen 1977; Emerson 1976; Epple 1977; Forman 1970; Landberg and Weaver; McLay 1981; Middleton 1977; Orbach 1977; Pollnace and Littlefield 1983; Stirrat 1974, 1975; Ward 1967. 4) Bernard 1976, geciteerd in Acheson J.M. 1981, p. 275. 5) Smith 1977, geciteerd in Acheson, 1981, p. 275. 6) Aubert 1965, p. 236-287. 7) Nolan 1973, p. 85-97. 8) Nolan 1973, p. 88. 9) Nolan 1973, p. 90. 10) Orbach 1977 p. 282. 11) Orbach 1977, p. 281. 12) Nolan 1973, p. 95. 13) Horbulewicz, 1973, p. 67-85. 14) Acheson 1981, p. 275/276. 15) Acheson 1981, p. 276. 16) Finney 1979, p. 96. 17) Christy and Scott 1972, geciteerd in McCay 1981, p. 1. 18) McCay 1981, p. 1. 19) Acheson, 1981, p. 30; Pollnace and Littlefield 1983; p. 235; Johannes 1977, p. 121 en 1978 p. 350/351. 20) Hardin 1968, p. 1243-1248. 21) Whitehead 1948, geciteerd door Hardin 1968. 22) Nijkamp 1977, p. 241. 23) Individueel eigendom: Amasiri de Silva 1977; Blake 1977; Brandt 1971; Chan 1977; Chang 1971; Christensen 1977; Collier 1974; Davenport 1960; Diamond 1969; Emerson 1976; Epple 1977; Forman 1970; Fourmet 1976; Fraser 1974; Landberg and Weaver 1974; Norbeck 1954; Norr 1975; Norr, K.L. and Norr, J.L. 1974; Strandgaard 1974-1979; Sunyer 1976; Vashar Sen 1976; Vercrijssse 1979; Yoshida 1974; gemeenschappelijk eigendom: Alexander 1975; Antilla 1974; Barnes 1974; Berke 1977; Byron 1974; Comte 1979; Hamlish 1978; Stirrat 1975; individueel en gemeenschappelijk eigendom naast elkaar: Alexander 1977; Baks and Postel-Coster 1977; Barnes 1976; Breton 1977; Burghoorn 1960; FAO/UNDP 1977; Firth 1946; Foster 1979; Fraser 1960; Fredericks and Lampe 1979; Middleton 1977; Munch 1977; Stirrat 1974. 24) Benoist 1959; Breton 1977; Middleton 1977. 25) Emerson 1976; Epple 1977; Firth 1946;

Smith 1977; Star 1977; Stolk 1977; Vercruyssen 1979. 26) Smith 1977. 27) Alexander 1975; Christensen 1977; Epple 1977. 28) Firth 1946; Fraser 1960; Hammel and Haase Anthr. rec. vol. 21 no.22; Nimmo 1972; Norr and Norr 1974; Norr 1975; Sather 1971; Sen 1976; Stirrat 1974; Stirrat 1975; Stolk 1977. 29) Alexander 1975; Alexander 1977, Blake 1977, Breton 1977, Christensen 1977; Epple 1977; Middleton 1977; Landberg and Weaver 1974; Starr 1977; Vercruyssen 1979. 30) Alexander 1975; Alexander 1977; Besnoit 1959; Burghoorn 1960, Chopra 1975; Comte 1979; Davenport 1960, Emerson 1976; Firth 1946; Foster 1975; Hammel and Ynez, Kent 1979; Landberg and Weaver 1974; Middleton 1977; Norr and Norr 1974; Silva 1979; Smith 1976; Starr 1977; Stirrat 1975; Stolk 1975; Yap 1975. 31) Norr 1975; Stirrat 1975; Stolk 1975. 32) Besnoit 1959; Blake 1977; Brandt 1971; Christensen 1977; Firth 1946; Stirrat 1974; Vercruyssen 1979; Yap 1978. 33) Brandt 1971; Blake 1977; Yap 1978. 34) Landberg and Weaver 1974. 36) Wolf 1966, p. 13. 37) Wolf 1966, p. 15. 38) Scott 1976, p. 5. 39) Scott 1976 p. 7. 40) Scott 1976, p. 23. 41) Mygdal 1974, p. 91. 42) Mygdal 1974. 43) Mygdal 1974. 44) Galjart 1975, p. 344. 45) Galjart 1975, p. 347. 46) Galjart 1975, p. 347. 47) Pearse 1975, p. 253. 48) Pearse 1975, p. 189, 190, 198, 206 en 208. 49) Pearse 1975, p. 253. 50) Gladwin 1970, p. 29-32. 51) Pearse 1975, p. 198. 52) Boserup 1965, p. 117.

Hoofdstuk 2

Geertz 1963, p. 22-37. 2) Van Leur 1934, p. 83, 128, 129, 135; 1955, p. 168, p. 171. 3) Wetheim, encyclopedie of social sciences, p. 426, 427. 4) Van Leur, 1934, p. 160. 5) Forrest 1979, p. 325. 6) Hunt 1967, p. 56-57. 7) Warren 1981, p. 6. 8) Whelan 1970, p. 67. 9) Whelan 1970, p. 67. 10) Pigafetta 1906, p. 34-41. 11) Whelan 1970, p. 73. 12) Tarling 1965, p. 6. 14) Tarling 1963, p.6. 15) Ryan 1976, p. 76-77. 16) Treacher 1890, p. 31. 17) Treacher 1890, p. 39. 18) Ryan, p. 117. 19) Harlow 1955, p. 445. 20) Ryan 1976, p. 91. 21) Dalrymple 22) Hunt-Whelan 1970, p. 85. 23) Whelan 1970, p. 117. 24) Ryan 1976, p. 180-181. 25) Ryan 1976, p. 181. 26) Whelan 1970, p. 125.

- 27) Ryan 1976, p. 165. 28) Warren 1975. 29) Saleeby, p. 41.
 30) Tarling 1963, p. 146-7. 31) Saleeby 1908, p. 150.
 32) Warren 1975, p. 12. 33) Whelan 1970, p. 142. 34) Whelan 1970
 p. 146. 35) Streeter in Tarling 1978, p. 195. 36) Tarling 1978,
 p. 195. 37) Whelan 1970, p. 144; Ryan 1976, p. 167; Tarling
 1963, p. 144. 38) Black 1968, p. 183 en 190. 39) St. John 1983,
 p. 301-304. 40) Black 1968, p. 178-179. 41) Black 1968, p. 180.
 42) Whelan 1970, p. 165-176. 43) Evans 1922, p. 195. 44) Whelan
 1970, p. 206. 45) Whelan 1970, p. 206. 46) Whelan 1970, p. 202.
 47) Whelan 1970, p. 238. 48) Ryan 1976, p. 292. 49) Ryan 1976,
 p. 293. 50) Bastin and Winks, 1966, p. 448. 51) Whelan 1970,
 p. 280. 52) Whelan 1970, p. 280. 53) Ryan 1976, p. 296-7.
 54) Ryan 1976, p. 297. 55) Ryan 1976, p. 298-9. 56) Bastin and
 Winks 1966, p. 440-441. 57) Ross Larson 1976, schutblad.
 58) Ross Larson 1976, p. 147. 59) Burrough and Boenisch Burrough
 1975, p. 32-33. 60) Burrough and Boenisch Burrough 1974, p. 35.

Hoofdstuk 3

- 1) McLeod 1964, p. 16. 2) Burghoorn ongedateerd, p. 13. 3) Mayer
 1895, p. 27. 4) Jansz 1876, p. 19. 5) Cense 1958. 6) Adriani
 1900, p. 461-490. 7) Wallace 1869, p. 476-501. 8) Schneeberger
 1937, p. 145-165. 9) Abdul Ghami bin Bagul 1950, p. 196-200.
 10) Soher 1965, p. 139. 11) Nimmo 1969, p. 35-36. 12) Sopher
 1965, p. 50. 13) Sopher 1965, p. 130. 14) Nimmo 1969, p. 205-215.
 15) Forrest 1780, p. 373. 16) Forrest 1780, p. XIII.
 17) Verschuer van 1883, p. 3. 18) Low 1880, p. 9. 19) Taylor
 1931, p. 535. 20) Fox 1977, p. 461. 21) Harrison 1973/74, p. 38.
 22) Nimmo 1969, p. 63. 23) Firth 1951, p. 40. 24) Firth 1951,
 p. 40. 25) Firth 1959, p. 341-342. 26) Nimmo 1968, p. 490.
 27) Nimmo 1972, p. 307. 28) Nimmo 1968, p. 491-492. 29) Sather
 1975, p. 187. 30) Sather 1975, p. 197-206. 31) Sather 1975,
 p. 30-40 32) Taylor 1931, p. 477-481. 33) Taylor 1931, p. 535.

Hoofdstuk 4

- 1) Annual Bulletin of Statistics 1979, p. 17
 2) idem 1979, p. 6
 3) idem 1979, p. 86

- 4) Annual Bulletin of Statistics 1979, p. 87
- 5) idem 1979, p. 86
- 6) idem 1979, p. 86
- 7) Malinckrodt 1926, p. 300. 8) Adatrechtbundel 1926.
- 9) Sather 1978, p. 175. 10) Acheson 1975; Andersen and Stiles 1973; Alexander 1980; Best 1952; Collier 1978; Cordell 1978; Firth 1959; Forman 1970; Lawson 1980, McCay 1976; Piddocke 1969; Ross 1973. 11) Acheson 1981, p. 280-281. 12) Johannes 1978, p. 121.

LITERATUUR

- Abdul Ghani Bin Bagul (1950). Notes on the Bajau language, The Sarawak Museum Journal, september p. 196-200.
- Acheson, J. (1975). The lobster fiefs: economic and ecological effects of Territoriality, Human ecology 3.
- Acheson, J.M. (1981). Anthropology of fishing, Annual Review of Anthropology.
- Adatrechtbundel XXVI. Maleis gebied en Borneo (1926).
- Adriani, N. (1900). De talen der Togian eilanden, TBC 42 (1900).
- Alexander, P. (1975). Innovation in a cultural vacuum: the mechanization of Sri Lanka fisheries, Human Organization 34(4) p. 333-344.
- Alexander, P. (1977). Sea tenure in Sri Lanka, Ethnology 16 p. 231-251.
- Alexander, P. (1980). Customary law and the resolution of coastal zone management, ICLARM newsletter, april 8-9.
- Alman, J.H. (1960). Bajau Pottery;·
- Alman, J.H. (1960). Bajau Weaving;
- Alman, J.H. (1960). Bajau saddle making, Sarawak Museum Journal, december
- Amarasiri de Silva, M.W. (1979). "Structural change in a coastal fishing community in southern Sri Lanka", Teaching and research forum 21.
- Anderson, R. and Stiles, G. (1973). Resources, management and spatial competition in Newfoundland fishing in: Fricke, P.H., ed., Seafarer and Community, London.
- Antilla, V. (1974). "Changes in Winter Seine-fishing as a means of livelihood in Rymättylä between 1885 in 1967", Ethnologica Scandinavia.
- Aron, J.R. (1962). The Badjaw of Sulu, Philippine Sociological Review 10.
- Aronof, J. (1967). Psychological needs and cultural systems, Princeton: Van Nostrand.
- Aubert, V. (1965). The hidden society.

- Baks, C. and Postel-Coster, E. (1977). "Fishing communities on the Scottish eastcoast: traditions in a modern setting" in: Estellie-Smith, M. "Those who live from the sea", West publishing Co., St. Paul.
- Barnes, R.H. (1974). "Lamalerap: a whaling village in eastern Indonesia", Indonesia 17.
- Barnes, C.T. (1976). Marine fisheries in Tanzania, Eastern African Journal of rural development, p.
- Bastin, J. and Winks, R.W. (1966). Malaysia, selected historical readings, London.
- Benoist, J. (1959). Individualisme et traditions techniques chez les pêcheurs martiniquais, Les Cahier d'outre-mer, tome XII (1959), p. 265-285.
- Berkes, F. (1977). "Fishery resource use in a subarctic India community", Human ecology 5(4).
- Best, E., (1952). The Maori as he was, Wellington N. Zealand.
- Black, I.D. (1968). The ending of Brunei rule in Sabah 1978-1902. JMBRAS Vol. 41, p. 176-192.
- Blake, B.A. (1977). Cultural adaptation and technological change among Madras fishing populations. Zie Smith, M.E. 1977.
- Boserup, E. (1965). The conditions of agricultural growth, London.
- Brandt, V., (1971). A Korean Village, Cambridge Mass Harvard Univ. Press.
- Breton, Y. (1977). The Influence of modernization on the modes of production in coastal fishing: an example from Venezuela, zie Smith, M.E. 1977.
- Bruce Ross-Larson (1976). The Politics of Federalism, Syed Kechik in East Malaysia, Singapore.
- Burghoorn, P. (1960). De tonijnvisserij in Air Tembaca, Ongepubliceerd.
- Burghoorn, P. The Badjau, ongepubliceerd.
- Burrough, P.A. and Boenisch Burrough, J. Sabah 1963-1973. Ten year of independence. Review of Indonesian and Malayan Affairs, Vol. 8 (2) 1974.
- Burrouws, E.G., Spiro, M., (1953). An Atoll culture: Etnology of Ifaluk in the Central Carolines, New Haven: Hum.Relat.

Area Files.

- Byron, R.F. (1974). "Economic functions of kinship values in family business: fishing crews in North Atlantic communities", *Sociology and social research* 60(2).
- Cense, A., Uhlenbeck, E.M. (1958). *Critical survey of studies on the languages of Borneo*, 's-Gravenhage.
- Chan Ling Yap (1977). *Poverty in the fishing industry: A case study of the profit sharing system in the dindings in: Poverty in Malaysia*, Malaysian Economic Association.
- Chan Ling Yan (1978). *The Middlemen in Fish marketing: an appraisal*, *Journal of Agricultura: Economics and Development* Vol. VIII (2) p. 180-193.
- Chang, K.H.K. (1971). *Institutional changes and the development of the fishing industry in a Japanese island community*, *Hum. Organ.* 30 p. 158-169.
- Chopra, R., (1975). *Big problems, small catches as our fishing fleet falls on hard times*, *Malaysian Business* 1975 (2).
- Christensen, J.B., (1977). *Motor power and women power: technological and economic change among Fanti fishermen in Ghana*. Zie Smith, M.E. 1977.
- Christy, T., and Scott A. (1972). *The Common Wealth in Ocean Fisheries*, Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Collier, W.L. and Hadikoesworo, H., (1974). *Aquaculture and sea fisheries: The village economy in Coasta Java*, Ongepubliceerd.
- Collier, E. (1978). *Development problems and conflicts in the coastal zone of Sumatra: Swamps are for people*, Bogor Indonesia.
- Comte, M.C. (1979). *Managing your own Ceres*, July/August.
- Cordell, G. (1978). *Carrying capacity analysis of fixed territorial fishing*, *Etnology* 17 p. 1-24.
- Davenport, W.H. (1960). *Jamaican fishing: a game theory analysis*. Yale Univ. Publ. Anthropol. 59.
- Diamond, D. (1969). *K'un Shen: A Taiwan Village*. New York.

- Emerson, D.K. (1976). Biting the helping hand: modernization and violence in an Indonesian fishing community, Land tenure center, newsletter 51.
- Epple, G. (1977). Technological change in a Granada fishery W.I. 1950-1970. Zie Smith, M.E., 1977.
- Evans, J.H.N. (1922). Among primitive peoples in Borneo, London Seeley service.
- (1955). Bajau pottery, Sarawak Museum Journal 6.
- Finney, B.R. (1979). Hokule'a, The way to Tahiti, New York.
- Forrest, T. (1779). A voyage to New Guinea and the Moluccas, London.
- Fox, J.J. (1977). Notes on the Southern voyages and settlements of the Sama-Bajau, Bijdragen tot Taal- Land en Volkenkunde, deel 133 no. 4.
- Firth, R. (1946). Malay Fishermen, London.
- Firth, R. (1951). Elements of social organization, London
- Firth, R. (1959). Social change in Tikopia, London
- Firth, R. (1959). Economics of the New Zealand Maori, Wellington New Zeland.
- Firth, R. (1965). Primitive Polynesian Economy, London
- Firth, R. (1966). Malay fishermen: their peasant economy,
- Forman, S. (1970). The raft fishermen, Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Fox, R. (1978). The Tory Islanders, Cambridge Univ. Press.
- Foster, B.R. (1975). Labour groups in Thai rice and fishing villages, Hum. Organ. 34 (4).
- Fraser, T.M. Jr. (1960). Rusembilan: A Malay fishing village in Southern Thailand, Ithaca: Cornell Univ. Press.
- Fraser, T.M. (1966). Fishermen of South Thailand: The Malay villagers, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Freyss, J.P. (1859). Reizen naar Mangarei en Lombok in 1854-1856, Tijdschrift voor Indische Taal, Land en Volkenkunde, uitgegeven door Bataviaas Genootschap Vol. 9.
- Fricke, P.H. (ed) (1973). Seafarer and community. Towards a social understanding of seafaring, Croom Helm London.
- Galjart, B. (1975). A model of local systems for understanding

- rural development processes in the third world, *Rural Sociology*, vol. 40.
- Geertz (1963). *Agricultural Involution. The processes of ecological change in Indonesia*, University of California Press, 1970.
- Gladwin, T. (1970). "East is a big bird": navigation and logic on Puluwat Atoll, Cambridge, Mass: Harvard Univ.Press.
- Hamlish, R. and Hotta, M. (1978). "What happened on Hokkaido", *Ceres* January-February.
- Hardin, G. (1968). *The Tragedy of the Commons*, Science 162.
- Harlow, V.T. (1955). *Early British Pioneers in Borneo*. The Sarawak Museum Journal, p. 445-450.
- Harrison, T. (1973/74). *The Bajau: their origin and wide importance*, Sabah society journal, volume 6.
- Hopkins, T.K. (1957). *Sociology and the substantive view of the economy*, in K. Polynyi (ed). *Trade and Market in the Early Empires*.
- Horbulewicz, J. (1973). *The Parameters of psycological autonomy of industrial trawler crews*, in: Fricke, 1973.
- Hunt, J. (1967). *Some Particulars Relating to Sulu in the Archipelago of Felicia*, in: *Notices of the Indian Archipelago and adjacent countries*, ed. Moor, J.H. London:Cass.
- Jansz, P. (1876). *Javaansch-Nederlandsch woordenboek*, Samarang.
- Johannes, R.E. (1977). *Traditional law of the Sea in Micronesia*, *Micronesia* 13 (2) p. 121-127.
- Johannes, R.E. (1978). *Traditional marine conservation methods in Oceania and their demise*, *Ann. Rev. Ecol. syst.*
- Landberg, L.C., and Weaver, P.L. (1974). *Maendeleo: economic modernization in a coastal community of Northeastern Tanzania*. In Poggie, J.J. and Lynch, R.N. (eds) *Rethinking modernization*. Greenwood Press London.
- Lawson, R.M. (1980). *Proposals to LECAF for rehencing the development of small scale fisheries in the region* FAO/OECAF.

- Lebar, F.M. Ethnic groups of Insular Southeast Asia.
Human relations area files press, New Haven.
- Lette, J.R. (1928). Het grondbezit in Rusland. 's-Gravenhage.
- Lette, J.R. (1981). Incorporation and ownership: A case of a Bajau fishing village in Sabah, Malaysia, in: Belt, H. van de, Essays in rural sociology, Wageningen.
- Leur van, J.C. (1934). Eenige beschouwingen betreffende den ouden aziatischen handel, Middelburg.
- Leur van, J.C. (1955). Indonesian trade and society, Essays in Asian social and economic history, The Hague.
- Low, H. (1880). History of the Sultans of Brunei and of their descent, Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society.
- Malinckrodt (1926). Het adatrecht van Borneo I.
- Mayer, L.Th. (1895). Praktisch Maleisch-Hollandsch, Hollandsch-Maleisch handwoordenboek, Amsterdam.
- McCay, B.J. (1976). Appropriate technology and coastal fishermen of Newfoundland, Ph.d. dissertation.
- McCay, J. (1981). Development Issues in Fisheries as agrarian systems, Culture and Agriculture, Bulletin of the Anthropological Study group on Agrarian Systems, no. 11.
- McLeod, V.T. (1964). Collins gem dictionary, London.
- Middleton, D., 1977. Changing economics in an Ecuadorian Maritime community, Zie Smith, M.E. 1977.
- Moerman, M. (1968). Agricultural change and peasant choice in a Thai village, University of California Press.
- Mygdal, J.S. (1974). Peasants, Politics and Revolution, Princeton University Press.
- Nimmo, H.A. (1960). Songs of the Sulu Sea, Etc. A review of general semantics. Vol. XXV no. 4.
- Nimmo, H.A. (1965). Social organization of the Tawi-Tawi Badjau Etnology 4.
- Nimmo, H.A. (1969). The structure of Bajau society, University of Hawai.
- Nimmo, H.A. (1972). You will remember us because we have sung

- Philippine studies, vol. 20.
- Nimmo, H.A. (1972). The sea people of Sulu: A study of social change in the Philippines. San Francisco: Chandle.
- Nimmo, H.A. (1973). A tribe of ancient mariners comes ashore, Natural History 82-88.
- Nijkmap, P. (1977). Uitputting van natuurlijke hulpbronnen en de "Tragedy of the Commons", De economist 125 (2).
- Nolan, B. (1973). A possible perspective on deprivation, In: Fricke 1973.
- Norbeck, E. (1954). Takashima: A Japanese fishing village, Salt Lake City: Univ. Utah Press.
- Norr, J.L. and Norrr, K.L. (1974). Environmental and technical factors influencing power in work organization: ocean fishing in peasant societies, Social. Work Occup.
- Norr, K.L. (1975). The organization of coastal fishing in Tamilnadu, Ethnology 14.
- Orbach, M.K. (1977). Hunters, seamen, and entrepreneurs. The tuna seinermen of San Diego, University of California Press. Berkeley London.
- Pearse, A. (1975). The Latin American Peasant.
- Pehrson, R.N. (1954). Bilateral kin groupings as a structural type, Journal of East Asiatic studies 3.
- Piddocke, S. (1969). The Potlach system of the Southern Kwatiutl in (Vayda, ed.) Environmental and Cultural Behavior, New York.
- Pigafetta, Antonio (1906). Magellan's Voyage around the world, vertaling van J.H. Robertson. Cleveland U.S.A.
- Polanyi, K. (1957). The economy as instituted process in G. Dalton (ed) 1968. Primitive, Archaic, and Modern Economies Essays of Krl Polanyi.
- Pollnace, R.B., and Littlefield, S. (1983). Sociocultural aspects of fisheries management ocean development, International Law journal, volume 12.

- Ross, H. (1973). Baegu: Social and ecological organisation in Malaita, Solomon Islands. Urbana: Univ. of Illinois Press.
- Ryan, N.Y. (1976). A history of Malaysia and Singapore. Kuala Lumpur, Oxford University Press.
- Sahlins, M.D. (1958). Social stratification in Polynesia, Seattle: Univ. Wash. Press. p. 306.
- Sahlins, M. (1972). Stone Age Economics, Chicago.
- Saleeby, N.M. (1908). The History of Sulu, Manila, reprinted 1963.
- Sather, C.A. (1971). Kinship and Domestic Relations among the Bajau Laut of Northern Borneo, Harvard University, Cambridge Mass.
- Sather, C.A. (1975). A Bajau Laut narrative tale from the Semporna district of Sabah, Brunei Museum Journal, 3.3 p. 30-40.
- Sather, C.A. (1976). There was a boy: A Bajau Laut prose narrative tale from Sabah, Sarawak Museum Journal, p. 195-206.
- Sather, C.A. (1976). Literary form in Bajau Laut riddles Sarawak Museum Journal, p. 185-195.
- Sather, C.A. (1978). Bajau fishermen, in: (King, V. ed.) Essays on Borneo Societies, Oxford Univ. Press.
- Scott, J.C. (1976). The moral economy of the peasant.
- Schneeberger, W.F. (1937). A short vocabulary of the Banggi and Bajau language, J.M.B.R.A.S. 15.3 (1937) p. 145-165.
- Sen, V. (1976). Methods of Fishing in the Rarh Region of Bengal, Indian Museum bull. 7, p. 37-52.
- Siaran Perangkaan Tahunan (1979). Annual Bulletin of Statistics Jabatan Perangkaan, Department of Statistics, Kota Kinabalu, Malaysia, 1979.
- Smith, M.E. ed. (1977). Those who live from the sea: A study in maritime anthropology, St. Paul: West.
- Sopher, D. (1965). The sea nomads, Memoir of the National Museum no. 5 Singapore.
- St. John, S. (1863). Life in the forest of the far east, London.
- Stirrat, R.L. (1974). Fish to market: traders in rural Sri Lanka, South Asian Review, 7 (3).

- Stirrat, R.L. (1975). The social organization of fishing in a Sinhalese village, *Modern Ceylon Studies* 6/2.
- Stolk, H. (1977). *Djerba et la pêche*. Amsterdam, ongepubliceerd.
- Streeter, E.W. (1886). *Pearls and Pearling life*, London
- Tarling, N. (1963). *Piracy and Politics in the Malay world*, Melbourne and Singapore.
- Tarling, N. (1978). *Sulu and Sabah, a study of British policy towards the Filipines and North Borneo from the eighteenth century*, Kuala Lumpur, Oxford University Press.
- Taylor, C. (1931). *The sea gypsies of Sulu, Asia volume XXXI*.
- Treacher, W.H. (1890). *British Borneo sketches of Brunai, Sarawak, Labnan and North Borneo*, *Journal of the Straits Branch Royal Asiatic Society* XX (1889), XXI (1890).
- Verschuer, van F.H. (1883). *De Badjo's*, *Tijdschrift Aardrijkskundig Genootschap* nr. VII.
- Wallace, A.R. (1869). *The Malay archipelago. The land of the Orang-Utang and the bird of Paradise*, London.
- Ward, B.E. (1976). *Chinese fishermen in Hong Kong: their post-peasant economy*. In Freedman (ed.) *Social Organization*.
- Warren, J. (1976). *Trade, Raid, Slave: The socio-economic patterns of the Sulu zone 1770-1896*, Ph. D. Australian National University.
- Wertheim, W.F. (1968). *Southeast Asia*, in: Sills, D.L. (ed.) 1968. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Volume I, p. 423-437.
- Whelan, F.G. (1970). *A history of Sabah*, MacMillan and Co., Singapore.
- Whitehead, A.N. (1948). *Science and the Modern World*. Mentor New York.
- Wolf, E.R. (1966). *Peasants*.
- Wookey, W.K.C. (1956). *The Mat Salleh Rebellion*. Sarawak museum Journal, New Series VII 8.
- Yoshida, T., Maruyama, K., and Namihira, E. "Technological and

social changes in a japanese fishing village", Journal
of Asian and African studies 9 (1-2).